

KILIÁN ZOLTÁN

GÉPMŰVÉSZETEK

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT

Kilián Zoltán

•

GÉPMŰVÉSZETEK

Stephaneum nyomda Budapest. Felelős : ifj. Kohl Ferenc.

GÉPMŰVÉSZETEK

IRTA

KILIÁN ZOLTÁN

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1941

1. A GÉPMŰVÉSZET LÉNYEGE ÉS FAJAI

A gépművészet meghatározása. — Hang- és képrögzítő eljárások. — A három közismert gépművészeti fajta: film, rádió, hanglemez és történetük. — Híradó-, trükk-, játék-, reklám- és kultúrfilmek. — Hangrádió és hangosképesrádió. — Hanglemezek és fajtáik. — Szelenofon-, filmszalag-, acélszalag-, magnettonhangfelvételek. — Kettős gépiség: a rádió és a hangrögzítő eljárások kapcsolata.

Mi a gépművészet? Nem a gépszerkesztés és gépépítés művészete. Az esztétikai értékelést korunk hovatovább kiterjeszti ugyan a gépekre is s a művészetek, kivált a képzőművészetek meg a zeneművészet vajmi gyakran választják alkotási tárggyul a gépeket ma már, de ez sem jelent gépművészetet. Közkeletűen az alkotótól gépi előadás útján a közönséghez eljutott művészetet jelöljük meg a gépművészet szóval. Ezzel a meghatározással már tudjuk, hogy az összefoglaló név a gépművészetek három közismert fajtáját jelöli, a filmet, rádiót, hanglemezt. A huszadik század második negyedében ezek az életet meglehetősen átalakították s így mindenkép érdekesesek arra, hogy helyüket, értékeiket és érdemeiket a művelt ember megállapítsa, tudományos módszerekkel értéktételeket alkosson róluk, csakúgy, amint azt korábbi idők gondolkozó emberfői a

maguk idejének művészeti jelenségeivel mindig megtették. Sürgeti ezt az értékítéleti vizsgálatot egy új szociálpolitikai irányzat is, mely napjaink hatalmas gazdasági és társadalmi átalakulásaiból fakad s a gépi közvetítés adja meg a lehetőségeit. Ez az irányzat új állami feladatot hirdet: a nép felvidítésének kötelességét a gépművészet eszközeivel. Bizonyosan megütődnek ezen az új állami feladaton sokan, mikor ezeket a sorokat olvassák. A megütődés csakhamar megértésbe megy azonban át, ha gondolkozunk a dolgon, mert hiszen a köz eddig is feladatának vallotta a nép szórakoztatását. Gondoljunk egy kicsit csak a városok szimfónikus zenekaraira, a közösség pénzével támogatott nagy múzeumokra, az állam és városok által segített és az állam által fenntartott színházakra, a katonazenekarokra, hogy csupán a legszembetűnőbb, közpénzből ellátott szórakoztató intézményeket említsük. Az eddigi ilyen állami feladatok azonban csak szűk körre, elsősorban a fővárosokra, másodsorban a nagyobb városokra szorítkoztak. Ami eddig volt, nem országos jellegű és nem az egész nemzetre kiható működésű, mert kizárta a nemzet túlnyomó többségét, a kisvárost, falut, tanyát. Korszerű szóval élve, nem volt szociális. A régi fejedelmi udvarok életének szórakoztató állami intéz-

ményei polgáriasodtak el csupán, büszkén viselve nevükben az állami vagy nemzeti jelzőt, holott nem az egész országot szolgálták, hanem csak egy fő- vagy nagyobb várost. Ezt az állapotot mindenki természetesnek vélte s bár a fővárosban működő állami operaház vagy prózai színház fenntartásáért a falu népe is adózott, nem ütközött meg rajta senki. Nem lehetett ezeket az intézményeket odavinni és játszani mindenkinek a falujába. Most azonban, gépművészeti úton már lehet s ezen a ponton mutatkozik meg a gépművészetek új életet teremtő ereje.

Hogy a gépművészetek ily rövid idő alatt ennyire birtokukba vehették a világot és valósággal átművelték, felemelték az emberek megmérhetetlen tömegeit, azt elsősorban a kép- és hangrögzítő eljárásoknak köszönhetjük. E csodálatos műszaki eredmények nélkül nem lehetne meg a mai művelődési emelkedés, nem következett volna be olyan gyorsan a szociális átalakulás. A betűkultúra mellé felvonulhatott általuk a kép- és hangkultúra nagyszerű kivirágzása. Ismerjük meg tehát e kép- és hangrögzítő eljárásokat és történetüket.

1895 decemberében, Aprószentek napján, egy párisi körúti kávéház pincéjében nyílt meg a világ első mozija, tehát olyan helyi-

sége, melyben csak mozgóképeket vetítettek s a közönség ezt díj fizetése fejében nézte. Egy frank volt a belépődíj s az első napon mindössze 35 frank a bevétel, de már a harmadik héten 2000—2500 frankot vett be az új intézmény, anélkül, hogy bármiféle hírverést használt volna. Érdekes persze az is, hogy mit játszott a földkerekség legeslegelső mozija. Tíz kis filmet, egy-két percig tartott csak mindegyik. Félórások voltak az előadások. Félévvel utóbb, 1896 júniusában már hazánkban is megnyílt az első mozi, mégpedig a budapesti Andrásy-úton; „Ikono-gráf” volt a címe. A film magyarországi megjelenése illetéknép nem váratott sokáig magára. Ennél az Ikonográfnál azonban jobban emlékeznek idősebb budapestiek a Rákóczi-úti Velence-kávéház mozgóképes előadásaira; harmadrangú kávéház volt ez, vendégei egyszerű emberek. Mégcsak vegyesnek sem volt mondható ez a közönség, mely sötétben üldögélve az asztaloknál, magyarázat mellett nézte az új csodát. Ekkor még valójában megvolt a mozivászon; itt is, meg a kinematográfnek vagy villanyos színháznak nevezett vásári sátrakban, mutatványosbódékban is vászonra vetítve néztük a filmeket. Az úgynevezett jóközönség nagy része a budapesti Uránia tudományos színház vetített képes előadásain ismerkedett meg a moz-

góképpel. Felolvasások voltak ezek 50—60 állóképpel, köztük különös vonzóerőnek 3—4 mozgóképet is adtak, ezek a nézőtéren jóleső izgalmat és általános mozgást eredményeztek.

Az első rádióműsort Laakenben, a belga király Brüsszel mellett levő nyaralókastélyában adták 1914 március 28-án. Csinos kis hangverseny volt ez, közönsége a királyi család és még néhány meghívott. A kitörő 1914—1918-as világháború nem kedvezett a műsorszóró rádió terjedésének, bár egyébként a rádiózás műszaki fejlődését igen előbbre vitte. Az első rádióműsort nem követte ezért olyan sűrű nyomban a többi, mint az első mozit a társai. A világháború után az Északamerikai Egyesült Államok került a fejlődés élére; itt, Pittsburgh-ban mutatták be a világ sorrendre második rádióműsorát 1921-ben. Hatalmas demokratikus esés volt a két műsor színhelye között; az első királyi nyaralóban ment végbe, a második stúdiója csak egy gépkocsiszín lehetett. De hiszen az első magyar rádióműsor stúdiója sem volt külön hely, még ennyire korszerű se, mint a pittsburghi gépkocsiszín; mi egy kimustrált bútoroskocsiban kezdtük a rádióműsoradást a budapesti Gyáli-úti postakísérleti állomás udvarán, 1924-ben. Kerti házikók, halászbárkák, vasúti célokra immár

hasznavehetetlen vasútikocsik adtak hajlékot Európaszerte az első rádióstudióknak. A magyar rádió ünnepélyes megnyitása 1925 december 1-én történt.

A két fő gépművészeti ág, a film és rádió kezdeti történetének párhuzamába természetesen bele kell szőnünk feltalálóiakat is. Ki találta fel a filmet? Ki a rádiót? Az emberek e kérdésekre egy-egy nevet szeretnének kapni, ily nevet megadni azonban nem könnyű dolog. Mint minden világraszóló műszaki eredmény, úgy a film is, rádió is a feltaláló nevek egész sorához fűződik. Ezekből a különböző sikertényezők alapján ki lehet ragadni egyet, kivált, ha a nemzeti büszkeség is fűti a kiválasztót, de teljes időrendi és műszaki tárgyilagossággal vajmi nehéz ezt a kiválasztást elfogadni a többi név elhallgatásával. A filmet általában a Lumière-fivérekkel szokták ilyen kiválasztó kapcsolatban emlegetni. A tudományos közmegegyezés szerint ez helyes is, mert nekik vannak legnagyobb érdemeik a film, mint gépművészet műszaki és gyakorlati megvalósításai terén. A nemzetközi szellemi együttműködés bizottsága azonban a filmet tárgyaló kiadványában ügyes foglalatát adja a Lumière-éket megelőző mozgóképfeltalálók munkájának is és igazságérzetünk arra késztet, hogy e rendkívül tárgyilagos moz-

góképtörténelmi beszámoló nyomán mi is felemlítsük az úttörőket.

1830 táján egy Plateau nevű belga szerkesztett egy kis mozgóképkészüléket, melyet nem kisebb író örökít meg „Romantikus művészet” című könyvében, mint Baudelaire. Ez a Plateau kitűnően rájött fénakisztiszkop-nak nevezett készülékével a mozgás képelemekre való bontására. Szerencsétlenségére megvakult szegény, tovább nem dolgozhatott, de munkája nyomán tucatjával teremtek az efféle készülékek, köztük a Stampfer-féle, 1833-ból való sztroboszkóp is, melyet az iskolából mindnyájan jól ismerünk. Uchatius 1853-ban tökéletesítette ezt a sztroboszkópot és mozgóképeit már erőnyőre vetítette. Raynaud francia feltaláló teremtette meg 1889-ben e rövidke mozgásvetítések alapján az első optikai színházat, mely már egész jelenetet tudott adni, lényegében azt, amit ma a rajzosfilm csinál. Mindezek a mozgóképkészülékek akkor válhattak azonban csak filmmé, mikor a fényképezéssel kapcsolták össze őket. Mozgássorozatok részletekben való folytatólagos fényképezése Hervé Faye csillagász gondolata 1849-ből. 1870 és 1880 között végezte híres fényképészeti kísérleteit állatok mozgásain. Muybridge sanfranciscoi fényképész; 1882-ben Marey francia tudós pedig a madarak

repülését fényképezte, ha úgy tetszik, filmezte fényképező puskájával, tizenkét képet véve fel egy másodperc alatt. 1892-ben már megszerkeszthette mozigépjét, a kronofotográfot, melyben minden szükséges kellék megvolt a filmhez, de a tudóst a gyakorlati felhasználás nem érdekelte. Ugyancsak 1892-ben Jenkins mutatott be az általa szerkesztett gépen moziképeket; Marey tanítványa, Demeny elvei alapján pedig 1893-ban Gaumont lépett a nyilvánosság elé bioszkopjával. Amerikában 1891-ben szabadalmaztatta Edison a maga mozigépét, a kinetográfot; ez felvevőgép volt, a hozzávaló leadógépet kintoszokopnak nevezte. Ennyi úttörő feltaláló után álltak elő a Lumiére-fivérek 1895 februárjában a maguk szerkezetével; egy hónappal utóbb a nagy nyilvánosságnak is bemutatva első filmjüket, a lyoni Lumiére-üzem munkásainak kivonulását.

Ha ilyen sok kitűnő kutató neve jelzi a film műszaki kialakulásának egy-egy részleteredményét, nem adhatunk ily szép névsornál egyebet a rádió feltalálásáról sem. Egy ember nevéhez nem kapcsolhatjuk ezt a másik mérhetetlen jelentőségű találmányt sem. A nagy hódító utat ezek a nevek adják: Faraday (elektromos indukció, elektromos és mágneses terek és erővonalak), Maxwell (elektromágneses rezgések), Hertz

(elektromos hullám), Branly (koherer), Popov (antenna), Marconi (az elektromos hullámok hírközlésre való alkalmazása, az antenna földelése), Slaby és Arco (lehangoló tekercs), Braun (zárt rezgőkör), Edison (elektrónkisugárzások izzólámpákon), Poulsen (ívlámpaadó), Lee de Forest (audioncső), Meissner (visszacsatolás).

A hanglemez fejlődésének személyi vonatkozásai jóval egyszerűbbek, bár egyetlen feltalálóhoz még ezek sem fűzhetők. A hangrezgést először Scott rögzítette meg 1857-ben; kormozott papirosra ábrázolta a hang hullámvonalát. A feladat itt az volt, hogy a folyamatot visszafelé is megcsinálja, a hang rajzából teremtsen elő megint a hangot. Ezt azonban már csak Edison tudta megcsinálni a sztaniollaal bevont hengerrel. Később a hengert viasszal vonta be sztaniol helyett. Hangadó szerkezetét, a fonográfot jól ismerjük, ma már csak a fizikából. Régebben ez muzsikált úgy mindenfelé, mint ma a gramofón. 1887-ben jutott el Berliner Emil, egy német-amerikai feltaláló arra a gondolatra, hogy jó az egysíkú, köralakú lemez is az Edison-féle viaszhenger helyett. Így született meg a gramofón és a mai hanglemez formászerinti őse.

Edison más irányban dolgozott tovább: a mozgókép és fonográf összetársításával a

hangosfilm megteremtésén. Mások is fáradtak ezen; a hangosfilm úgynevezett gramofónos megoldása adott is éneklőképeket, beszélőmozikat, de az eredményekkel senki sem volt megelégedve; képet és hangot csak igen megbízhatatlanul lehetett összetartani a külön fénytani, külön hangtani úton. Lemez helyett tehát filmszalagra kellett rögzíteni a hangot is, a képek mellé. Vogt, Massole és Engl valósította meg ezt a feladatot, melynek az a lényege, hogy a hangrezgést a mikrofón elektromos rezgéssé veszi át, ezt az elektromos rezgést fényrezgéssé alakítva, a filmszalagra fényképezik. Ezzel az eddig nemzetközi film ismét nemzetivé vált, a nyelv, a nemzeti lét leglényegesebb eleme megváltoztatta sorsát. Ha nincs a némafilmnek aránylag oly hosszú dicsőséges korszaka, ha mindjárt a hangosfilmmel kezdjük, a film világuralmi szerepe egészen másképp alakul. A filmhatalmasságok meg is kísérelték uralmuk megtartását azzal, hogy ugyanazon filmképsorhoz különböző nyelvű hangváltozatokat csináltattak, szinkronizálták a filmjeiket. Törekvéseik nem jártak a hozzájuk fűzött reményekkel, a közönség nyelvében érzékeny és csalhatatlan, inkább a nyiltan adott idegent választja, semmint a hazai hangcsomagolásban próbálkozó idegent.

További, eddig még nem megoldott gépművészeti műszaki feladatként az élet igazi színeit adó színesfilm, a térhatású (három kiterjedésű) film, meg a hangosképes rádió áll előttünk. Ezek közül új gépművészeti, művészeti és társadalomátalakító tényező a hangosképes rádió lesz, ezért a rádió jövője címen még szólunk róla fejtegetéseink és tapasztalati beszámolóink során.

Nagy eseménysorozatok idején, például az ország hadviselése alatt a híradófilmek páratlan érdeklődést érnek el. Az egyes országok híradófilmgyárai csereviszonyban vannak, ez biztosítja minden állam számára a híradóműsorok sokoldalúságát és változatoságát. A magyar híradót a Magyar Film Iroda készíti, a németet az Ufa, az olaszt a Luce, a svédet a Svensk, a finnt a Suomi, a franciát a Pathé, az amerikaiakat a Metro meg a Fox, stb. A cserefilmekből mindegyik ország kiszedi a neki legérdekesebb anyagot.

A magyar híradófilm 270 m hosszú rendszerint s ez körülbelül tíz perc alatt pereg le. Négy-hat, néha nyolc eseményről is számot ad egy ilyen heti híradó. A híradófilm szerkesztősege összegyűjti egész héten át a következő hét várható eseményeit és érdekességeit. A harctéri eseményektől eltekintve, 25—30 olyan dolog szokott mostanában lenni hetenként az országban, mely

felvételre számbajöhet, ezekből válogatnak. Minden operatőr munkalapot kap arról, hogy hol, mikor és mit vegyen fel. Ha mondjuk 80 m-es felvételre kap megbízást, abból kivesszük a legérdekesebb 25 m-t s csak ez jut be a híradóba. A felvevők a helyszínen összeszednek minden adatot a kísérő szöveg számára, ami a moziközönséget érdekelheti, elkérik a beszédek szövegét is. Többféle felvétel van ugyanis; ha a híradófilmkocsi kimegy, kép- és hangfelvételt egyaránt készít; de sokszor csak az a némafilmet készítő felvevőgép jut el az eseményekhez, melyet moziképekről oly jól ismerünk. Ezekhez bent a gyárban készül utólag a magyarázó hangfelvétel és a zene. Gyakran néma felvételt csinálnak az ünnepségről s a szónok utána megy be a filmirodába beszélni. Természetesen semmi eseményt sem adhat a híradó az esemény teljes időtartamában; egy-egy villanás, hatásos szónoki fordulat, mutatós felvonulásrészlet adja a felvételt, mégis az a moziközönség érzése, hogy mindent lát és hall, ami ott történt. Híradófilm-másolat moziknak csak annyi készül, ahány elsőhetes mozi van az országban, a mozik azonban nem adják tovább egymásnak a híradókat hetességi rang szerint, hanem mindig beküldik használat után a filmirodába. Egy híradó 18 hétig van forgalomban.

Híradófilmtárunk 1924 február 27-ike óta gyűjti a híradókat. Megemlékezésekkor innen veszik ki az anyagot, de nem vágják ki, hanem másolatot készítenek róla.

A trükkfilm, különösen a rajzos trükkfilm nem akar oktatni, eszméket hirdetni, drámai mélységekkel felrázni. Egyetlen célja van, a könnyű szórakoztatás. Képzelt teremtményeit játszatja s felnőttek, gyermeknek bizarr képeskönyvet ad. Megőrizte a némafilmek egyik legátfogóbb tulajdonságát, a nemzetköziséget. Ez a nemzetköziség primitív képtréfákban áll fenn és hatása rendkívül nagyméretű. Nincs kultúrállamokban olyan ember, aki ne ismerné a rajzos trükkfilmek főalakjait, a mikiegeret például, meg a donaldekacsát. Egész világot teremtettek maguknak ezek a kitalált, rokonszenves filmalakok; játékok, ruhák, ékszerek, bútorok, legkülönbébb használati tárgyak keletkeztek általuk. Divatot tudnak alkotni és irányítani. A rajzos trükkfilm azonban csak egyik alfaja a trükkfilmek gazdag csoportjának. A trükk fényképezési ötlet és fogás nehéz, sokszor valóságosan keresztülvihetetlen filmfeladatok megoldására. Az eljárások és módok kitűnő játéka. Méretarányok megváltoztatása, képáttolás és szétfolytatás, visszafeléléjáratás, áttűnés, szüneteltető felvételek, háttérvetítés, kis minták al-

kalmazása, különleges másolások, maszkfilmek és egyéb trükkeszközök mind-mind a legősbibb művészi hatás, a meseszerűség megelevenítésére és fokozására valók, tehát époly kevéssé csalások, mint az irodalmi képzelőerő, a költészet sok jelensége. Régbben — egynéhány színpadtechnikai eredménytől eltekintve — csak leírni, vagy szóban elmesélni lehetett olyan képzeletbeli mozgássorozatokot, melyeket most a filmtrükkök fejlettsége és kiapadhatatlan bősége folytán láthatunk is.

Közönségesen film alatt a játékfilmet szokták érteni. Ez teszi a mozik műsorának főrészét, erre figyel legjobban a közönség s ezeknek a játékfilmeknek a fogadtatásán dől el a filmipari vállalkozók sorsa. A játékfilm átlagban 2300 m hosszú s míg ma a méterszámra senki sem ügyel, valaha gondosan kiírták csalogatónak mindig a film hosszúságát is a falragaszokra. Ami gazdasági és színészéleti romantika sustorog a film körül, mind a játékfilmre vonatkozik. A játékfilm pénzügyi költségvetése kitünő világot vet a filmfelépítési rendszer minden lényeges kérdésére és sok hazug romantikát ledönt. Megtudjuk az ilyen költségvetések-ből, hogy a színészek a költségeknek körülbelül 15%-át jelentik, az írók azonban már csak 5%-kal szerepelnek a mérlegben; a

zene szerzőstől, előadásostól együtt 4⁰/o-ot tesz ki, ugyanennyit a rendező; az operatőrök költsége nagyjában 1'5⁰/o. A művészeti szellemi rész tehát együttesen csak mintegy 30⁰/o-ot ad a költségtervezetben, a többi pénz anyagi, dologi és adminisztrációs kiadásokra megy el. E 70⁰/o-ból főbb tételeket jelentenek a felhasznált nyersanyagok kidolgozásukkal együtt, nagyjában 25⁰/o-ot; a műterem- és munkabérek, szociális terhek szintén ennyit, a díszletek kerekén 10⁰/o-ot. A még hiányzó 10⁰/o mindenféle apró díjakból és bérekből alakul ki. Haszon a legjobb esetben a befektetett és kockáztatott tőke 50⁰/o-a nálunk Magyarországon, ennél csak igen kivételesen több. A költségvetési végösszeg alsó határa körülbelül 120.000, felső határa 160.000 P. Minthogy a játékfilmgyártás kereskedelmi vállalkozás a tőkebefektető számára, természetes, hogy az ily hatalmas tőkét adó gyártató a közönség, a minél nagyobb tömeg ízléséhez igazodik. Akik ezért örökké csak korholják a játékfilmgyártatókat, nem kockáztatnak a film ügyéért soha semmi tőkét. A témakiválasztás és feldolgozás üzleti szempontjai művészi balfogásokat, tévedéseket eredményezhetnek, de ezeket csak a tömeg ízlését folytonosan nemesítő filmközvélemény tudja kiküszöbölni. Öntudatos, művészi tájékozottságra szert

tett, hírverés után nem induló filmközvélemény irányíthatja csak a gyártót a mind jobb, mind művészibb film felé. Éreznie kell minden mozibajárónak, hogy a rossz és művészietlen játékfilmekért egyénenként és egyetemesen mindenki felelős. A magasrendű játékfilmért folyó törekvésben mindnyájunknak részt kell vennünk.

A reklámfilmek a játékfilmek és trükkfilmek mozgalmasságáig és ötletességéig emelkednek néha ma már. Kereskedelmi értékük vitatható, de alapelgondolásuk és kivitelezésük olykor fejlett gépművészeti érzéket mutat. Egy-egy sikerük még a legigényesebb mozilátogatót is megragadja. Az ipari, kereskedelmi, idegenforgalmi propagandafilmszerek felé nincsenek, nem is lehetnek elhatárolva; egymásból vesznek ötleteket. A reklám az anyagi világ érzékelhető jelenségeit akarja használatra ösztönző módon az emberek tudatába eljuttatni; céljainak ezért jobban megfelel a hangos képekben való érzékeltetés, mint a bármilyen színes, lényegében mégis csak szellemibb, elvontabb leírás. A mozgással való hírverés a cselekvő jópélda ősi törvényét juttatja érvényre.

Általános vágy, hogy a fekete-fehér filmeket váltsa fel minél hamarabb a színesfilm. Mióta csak film van a világon, mindig próbálkoztak a színezésével, az élet igazi

színeinek felvétele azonban eddig nem sikerült. Az úgynevezett technicolor-eljárás, melyet legjobbnak tartanak, igen drága s emellett még mindig nem az, amit a közönség a színesfilmtől igazán vár. A műszaki megoldás kérdésén túl van azonban itt egy művészi kérdés is, és ez a gépművészetek művészi megvitatóját elsősorban érdekli: az élet való színeit adja-e a mozgókép, vagy stilizálja a felvevő művész színérzékelő lelke módján, a festőművész színlátásához hasonlóan? Minthogy a képek maguk is stilizáltak és ez a stilizálás éppen a film művészi lényege, nyilván a színeknek is ez a filmszerű útjuk. A film tehát színérzékekben gazdagabb lesz az életnél, ahogy az emberek megtanultak alakokat, tárgyakat filmszerűen látni, ránevelődnek majd a színesfilmszerű színérzékelésre is.

A kultúrfilmek általában a kultúra egyetemes területéről veszik anyagukat költött cselekmény nélkül. Közönségesen a népművelő célzatú, ismeretterjesztő filmeket értik kultúrfilmnek, de idetartoznak a szigorú értelemben vett tudományos filmek is az iskolai módon ható oktatófilmekkel együtt. Ez a filmfajta kezdetben csak igen kicsiny csoportot tudott lekötni, de a tudományok iránt való érdeklődés növekedésével és a közműveltség emelkedésével mind nagyobb

közönséget hódít magának még a nők köréből is. Még egy érdekes filmet említünk a film számos alfaja közül: a bűnügyi nyilvántartó filmet. Az általánosan bűnügyinek nevezett film költött bűntettekről készül s ártalmassága sok bajt okozott már; a bűnügyi nyilvántartófilm bűntetteseket mutat be mozdulatban, hangban a legjellegzetesebben. A jövő rendőrségi filmtárainak előfutárja.

A televízió, vagyis a hangosképes rádió, a ma még hiányzó kép hozzáfűzése a hanghoz. Megítélésében nem szabad mostani kezdő fokához mérni következtetéseinket. A filmnél először volt meg a kép, azután került hozzá a hang; a rádió a hangon kezdte s a képet illeszti majd hozzá. De amint a némafilmből ha nem is a teljes, mindenesetre azonban kétérzékű életábrázolás régebben nem is sejtett művészi lehetőségeket fejleszthetett ki, meg fogja ezt tenni a csak hangrádióval is. Olyan akadályok, mint a kicsiny képmező embere s a teljes vastagságú emberi hang közti ellentét, vagy hogy a televíziós darabok próbái sokkal tovább tartanak, mint a gondosan előkészített színdarabok színpadi próbái, hogy a hangosképes rádió jóval erősebb világítást kíván a filmnél, hogy az előfizetési díjat a televíziós adóhálózat és általában az adás költségei miatt megfizethetetlenül magasra kell

emelni, hogy a drága vevőkészülék nem ad olyan érdekes és változatos műsort, mely a nagy költséget megérdemelné, mind csak kezdeti bajokat jelentenek. Ezeket fokozatosan leküzdik majd az emberiség műszaki történelmének tanúsága szerint. A hangosképes rádió pedig egyetemes gépművészet lesz, mely a mai gépművészeti ágakat mind magába olvasztja.

A hangfelvételek különböző hangrögzítő eljárásokkal történnek. Ezek közül a rádióműsorokban adott megjelölésekből névleg többet is ismer a nagyközönség. Legismertebb a viaszfelvétel, mely a hanglemezfajták közé tartozik a pirál-, decelit-, üveg- és porcellánlemezekkel együtt. Lényegük ugyanaz, ami a rendes, feketelemezes felvételé, tudniillik a hangrezgéseket villamosrezgéssé alakítva, elektromágneses erőter írószerkezetével mechanikai úton ráviszik a lemezekre s a barázdákban mozgó tű segítségével gramofónszerűen visszajátsztatják az egészet. A különbség csak a lemezek anyagában van. Maradandóságot nem kívánó hangfelvételekre rendszerint viaszlemezeket használnak. Nem hanglemezszerűen vékony lemezekre kell gondolnunk, inkább viaszkorongra, mely 4 cm magasságú és rendszerint két színben, barnában és világos barnás-sárgában kerül forgalomba. A korong széles-

sége körülbelül a művészlemezének felel meg. A felvevőgép, szaknyelven vágógép körasztalkájára teszik ezt a viaszkorongot s a tűvel belekarcolják a felvételt. Tisztán, zavartalan hanghatással általában egyszer lehet jól használni adásra az ilyen viaszfelvételt, de különösebb zavar nélkül el szokott menni még a második, ritkábban a harmadik forgatás is. Ezután már hasznavehetetlen a viaszfelvétel, lecsiszolják tehát finoman csiszológéppel a korong felületéről a barázdákat, melyek mélységben csak igen csekély méreteket adnak ki s a korong újabb felvételekre már ismét készen áll. Egy-egy korongon rendszerint 28—30 felvételt szoktak csinálni, a másfél cm-nyire levékonyodott korong már nem használható. A viaszfelvétel időszerű felvételekre igen alkalmas, mert gyors és kényelmes vele a munka; eltenni azonban, kivált nyáron, nem célszerű, mert a viasz könnyen enged a hőhatásoknak. Ezért nyáron jégszekrényben tartják a felvételeket a leadásig. Olcsósága miatt ez az eljárás általánosan használatos.

A pirállemezek nem lépik túl a rendes hanglemezek méreteit. Előnyük a viaszfelvételnél jóval többszöri használhatóság, elméletileg ötvenszer-hatvanszor is forgathatók, de a gyakorlatban bizony csökken a hangminőségük és erejük minden forgatás

után, bár nem olyan gyorsan, hogy a hallgatót nagyon zavarnák. A pirál francia gyártmány, anyaga gyártási titok; lényegében acéllemezre öntött acetált lakk. Erre a lakkbevonatra kerülnek a hangrögzítő bárázdácskák.

Ugyancsak a hanglemezek közé tartoznak a decelitlemezek, műgyanta adja az anyagukat. Az üveg- és porcellánlemezek hangfelvételre alkalmas masszával bevont üveg- vagy porcellánkörlapok, különösen a hollandok szeretik őket használni. Előnyük, hogy nem görbülnek, mint a pirál- vagy decelitlemezek, viszont igen könnyen törnek. Az üveglemezek átlátszók.

A szelenofonhangfelvétel a filmszalag egy fajtája, tehát nem hanglemez. A hangrezgést villamos rezgéssé alakítják át, ezt pedig fényrezgéssé. A fényrezgést fényképezik filmszalagra; 6 mm szélességű filmeket használnak. Ez a legdrágább hangrögzítő eljárás, ezért inkább csak a sokszor használatra kerülő felvételeknél alkalmazzák. Maradandó értékű, még maradandóbb, mint a feketelemez.

Az acélszalagon való hangrögzítés mágneses úton történik. A hangrezgések apró mágneses erőtereket keletkeztetnek az acélszalagon; az eljárás visszafelé eljártssza a felvett hangokat. Ha felvétel után letörlik

a szalagról a hangokat a szalag mágnestele-nítése útján, újabb meg újabb felvételre használhatják. Hazánkban ezt az eljárást eddig még nem alkalmazták.

Ugyancsak mágneses erőterecskékbe viszi át a hangrezgéseket a németek magnetton-eljárása. Az acélszalagmódszerhez hasonlóan, de nem acélszalagra, hanem éghetetlen film-szalagra rögzítik a hangot. A $6\frac{1}{2}$ mm széles, mindössze ötszázad milliméter vastag film-csík felső rétege a filmanyag és igen finom vaspör keverékéből áll, ezek a vasporsze-mecskék a mágneses testek és tökéletesen beágyazódnak a film anyagába. A többi el-járással szemben nagy előnye a magnetton-nak, hogy a rögzített hang azonnal, még a felvétel közben is hallgatható; a felvétel után a filmcsíkot semmiféle további kezelés-nek nem kell alávetni; hosszú műsorszámok is folyamatosan rögzíthetők a nagy film-tekerceken; bármily sűrűn játsszák is, a film egyáltalán nem romlik; tetszés sze-rint darabolható és összeragasztható; rázkó-dások a hangrögzítésnek semmit sem árta-nak, tehát vonaton, gépkocsin, repülőgépen is baj nélkül lehet vele dolgozni. Kezelése olcsó és egyszerű.

A magnetton elmondott előnyei egyúttal beszámolnak azokról a bajokról is, melyek a hangrögzítéseknél általában mutatkozni

szoktak. A viaszfelvételek hangminőség dolgában, mint olvasóink számos esetben tapasztalhatták is, igen jók; folyamatos rögzítésre azonban kevésbé alkalmasak, mivel egy lemezre öt percnyi adást lehet csak felvenni, a másikat pedig már az első vége előtt meg kell indítani. Innen származnak viaszos közvetítésen a szereplők érthetetlen módon, szükségtelenül ismételt szavai, sőt mondatai. Az acélszalagnál folyamatos a felvétel, de itt a hangminőség rosszabb s az anyag szállítása, kezelése nehéz a súlya miatt. A filmes eljárások hangminősége jók, könnyűk is, de felvétel után külön laboratóriumban ki kell dolgoztatni a hangfilmet és ez az üzemet igen megrágítja.

A gépművészetekről vallott vélemények során többször esik szó a kettős gépiségről, a rádió és a hangrögzítő eljárások kapcsolataról. E kettős, sőt háromszoros gépiségtől sokan a műalkotások tisztaságát és a szerző szellemében való hanghatások eredetiségét féltik. Az a megállapításuk, hogy minden egyes gépművészeti felvétel és leadás gépkövetelte hangmásítással jár, a másítások e halmozása végül is hangtorzítást eredményez. E vélekedés kialakulását nagyban elősegítette a rádió meg a mozi kapcsolata. A műsorszóró rádiózás első évtizedében ugyanis általános műsorszám volt a mozik-

ból való helyszíni közvetítés, ezek a vonzó-
nak és népszerűnek feltételezett műsorszá-
mok azonban egyre gyérülni kezdtek a ta-
pasztalatok során; a közvetítések a kettős
gépiség folytán csakugyan rosszak voltak.
A mozik adógépeihez nem tudták jól elhe-
lyezni a rádiómikrofonokat s az a hang,
mely a rádióvevőkészülékből a hallgató fü-
lébe jutott, torznak, valami furcsa és kelle-
metlen térből jövőnek, erősség és színezet
dolgában durvának bizonyult. Eltekintve a
hangminőség rossz voltától, maga a film
nem lehet alkalmas rádióközvetítésre már
csak azért sem, mivel a hang másodrendű
tényező a filmen, a lényeg a kép. Egészen
rádiószerűtlen dolog az idegen nyelvű fil-
mek rádióközvetítése, melyeknél a látottak
mellett még a fordítást is közbe kell sut-
tognia a közvetítőnek. Az ilyen többszörös
gépiségek megbuktak, a film nem tudott ál-
landó kapcsolatot teremteni a csak hang-
rádióval. Ma már a magasabb fokon álló
rádiók csupán a filmek zenéit és dalait
illesztik műsoraikba, ezeket is inkább leme-
zen, sem mint közvetlenül filmről. Igen nagy
jelentősége lesz azonban a filmnek a hangos-
képes rádióban, hang és kép kettős gépisége
ez a filmnek körülbelül azzal a szerepével,
melyet a lemez tölt be a mai hangrádióban.
A hangrádiók hatalmas hanglemeztárai

mellé, vagy talán helyébe óriási filmtárak lesznek szükségesek, azonnal műsorba vetethető anyagukkal. A többszörös gépiség, eltekintve a rádiók moziközvetítéseitől, hol a hanghatást zavaró térbeli elemek keverednek a gépművészeti kapcsolatokba, mit sem árt a hangminőségnek. Igen jó példa erre a film munkarendje. A hangosfilm ugyanis úgy dolgozik jelenleg, hogy az előadó művész beszédét a képpel egyszerre veszik fel egy külön filmszalagra; egy másik filmszalagra kerül a zene, egy harmadikra a zörejek felvétele. Három filmszalag van eddig tehát; a hármat most elektromos keveréssel egy új filmszalagra viszik át, erről kiegyenlítés végett még egy újabbat készítenek s így jutnak el a negatívhoz, melyről aztán a másolatokat veszik. Ez a sok egymásmelletti és egymásutáni gépiség azonban a közönséget mit sem zavarja. A rádiómikrofón előtt szereplő egyén élő hangja szintén többszörös gépiségen megy át a legegyszerűbb esetben is, mert hiszen a mikrofón telefonikus áram útján küldi a hangrezgéseket az erősítőbe, az erősítő a felerősített elektromos rezgéseket kábelen a leadóállomásra, mely a telefonikus áram hozta rezgéseket rádiós éterrezgésekbe viszi át. A rádióvevőkészülék a folyamatot visszafelé játssza, míg a hang a fülünkbe jut.

2. AZ ESZTÉTIKA TUDOMÁNYA ÉS A GÉPMŰVÉSZETEK

Az önálló filmdramaturgia és filmesztétika kialakulása. — A filmkritika fejlődési útjai. — A színházi dramaturgia ellenszenve a film iránt és lassú behódolása. — A zeneesztétika és a film. — Van-e önálló filmzene operai értelemben? — Csak gépi közvetítése a rádió, vagy önálló művészet? — A hanglemezesztétika kezdetlegessége, a rendszeres bírálat hiánya. — Az általános elgiccsesedés vádja a gépművészetek ellen. — Izlés- és értékelésváltozások a gépművészetek folytán. — Az esztétikai tudomány lassú alkalmazkodása s a gépművészetek rendkívül gyors fejlődése.

A régi eredetű tudományos megállapítások alapján felépített esztétika csak igen nehezen vette észre a gépművészeteket. Film, rádió, hanglemez egyformán olyan helyeken és olyan emberek előtt indult, ahol és akik előtt nem szoktak magasabbrendű esztétikai kérdések felmerülni. Amidőn, szinte észrevétlenül, de annál gyorsabban fölénk izmosodtak és művészetélvezésünkben elfoglalták mai helyüket, ezt a — mondjuk — parvenüséget már nem tudták magukról lemosni. Művészetvoltukat kétségbevonták a legkülönbözőbb címeken. A „művészet — nem művészet” vita különösen a film körül tombolt s néha még ma is felüti fejét. A legmerevebbek egyszerű fényképezést láttak benne, gépi közvetítést

és semmi többet. Készítését ipari tevékenységnek bélyegezték. Míg ezek a viták folytak, újabb meg újabb filmek születtek és ezek újabb meg újabb néptömegeket hódítottak meg maguknak. Ezeket a tömegeket nem irányította semmi tudományos esztétika, egyszerűen a maguk szépségvágya után indultak és gyakorlati úton, szép és jó filmek keresésével esztétikai és dramaturgiai tapasztalatokat alakítottak ki maguknak. Akik filmalkotásokkal e szépségvágyat kiszolgálták, természetesen szintén megbeszélték, összevetették filmalkotási gondolataikat és tapasztalataikat; a kollektív munka ezt szükségessé is tette. A nélkül tehát, hogy a film művészetbőlceleti helye és szerepe tisztázódott volna, a színház emlőiről már korán leszakadva, megteremtődtek róla bizonyos dramaturgiai elvek és eljárások, esztétikai megállapítások. Kialakult így az önálló filmdramaturgia és filmesztétika, mely hódító sikerei birtokában nem is igen törődött tudományos filmtani vizsgálatokkal, értéktéleleti keresésekkel. A film élvezője világosan tudja, hogy új és kedvére való művészetet kapott, elméleti viták nem érdeklik. Ha nincsenek is pontosan meghatározott fogalmai a film művészi alkotótevékenységről, lehetőségeiről és önállóságáról, igen jól érzi, hogy a film távolról sem nyers gépi

közvetítés. Felfogja a filmalkotók olyan kifejezési eszközeit, melyek sehol másutt, a művészetek semmi más ágában nem lehetségesek, csak a filmben. Az alkotók stilizáló tevékenysége teljes értelmi és érzelmi megértést talál a lelkében, tér- és időfogalmak filmszerű kezelését azonnal magáévá teszi. Tisztában van azzal, hogy a látott mozgóképsor a való életben így sohasem látható, azt valaki átalakította, feldolgozta a maga lelkének különös teremő erejével. Nem lehet előtte vitatni e munka szellemi alkotó voltát. Ismeri a film külön képnnyelvét, ezt a sajátságos, minden tekintetben egyéni formanyelvét. Röviden: a filmet ellenfeleinek minden érve ellenére is művészetnek vallja.

Pedig e lelkületének kialakulásában nem segítette sokáig semmiféle kritika. Az az esztétika, melyet a mai ember az iskolában tanul, eltűnt korok eltűnt műfajain rágódik jórészt; a mozibajárók, rádiót hallgatók és hanglemezt élvezők szükségleteit nem ismeri. A filmeket kezdetben a mozisok minden műveltség, minden előképzettség, nemzeti és társadalmi öntudat, felelősségérzés nélkül, csak üzleti alapon válogatták ki. A kritika pusztán az ő hírverésük volt, a napi sajtóban, hetilapokban nagyjában még ma is az. Az első filmbírálatokat hirdetési ügynökök írták. Ezek az első kritikák igen

messze voltak még a ma már írók által írt, független bírálatoktól, de mégis, ráirányították a maguk együgyű módján is az emberek figyelmét nem annyira az egyes filmekre, mint inkább a film intézményére. Komoly filmtanulmányokon alapuló, rendszeres bírálatok még ma is ritkák, hiszen a lapok filmrovata sokszor hirdetési üzenet. Legmegbízhatóbbak a nevesebb folyóiratok bíráló cikkei, csak az a baj, hogy mire ezek megjelennek, a film legtöbbször már eltávozott az olvasó moziköréből. Az általános filmhozzáértésnek az ilyen komoly bírálatok a legjobb segítői; megírásukhoz azonban sok filmtörténeti, filmgyártási és filmismereti műveltség szükséges s e tekintetekben még az úgynevezett szakembereknél is hiányok vannak. Legtöbbször bizony inkább a filmek meséjéről s a színészekről írnak, nem a filmalkotói munkáról. A filmmel foglalkozó írók hitelének sokat árt a filmstudiók körül való intimpistáskodás; temérdek selejtes irka-firka zavarja az egyes filmekről s általában a filmről oly kíváncsatos helyes közgondolkodás kialakulását. A hollywoodi szellem tengernyi badarsága elléhasította e nagyon is komoly gépművészeti ágról sok ember felfogását; de minél több értékes bírálat, tanulmány jelenik meg róla, annál hamarabb elérünk a megértésében és érté-

kelésében is az iránta való érdeklődésünk fokára. Használni, élvezni már tudjuk a filmet, kultúránk egész rendszerébe beilleszteni, életet átalakító erejét felmérni, régi művelődési intézményekhez hasonlóan minden ízében felfogni még nem. A színházi kritika hajdani virágkoráról napjainkra már nagyon aláhanyatlott, de még általánosságban mennyiségi és minőségi tekintetben fölötte áll a filmkritikának. Leromlását több okon kívül az idézte elő, ami a filmkritika felemelkedését gátolja: a bírálat elé kerülő művek igen nagy száma s a bírálat megjelenése idején való — immár időszerűtlensége. A moziműsorok gyors, rendszerint hetenként történő változása a színházaktól is efféle darabszínrehozási iramot kíván, mindenre nem juthat tehát komoly, elmélyedő, élményszerű bírálat. A film kétségen kívül tömegtermelés terméke, de a gépiró író és a gyorsajtó korában tömegelőállítás termék a könyv is. Innen a könyv-, film- és színműbírálat egyforma zűrzavara és sekélyessége. Sok az együgyű, selejtes film, de nem több, mint az idétlen gondolatok alapján, sőt gondolatok nélkül gépbe diktált könyv; nem több, mint a rossz és tudatlan ujságcikk és nem több, mint a semmiféle dramaturgiai színvonalat meg nem ütő színpadi mű. Az együgyű filmekre kár bíráló

szót vesztegetni; már a bírálatban való részesítés is méltatás legyen önmagában, a bírálat tartalmától függetlenül.

A színpadi dramaturgia hosszú ideig ellenszenvet érzett a film iránt. Gépi fattyúhajtásának tartotta s amily mértékben nőtt a közönség érdeklődése a film felé, ugyanúgy emelkedett a színház ellenségeskedése. Három fejlődési fok állapítható meg a színház és film viszonyában. Amíg a filmezés színdarabok lefényképezéséből állott csupán, a színház a filmet, mint fényműszaki eljárást, egyszerűen lenézte. Az önállósodó és saját művészi feladatait megtaláló filmet már vádolta és hátraszorítását követelte. A diadalmas filmtől igyekezett eltanulni képszerűségeit és hatásos keretadását, háttérbeszorítva a színpad lényegét, a színész játékában megnyilvánuló cselekményt. Ez a filmutánzó igyekvés sem törte meg a színpad ellenszenvét a film iránt, de stílus- és darabzavart sikerült elérnie nemcsak a maga portáján, hanem a filmén is. A zűrzavar a hangosfilm kezdeti fellendülésével vált teljessé. A színház a filmet, a film a zenés színpadot utánozta. A színház és film közelmúlt történelmében a színház és film önárulásának nevezik ezt a korszakot, a feladatkörök és kivitelezésük összezavarását. Ma már tudja mindenki, aki színház és film iránt művészi elgondolásokkal

közeledik, hogy a színház lényege nem a színpadi keret és nem a filmrendező utánzása, a film pedig nem a hanggal és a kitűnő dialógussal hat, hanem a képpel. A színházi dramaturgia ismét követheti évezredes alaptörvényeit, a film pedig, teljesen szakítva minden színpadival, egyre magasabbfokúvá teheti a maga új művészetét. Két teljesen külön művészi intézmény ez, melyet legfeljebb a játszó személyek, a színészek közössége fűz egybe, mindkét intézmény kárára. Tisztában kell lennünk ugyanis azzal, hogy a filmezés rontja a színpadi színész, a színpadi játék pedig a filmjátkozó művész játékmodját, külön-külön stílusát és feladatmegoldását. Emberábrázolás lényegében mind a két előadói munka, eszköze is ugyanaz: az ember szava és cselekvése. De mást és máskép kell beszélni a filmen, mást és máskép kell cselekedni a képnek. Mindez világosan megmutatkozik a színházi dramaturgia, meg, ha szabad így neveznünk, a filmdramaturgia alapelveiben és eljárásaiban. Ezeknek a valóságoknak a felismerése juttatta el a színházi dramaturgiát a film megértéséhez és elismeréséhez. A színházban minden individuális a mű felépítésében és színrehozatalában, kollektív jelenség az előadás pillanataiban mutatkozik dráma, színész és nézőtér egybeforrásában; filmen

kollektív maga az alkotás és felépítés az első perctől kezdve s ha van az egész vonalon individuális tényező, az még a néző lelkében mutatkozik leginkább.

A zeneesztétika sokáig nem méltatta a filmet semmire sem. A némafilmek korában adott kísérő és aláfestő élő zenélésen nem volt mit méltatnia; a hangosfilm első nagyobb alkotásai zenés színpadi művek, operák, operettek, daljátékok felvételei voltak a régi eljárás mód szerint, mely új műszaki lehetőségekkel is csak a meglevő, ismert és elismert kultúrjavakból tudott kiindulni. Maga a zene minden táj- és jelenetfestő muzsikafajta ellenére is nem lehet képszerű, azaz nem lehet vizuális. Filmbeli szerepe tehát csak az, hogy a cselekvő személyek érzelmeit fejezi ki, e személyek cselekedeteit festi alá hangokban és főszerepre csupán akkor jut, ha a filmben életjelenséggé, vagyis szereplővé válik maga a muzsika. A film képmozgási lényege sok vagy állandó zenét nem tűr, ezért a zenei alkotások betétszerűen szerepelnek benne, kivéve, ha a cselekmény életjelenségei. Ez a magyarázata annak, hogy nincs önálló filmzene operai értelemben. Kár, hogy így van, mert az operairás, mint tudjuk, alig-alig buzog és merőben a régebbi idők alkotásaiból él a világ valamennyi operai színpada. A film korszaká-

nak zeneszerzőit anyagi és erkölcsi érvényesülés tekintetében jobban csábítja a film minden más művészi területnél, annyira azonban sem mennyiségi, sem minőségi tekintetben nem foglalkoztathatja őket, hogy operaszerű alkotások magaslatára emelkedhetnének. A filmzene legismertebb és legállandóbbá vált, tehát maradandóbbaknak mondható alkotásai a rajzosfilmek kísérőzenéi, ezeket jó hanglemezekre is felvették és az élő zenekarok szórakoztató műsorain állandóan szerepelnek. Egy-egy filmdal rendkívül népszerű lesz, milliók meg milliók éneklik, sorsa azonban a divatos táncdaloké, pompás kivirágzás után eltűnik szinte örökre. Az úgynevezett szinkronizáló zenék sem mutatnak időálló, élő zenekarokra átkerülő hatást. Ilyen körülmények között a zeneesztétikának kevés alkalma van a filmzenével való kritikai foglalkozásra. Kimondhatjuk, hogy az alkotó zeneművészet meglehetősen részét teszi napjainkban a filmzene, anélkül, hogy eljutna arra az esztétikai méltatásra, melyet a gépművészetek kora előtt kisebbrendű és kevésbé értékes művek is megkaptak. Természetes, hogy a filmzene esztétikai megítélésében más szempontok érvényesülnek, mint az úgynevezett tiszta zenében; ámde mégis csak meg kell állapítanunk, hogy a hangosfilm kurta élete

alatt a maga számára külön zenei alkotássort tudott szereztetni, a muzsikába új fogalmat vitt be.

Miután minden esztétika az elvont tudományos szempontok érvényesülésével is, végeredményben a szépnek és művészeknek megmutatását célozza az esztétika gyakorlati használói felé, a zeneesztétika sem vonhatja ki magát a filmzene iránt való kötelességei alól. A nagyközönség előtt itt-ott már ismertté válik a zeneesztétikának egy alfejezete, melyet gépművészeti zeneesztétikának mondhatnánk. Ez a különleges esztétika nemcsak a kész gépművészeti alkotások bírálatára terjed ki s nem csupán a gépművészeti zene műfajait és azok törvényeit van hivatva megállapítani az eddig szerzett művekből. Gyakorlati gépművészeti zenetannal is kapcsolatban áll. A filmmikrofón és rádiómikrofón, az erősítők és általában a gépművészeti hangfelvevő- és leadógépek már a zeneszerzőtől is különleges gépművészeti zenei ismereteket, zeneesztétikai elveket kívánnak meg, melyek szinte a hangmérnök tudományát és gyakorlati munkáját érik el. Kevéssé ismeretes például a nagyközönség előtt, hogy a filmet a zene szempontjából részekre tagolják és azokat a részleteket, melyekhez zenét óhajtanak íratni, többször levetítik a zeneszerzőnek, aki így megismer-

kedik a zenésítendő filmszakaszokkal, a film nézése közben átéli a képek által teremtett hangulatokat. Az átélések nyomán született zenei gondolatok adják a film zenei vezérkönyvét, megfelelő filmzenekari utasításokkal. A zeneszerző tisztában van a szöveg és muzsika filmbeli viszonyával, tudja, mit és mennyit változtathat a hangmérnök ezeknek az arányán. Mivel a zenét a beszédhangtól függetlenül veszik fel a filmre, úgy muzsikálnak, olyan hangerővel a felvétel alkalmával, mintha egyéb hang nem is volna. Később keverik a zenét a beszéddel, de ezáltal a hangszínt természetesen változtatni kell, különben a beszéd élvezhetetlenné válik. A zenei vezérkönyv megírásánál persze ezt a keverést már számbaveszi a zeneszerző s az egyes hangszereket a keverés szükségletei szerint szerepelteti. A gépzenei felvételek sikere nagyon sokban függ a felvevő- meg az adógépek minőségétől, a zene-művek megítélésénél, különösen hangszerelés és hangerőhatás tekintetében ezt is figyelembe kell vennünk. Lehet személyeket jelentő vezérmotívumokat is alkalmazni a legkülönbélebb stilizálásokkal, ebből igen hatásos hangulati és drámai zenerészletek adódnak, melyek a képekkel tökéletesen egybeolvadnak.

A zeneszerző tehát a filmben az alkotó-

zeneíró meg a rendező együttes szerepét végzi. A rendező a képelemekkel dolgozik olyan művészi sugalattal, mint a filmzene-író a zenei hangokkal, a rendező az alkotó író elképzeléseit szűri át a képekben való megvalósítással a maga lelkén, a zeneszerző ugyanezt teszi a muzsikájával, de alkalmazkodnia kell végeredményben a filmrendező egész felfogásához és művészi munkájához. Ha a filmrendező maga is muzsikus valamennyire, ez a zenei közös munka nagy és szép eredménnyel segítheti a filmet.

Úttörő, merőben új zene nem való a filmbe, noha volt egy idő, mikor elég sűrűn kísérleteztek vele. A kísérletezők abból az elgondolásból indultak ki, hogy a gépzenei műfajok az új zene köréből valók lehetnek csupán, hiszen maguk a gépművészetek is újak és korunknak époly új művészi kifejezői, mint a legmodernebb zene. Siker nem kísérhette e törekvéseket, mert a gépművészetek közönségének főrésze a szociális alsó rétegből feltörő emberekből való, akik jó mesét és hozzá édes, fülbemászó dallamot akarnak.

Csak gépi közvetítés-e a rádió, vagy önálló művészet? Ezt a kérdést szintén felvetették már többször a műsorszóró rádió rövid élete folyamán, de megközelítőleg sem vitatkoztak rajta annyit, mint a film önálló művé-

42 Az esztétika tudománya és a gépművészetek

szeti voltán. A film gazdasági háttere a magánvállalkozások versenye miatt hangsúlyosabb és nagyobb, ezenfelül a régi művészeti ágak nem is érezték annyira háttérbe szorító és diadalmas versenytársnak eleintén a rádiót, mint a filmet. A filmnek más többlete is van: a kétérzékűség. A rádióról éppen az egyérzékűsége miatt kijelentették az esztétikai értékítéletalkotók közül sokan, hogy nem is fontos az önálló művészet voltának eldöntése, hiszen csak átmeneti intézmény a televízióig, olyanféle egyérzékű dolog, mint amilyen a némafilm volt a kezdeti filmtől a hangosfilmig. Felesleges egy ilyen átmeneti jelenséget külön műfajokkal ellátni, neki külön esztétikát teremteni, mikor a küszöbön áll a kétérzékű utód. Ez az álláspont kényelmes, de nem helytálló, mert nem veszi számba a rádiót, mint gyakorlati, igen nagy mértékben ható élő művészeti tényezőt. Bármely időtartamú legyen is a szellemi élet ennyire átfogó s az emberiséget ennyire foglalkoztató megnyilvánulási helye, értékét meg kell mérni és helyét ki kell jelölni a kultúrában. A rádió itt van; minden, kultúra iránt érdeklődő családban megszólal napról-napra, óráról-órára. Rengeteg ember számára egyesegyedül ez csak a művészetélvezési lehetőség, ez a világ maga. Talán éppen ez az utóbbi szerepe, — hogy tudniillik számo-

sak, eldugott, távoleső helyeken lakók számára a rádió a világgal való egyetlen kapcsolat — teszi sokak szemében gépi közvetítéssé. A kisvároson, falun, tanyán élő ember mindenben ott akar lenni, mint a nagyvárosi. Minthogy nincsen az emberiségnek más intézménye, mely ilyen gyorsan, ilyen sok helyről és ilyen műszaki könnyűséggel kötné össze az egyes embert a világgal, természetes, hogy igen sokan a rádió legfőbb feladatának e kapcsolatok fenntartását tartják. Szemükben a rádió önálló műsorszámait másod- vagy harmadrendűek; ők közvetítettnek akarnak mindent: istentiszteletet, ünnepélyt, harcteret, sporteseményt, színházi előadást, világraszóló eseményt, nagy művészek hangversenyét. Röviden: híradót kívánnak a szó filmi értelmében, de kiadósabbat. Ezek panaszkodnak azután a közvetítésekre, hogy nem voltak eléggé érzékelhetők. Mintha a nyelv bármely láttató ereje mellett is hangba lehetne önteni minden látnivalót!? Az egy-érzékű rádiótól a televízió kétérzékűségét követelik, persze, hasztalanul. A rádió országos, sőt a határokon túlhangzó harsona; ezért bármely csipp-csupp esemény rendezői a maguk országos viszonylatban jelentéktelen dolgát rádióközvetítés kierőszakolásával akarjuk tudatni a világgal. Az ilyen törekvések elveszik a rádió java műsoridejét.

Pedig a közvetítések még a legmohóbb közvetítettőknek sem adhatnak teljes kielégülést. Teremtő rádióművészet kell még nekik is a közvetítések közben. Rádióesztétikusok, rádióműszaki emberek önálló rádióművészeti célokat ismernek; az önálló, minden tekintetben hanghatásra épített stúdiók is ezt bizonyítják. A rádiót valóban ismerő és lelkesen hallgató írók és zeneszerzők önálló műfajokkal látják el a rádiómikrofont. Törekvéseik sikere azon múlik, mennyire tudnak a rádióvezetők elszakadni a színházi, hangversenytermi, folyóirati szellemtől, melyben még legtöbbször nevelkedtek. Ahol ez a régi kapcsolat élénk, a rádió önálló, alkotó művészete elszorvad; ahol azonban színházról, folyóiratról, hangversenyteremtől független rádióslélekkel dolgoznak, teremtetnek az alkotó szépírókkal és zeneszerzőkkel külön rádióműveket, melyek sehol másutt nem, hozhatók a közönség elé. Az igazi rádióműfajok e mellett pódiumot adnak művészi feldolgozásban a legkülönbözőbb tevékenységi, foglalkozási körök nemes méltatásának, amit szintén nem lehet megtenni sem filmen, sem színházban. A rádiódrámának, szokottabb nevén hangjátéknak vannak a legkorlátlanabb művészi ható lehetőségei. Színpadi vagy filmfelvételi keretek nem kötik, szabadon választhatja helyszínét

és a cselekmény terét annyiszor változtathatja, ahányszor csak szükségesnek véli. A rádiódráma olyanformán dolgozik a hanggal, mint a film a képpel, de a rádió hangstilizálása nem oly korlátatlan, mint a film játéka a képelemekkel. A zene nem olyan másodrangú tényező a rádiójátékban, mint a filmben; a hang művészetének birodalmában a zene a beszédnek csaknem olyan kifejezést és megértést segítő társa, mint a színpadi beszédnek a színész mozgása, gesztikulálása, öltözete, a színpad kulisszázása. A hangjáték idő- és térfogalma sem egyezik a valóságéval, ezeket is hangban kifejezve, művészi érzékünk szerint nagyítani, kicsinyíteni, torzítani, szépíteni lehet. A hallgató szintén alkotó művésszé válik az igazi hangjáték hallgatása alatt, nem kap kész keretet, mint a filmben, nem kap a cselekményhez készre formált látható alakot, mint a színész a színpadon. A hallott hanghoz mi magunk formálunk embert és miliőt, mint tevőleges művészi résztvevők. Nagyjában az olvasó képzeletszárnyalásához hasonlít ez, a regény vagy elbeszélés alakjainak elképzeléséhez. Hitünk és tapasztalatunk szerint ezért igenis művészet a rádió, az író, előadó, rendező és hallgató közös művészi alkotása terem meg benne. Hatása mélyebb a filménél, mivel a tiszta művészetek, a zene

és irodalom érzelmi erejét érheti el a közösséggel. Kár, hogy e művészetének kifejtésében annyi kényelmi és személyi akadályllyal találkozik.

A hanglemezesztétika nálunk még nagyon a dolgok elején van. Mindössze egyetlen folyóiratunk ad rendszeres ismertetést bíráló megjegyzések kíséretében az új lemezekről. Külföldön már jobban kiépült ez az esztétikai ágazat. A hosszabb idő óta folyó bírálati megjegyzésekből kialakult egy értéktéleleti rend, melyet elsősorban a lemezgyárak művészi és hangmérnöki szakemberei ismernek és használnak. A hanglemezesztétika megalapozásához és kiformálásához hozzájárult a nagyközönség is, elsősorban a közönségnek az a része, melyet lemezkedvelők vagy lemezbarátok elnevezéssel szoktunk megjelölni. A lemezkedvelők úgy, olyan gondossággal és szeretettel válogatják ki, élvezik és gyűjtik lemeztáraikban a lemezeket, mint a könyvbarátok a könyveket. Vannak e gyűjtésnek különleges szempontjai is, akár csak a bibliofil-tevékenységnek, de a legtöbb lemezgyűjtőt a gyakorlati hanglemezélvezés szükségletei vezetik. A hanglemezek legjava, az úgynevezett művészlemez, a többitől eltérő nagyságban, jóval több előkészülettel és gondossággal készül. A zeneirodalom igen jelentős, idő-

tartamban is nagy alkotásai egész lemezsorozatokot adnak, egy-egy mű tizenkilenc-húsz lemezből is áll. A Carmen például 19 lemezt ad ki, 38 oldallal. Az ilyen felvételek természetesen megérdemlik az esztétikusok figyelmét. E figyelem a műnek szóló hódolat mellett a kivített részesíti bírálatban a szimfonikus műveknél, de operák felvételénél a műre magára is kiterjednek az esztétikai észrevételek, hiszen lemezfelvételekre az operákat összevonják úgynevezett rövid-operákra. A hanglemezesztétika tárgyalja tehát a zeneművek felvételi alkalmasságának kérdését, a mikrofón elé állított hangszerek érvényrejutási szabályait, a hangszerfajták helyes arányát (ez a felvételeknél nem azonos a szerző által előírttal), a hangszerek elhelyezését, az erősítők szerepét; bírálja azokat a változtatásokat, melyeket a felvétel a művészi hangrögzítés biztosítására végez. Megállapításai kiterjednek a lemezek használhatóságára is. Számon tartja a jellegzetes gyártási hibákat. Egybefoglalja az előadó művészek gyakorlati felvételi és lemezhallgatási tapasztalatait. A hanglemezvásárló közönség egyre szaporodik s ez a nagy gépművészeti tábor hálás az avatott és őszinte eligazításért. A rádió, mint legnagyobb hanglemezhasználó, ezt a közönségtájékoztató feladatot számos európai állomás műsorában

vállalta is; hetenként ad hanglemezesztétikai csevegéseket megfelelő bemutatókkal és hangpéldákkal. Nálunk egyrészt a hírveréstől való köteles tartózkodás, másrészt lemezgyártásunk fejletlensége miatt ez a műsor-szám nem szerepel.

A gépművészeteket vajmi gyakran éri a szellemi élet általános elgiccsesítésének vádja. A szellem magasrendűsége, választékosága és művészeti tisztasága nevében sűrűn halljuk a joggal és jogtalanul igényesektől, hogy „kultúrált ember manapság már alig mehet el moziba és alig hallgathat rádiót!” Nézzük meg ezt a vádat közelebbről.

A gépművészetek mindhárom faja mai formájában a nagy néptömegek hallatlan arányú gazdasági felszabadulásának idejére esik. Kollektív világrend alakul mindenki közös javára s ez az átalakulás nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem szellemi is. A tömegek szórakozni, tájékozódni és művelődni akarnak — mondja helyesen Arnheim Rudolf filmesztétikus a nemzetközi szellemi együttműködés bizottságának filmkönyvében. E vágyukat a gépi eszközök már régebben is szolgálták, gondoljunk a rotációs lapokra és a gépszedéses könyvekre. A gépművészetek e szükségletek kielégítését teljessé, sokoldalúvá és mindenhová eljutóvá

teszik. Általuk mérhetetlen arányú szellemi színvonalemelés van folyamatban. Lehetséges volna az igényeskedő kevesek kedvéért ezt a folyamatot megszüntetni vagy hátráltatni? E nagyszerű gépi eszközök közül csak a születési sorrendre utolsó, a rádió nép- és társadalomátalakító erejét ismerte fel úgy, ahogy mindjárt kezdetben a köz; a filmet, hanglemezt üzletembereknek hagyta. Ezek a vállalkozók munkájuk lényege szerint nem tettek egyebet, mint megragadták és meghódították közönségüket a legerősebben ható eszközökkel. Számukra ezt a közönséget egy nemkevésbé támadott ujságírás és könyvkiadás készítette elő. A kiváltságos kevesek régi művészetélvezését a felemelkedő tömegek nem zavarták, békésen és senkit sem elnyomón kerestek maguknak új területeket. Többször is felemlítjük könyvünk során, hogy a film külvárosi kávéházakból és vásári sátrakból indult, a rádió műszaki érdeklődésű kisemberekben, szintén a kül- és elővárosokban találta meg első híveit. Csak miután ezek felemelték és naggyá tették a gépművészeti ágakat, kezdtek leereszkedni a régi kultúrelvezők, menten giccset és színvonalat emlegetve. Nem gondolták meg, hogy türelmetlenséggel, le-sajnálással és követelődzéssel nem lehet színvonalat emelni. Ők maguk is lassú fej-

lődéssel jutottak el művelődésük mai fokára, mindenestre lassúbbal, mint a gépművészetek élvezőinek emelkedése. A túlzott igényeskedés tehát ellentmond a kor általános irányának s némely ország kerekén, minden álszemérem nélkül végzett is vele, kimondva, hogy a dolgozóknak joguk van olyan gépművészeti kiszolgáláshoz, amelyet ők maguk kívánnak maguknak. Nincs ebben a nagyképűség nélküli irányelvben semmi veszedelem a kultúrára. Még csak színvonalcsökkenés sincs, hanem folytonos egyéni és tömegemelkedés. A művészetélvezésnek ugyanis megvan az a lélektani alaptörvénye, hogy a jó után még jobb kell s a jó után elviselhetetlen a rossz. A gépművészeteknek ez az élvezőkre való önmagukat javító, egyént és tömeget egyaránt nevelő hatása már nagyon jól lemérhető. Az üzletemberek terveibe pedig megfontolt erővel, a gyakorlati élet által szabályozott bölcs mérséklettel, de a kollektív új rend értelmében mind fokozódóbb mértékkel avatkozik bele az állam. A művészi fejlődés tehát folytonos, az állandóan belépő újabb és újabb friss néptömegek miatt azonban nem egyenletes. A giccsesítés kérdését ilyen értelemben, a kor általános jelenségei közé illesztve kell felfogni s akkor megvallhatjuk, hogy ennyi ember ilyen hirtelen

nem művelődött még soha a történelem folyamán, ennyi sohasem érdeklődő emberből még nem lett oly sok művészetélvező, mint a gépművészetek hatására. Ezt az eredményt a művészetekkel foglalkozó minden tudományágnak el kell ismernie.

Érdekesesek azok az ízlés- és értékelésváltozási jelenségek, melyek a gépművészetek hatására következtek be. Nemcsak általánosságban, hanem a gépművészetek keretein belül is megfigyelhetők ezek. Az egyszerűbb, igénytelenebb viszonyok között élő emberek megismerték az egészségesebb, kultúráltabb életformákat. A mozicsillagok külsejének utánczása nevetséges rajongásnak tetszhetett, de igen sok lányt és fiatal embert ránevelt a testápolásra, a csinosabb, rendesebb megjelenésre. A filmcsillag-mintaképek is természetesebbre változtak; valaha Valentino szépfűsága, nőies lágyága volt a nők rajongási tárgya, most az erősen férfias, atlétaszerű Clark Gable. A férfiak mozi-eszménye a szabályos, tökéletes arcvonalú nők felől elterelődött a szabálytalan, átlagosabb szépségű nők felé, akikből a mindennapi élet fiatal lányai valók. A rádió hatására eláltalánosodtak a műveltebb ember szófordulatai, kifejezés módjai; megbarátkoztak a szellemi élvezetekkel olyanok, akik régebben csupán a testi élvezetek alacso-

nyabb fokáig jutottak. Több az emberekben az önértékelés. A politikai kinyilvánítások a nemzet vezetőivel való személyi érintkezés érzetét keltik (az államfők hangját régebben csak a kiváltságosak hallhatták, most minden érdeklődő ember igen jól ismeri is), az emberekben nagyobb az igazságban és a közösség erejében való hit. Most mindenki a nemzeti közösség tagjának érzi magát, mert a gépművészetek elmossák az osztálykülönbségeket, film és rádió egyformán szól mindenkihez. Megváltoztak a távolsági fogalmak, mégis nagyobbak lettünk, mert közelebb jutottunk lélekben s a kultúrjavak élvezésében egymáshoz. Egyre jobban eltűnik a hajdan tátongó különbség vidék és főváros között. Egységessé válik a beszéd, egységessé a nagy közösségi ügyek kezelése; még az államvezetési képesség megítélése is alaposabb, hozzáértőbb lett. A közízlés magatartásban, szórakozásban, kultúrigényekben egyre nemesedik. Gondoljunk csak arra a nagy ízlésbeli fejlődésre, melyet a mozikközönség a röhögtető burleszkektől a magasrendű francia művészfilmekig megtett.

Elegendő-e mindez kedvező esztétikai és általános művelődési értékítéletek megalkotására? Elegendő-e annak a világos felismerésére, hogy a „tömegízlés” ma már jóval ma-

gasabbfokú, mint a gépművészetek kora előtt, vagy akár a gépművészetek kezdőfokán? Elegendő-e annak a megállapítására, hogy az átalakuló világ új közösségi rendjében az esztétikát magát is át kell formálni a korlátjait lebontó társadalom új szempontjai, új művészetfajtái szerint?

Hinnünk kell, hogy igen; mert hinnünk kell a tudományok folytonos fejlődésében, a változások felismerésében és megméréseiben. Némely tudományág robbanásszerűen fejlődik, másik csak csigalassúsággal. Az esztétika tudománya már eljutott a felismerésig a korszerűségben legelől járó művelőinek műveiben. Az új gépművészeti tudományágaknak, a filmesztétikának és rádióesztétikának már itt vannak a megalapítói és kezdenek szaporodni a művelői is. Ez a tudományos fejlődés azonban lassú, mint minden úttörés. A régi, járt utak jobban vonzzák az esztétika tudománya iránt érdeklődőket, kész hatalmas irodalom, nagymultú tekintélyek által megteremtett irányvonalak konzervatívabb lelkeket jobban csábítanak. A könyvbe rögzített anyag hasonlíthatatlanul kényelmesebb tudományos munkatárgy, mint a mai élet ezernyi nyugtalanságát, gyors iramát magával hordó film vagy rádió. Könyveket, feljegyzéseket könnyebb elővenni, mint a legkülönbözőbb helyeken ör-

54 *Az esztétika tudománya és a gépművészetek*

zött filmeket, a sehol másutt, csak a hallgatók agyában megrögzített rádióműsört. A hangkultúra újból való feltámadása, a csodálatos arányúvá fejlődött képkultúra még nem hódította meg a betűkultúra esztétikusait. A film lepereg, a rádió hangja elszáll az éterben, a velük foglalkozó esztétikusnak mindig ott kell lennie tehát tudományos őrhelyén, nekik kell élnie szakadatlanul. E folytonos lekötöttség mellett munkasúlyosbító a gépművészetek rendkívül gyors fejlődése is. De éppen ezért: izgató, érdekes, új a velük való dolgozás. Egy hatalmas új művelődési korszak pionirmunkája.

3. GÉPMŰVÉSZET ÉS KULTÚRA

Gépművészet és egyetemes kultúra. — Gépművészet és nemzeti kultúra. — Előnyök és károk a nemzeti kultúra szempontjából. — Elnemzetietlenítő és hagyományellenes gépművészeti hatások. — A művészeti érdeklődés elterelése idegen tárgykörök, idegen életformák és idegen előadó személyek felé. — Nyelvrontó hatások. — Néprajzi megörökítések filmen és lemezen. — Kis nemzetek a gépművészetek sodrában. — A katolikus kultúra megőrzése és fejlesztése a gépművészetekben.

A gépművészetek közül a filmet meg a rádiót naponta ezer és ezer vélemény említi a mai civilizáció legjellegzetesebb tünetének. Az egyetemes kultúra terjesztésének szolgálatában sem működtek még a filmnél és rádiónál nagyszerűbb eszközök. Közhely a film és rádió összehasonlítása a könyvnyomtatás feltalálásának kultúraterjesztő erejével, csak hogy a könyvnyomtatásnak kezen négy évszázadra volt szüksége a széleskörű tömegekhez való eljutáshoz. A tizenkilencedik század nagy célkitűzése az írás-olvasástudatlanság megszüntetése; e célkitűzés nagyjában eljutott a kielégítő eredményig s a rotációs gépekben hathatós műszaki segítőt nyerve, a nagytömegeket eljuttatta a betűkultúra alacsonyabb fokára, az ujságolvasásra. A fejlődés során a nagyarányúbb második fok, a könyv tömegélve-

zése következett volna el, ha bele nem avatkozik a huszadik század elején a némafilm-mel a kép. Hatalmas képkultúra kezdődött ezzel, az olvasni már tudó, ujságon-ponyván nevelődött tömegek előtt megnyílt a képek lebilincselő, örömet adó világa. A film képkultúrája visszahatott a betű révén a tömegeken uralkodó lapkiadásra; elképesedtek a lapok is, hogy betű és kép együtteségével hassanak ezentúl. A betűkultúra nyelvhez s ezzel határokhoz kötött volt, a némafilm nemzetközi nyelvével kötetlen és határokat nem ismerő lett. Minden nemzet, minden faj embere nézhette, megérthette. Az eddig szűk körben élő egyszerű és szegény emberek előtt kitárta a világot; elsődleges emberi érzések (szeretet-gyűlölet, alkotás-rombolás) útján megismertetett idegen életeket, szokásokat, műveket, történelmeket. Ami eddig csak homályosan zsongó elképzelésként élt bennünk a betű nyomán, érzékelhető, tapasztalható, azaz élményszerű tartalmat kapott. Kezdte érezni mindenki, hogy más országok, más világrészek emberei is olyanok, mint jó magunk, egy hatalmas embercsalád tagjai valamennyien. Kezdte tudni a tudatlan is, hogy nagy és virágzó kultúrák vannak térbeli egymásmellettségben és időrendi egymásutániségben. A boldog felfedezés izgalmai járták át a világ filmélvező tömegeit és

mire eljutottunk a némafilm milliós nagy alkotásaiig, kialakult a néptömegek kultúrájának egy új jelensége, az, amit moziműveltségnek szokás nevezni. A kép mellé már a némafilm korában felvonult a hang. Képtelenségnek érződik, de mégis így van: a némafilm zeneszükséglete nagyobb volt, mint a hangosfilmé. A némafilm teljes játéktartama alatt zenélni kellett, nagy muzikban kitűnő zenekarokkal s a nagy néptömegek már akkor kezdték megismerni az egyetemes zeneirodalom számos értékes alkotását. A hangosfilm teljes művészi élménnyé emelte a mozibajárást, a dráma fogalma, a drámai játék ereje és csodálata most éledt fel csak igazán számtalan olyan emberben, aki színházba sohasem jutott el.

Mire a rádió jött, a gépművészeti kultúralis alászántást a némafilm korszaka már elvégezte. A gépművészetek óriási szerencséjére film is, rádió is, de még a gramofón is kezdetben kisemberek, negyedművelt munkások szórakozása volt; az első filmeket még vásári bódékban, huszadrangú kávéházakban néztük s a rádióamatőri korszak virágzása idején még divat volt a rádiót előkelőn, amolyan bogaras műszaki érdeklődésű emberek multságának lenézni. Ezért tudtak mai kultúralis hatófokukra eljutni, mert alulról jöttek. Mindjárt az elején a nagy nép-

tömegek vették őket birtokukba. És ezért nincsen a gépművészetekben sem sznobizmus, sem kultúrterror; az egész sokkal gyermekibb, egyszerűbb és mesterkéletlenebb még, semhogy az esztétikai nagyképűség és iskolássá vált, akadémikus unalmú értékelés kialakulhatott volna körülötte.

Nyolcadik nagyhatalomnak nevezte el Goebbels a rádiót. Elnevezése találó. Az ő meghatározásában és célkitűzésében a rádió totalitást szolgál. A leghatalmasabb propagandaeszköz, mely lefoglalja az egyén egész szellemi életét, közvetíti hozzá a vezetők gondolatait, a totális kultúrát, az uralmon levő párt szempontjaiból összeválogatott híryananyagot. Ezt a totalitást igen komolyan veszik. „Rádiót minden családba!” — adták ki a jelszót a hatalom átvételekor Goebbelsék s azóta a rádióelőfizetők számát megnöveksztették. „Az utolsó néptársnak is meg kell értenie, mi a nyolcadik nagyhatalom!” A hetedik nagyhatalom, a sajtó a liberális világ talpköve lett; a rádió mai német felfogásban a nemzetiszocialista életvezetés kifejezője. A rádió totalitása nem ismer osztálykülönbséget, rendi gondolkozást, csak dolgozó embert teljes népközösségi öntudattal. A totalitás elve kilép a rádióműsor kereteiből, tovább megy a szellemi élet átalakítása terén a rádió anyagi eszközeivel: a takarékos mű-

sorszerkesztés megtakarított pénzei valóságos májusi esőt zúdítanak a zenei életre, színházakra (kivált a határmenti vidék színházaira), a népművelési egyesületekre, könyvtárakra és egyéb művelődési intézményekre. Ha régente világi és egyházi fejedelmek udvarai voltak a szellemi alkotás anyagi és erkölcsi serkentői, ha a későbbi időkben az erőteljes polgárság vette át a szellemi élet fenntartásának feladatát, úgy ma a totális rádió ezt is magáénak tekinti. A nyolcadik nagyhatalom e fogalmazásban „nem csupán műszaki csoda, nemcsak kifejező és közvetítő tényező, hanem maga az élet!”

Nyilvánvaló, hogy az így értelmezett és működtetett nyolcadik nagyhatalom kiemeli az embereket régi kultúrájukból a rádió országának határain belül és azon túl is. A hetedik nagyhatalom, a sajtó, megállítható a határokon, de a nyolcadik nem. Ez a meg nem állítható és vissza nem verhető korszerű erő. Kultúránkra és teljes emberi életünkre való hatását fokozza az a tény, hogy az ifjúság korunk általános irányának megfelelően tele van műszaki érdeklődéssel, szereti tehát a rádiót, mely totális államokban az ifjúság minden megmozdulását bőven adja, a fiatalság óhajításainak fontosságát egyre hangsúlyozza. A nyolcadik nagy-

hatalom az idősebbeknek népies szórakozást nyújt szédítő mennyiségben, a fiúkat-lányokat pedig a legérdekesebb és leglekötőbb módon neveli az új kultúra híveivé és hirdetőivé. Misztikum, pompázatosság, történelmiség, szertartás, hatalmas arány igyekszik e hatásait fokozni.

A nyolcadik nagyhatalomról elmondottak magyarázzák, hogy a rádió világnézeti egyetemes kultúreszköz az 1914—1918-as világháborút követő új politikai és művelődési rendszerek kezében. A korábbi kultúreszközök, köztük a film is, már megvoltak az új rendszerek feltűnésekor; a rádió szinte velük egy időben született. Ez az oka annak, hogy az új államrendszerek vezérei a rádiót kedvelik és értékelik céljaik szolgálatában legtöbbre.

Szigorúan ketté kell választanunk a gépművészeteknek az egyetemes kultúra, meg a tiszta nemzeti kultúra szempontjából való szerepét. Ami ugyanis előnyös bennük az egyetemes kultúra fejlesztésére, az a nemzeti kultúrára sok esetben hátrányos lehet. A gépművészetek kora előtt idegen kultúrák alkotásai és világai ilyen közvetlenül és ekkora mértékben nem hatolhattak be más népek életébe. Voltak hatások, de mindig a hazai nyelvre fordították át a gondolatok közlését; idegen szerzők színdarabjait pél-

dául, amennyire lehetett, a fordító közelebb hozta a hazai szokásokhoz és kifejezésmódokhoz; az idegen irodalmakat az olvasók túlnyomó többsége a saját nyelvén ismerte meg; idegen nyelvű dalokat csak a nemzet kis rétege hallott. A gépművészetek gépi mivoltukból következőn egyszerre ránczúdították az idegen kultúrákat. Legjobban az amerikai filmekben érezhetjük ezt a nemzeti szempontból oly káros hatást. Egyidőben valósággal elterelték a nagy néptömegek művészi érdeklődését mindentől, ami nemzeti. A magyar némafilmgyártás kolozsvári korszaka színházi hagyományokból és fel fogásból kiindulva, becsületesen és sikeresen adott magyar népi és történelmi tárgyú filmeket, de az idegen filmáradat ezt a nemes törekvést elsodorta. Idegen tárgykörök, idegen életformák, idegen előadó személyek plántálódtak be az idegen nevek halmazatával a moziközönség lelkébe. Saját szép és felemelő ezeréves történelmünk eseményei helyett az Északamerikai Egyesült Államok másfél évszázadnyi rövid életének tőlünk testileg-lelkileg igazán távoleső mozzanataival kellett megismerkednünk. Egy nagy-történelem nélküli nép mohó történelem-akarása, egy mély hagyományok nélkül, sokfelől összetevődött, kialakulóban levő nemzet hagyományvágya készítette ezeket

a filmeket, melyek önmagukban igen dicséretes igyekvésűek, de nagymultú, dicsőséges történelmű európai nemzetek rajongási tárgyaiul még sem szolgálhatnak. A cowboy-élet is érdekes önmagában, kezdetlegességével és kalandosságával kitűnően megfelel az alsórendűbb mozilátogatók lelkivilágának, de formáiban és berendezkedéseiben mégis csak idegen. Temérdek kárt tettek különösen a mi lényegében mezőgazdasági életszemléletű, faluról városba vándorolt magyarjaink lelkében a városiasabb népek bűnügyi filmjei. Régi nevelési elv, hogy a természetben nincs ugrás, tehát a nevelendő embereket sem szabad a fejlődési fokok egész sorát átugró új hatásoknak érniök. A film, nemzetközi üzletté terebélyesedve, nem számolt ezzel a lélekfejlődési törvénnyel. Azt adta, amit a saját fejlődési erői között adhatott és így bizony a nagy embertömegek sok egyedét félrenevelte. A falvak városba sodródó, szellemileg éppenhogy ébredező emberei a maguk nemzeti nagyjai helyett idegen birodalmak hőseit ismerték meg, gyarmati háborúk történeteit kapták rakásra, s a moziban állandóan olyan életmód olyan külsőségei csillogtak előttük, melyek érzéketlenekké tették őket saját népük, közvetlen érintkezésben álló embertársaik és életlehetőségeik problémái iránt. Hamis

történelmi és művelődéstörténelmi fogalmaik alakultak ki; egész történelmi korszakokat idegen népek eseményein és embelein át érzékeltek (elegendő itt a VIII. Henrik angol királyról és Erzsébet angol királynőről, vagy az amerikai szabadsághősökről szóló filmekre utalnunk). A moziba járó magyar gyerek nem látott magyar pásztoembert, csikóst-juhászt-csordást, de a cowboy életét és feszerelési tárgyait kitűnően ismerte. Hortobágy hazai tájelemei helyett Texas töltötte meg bimbózdó képzeletét. Az idegen előadó személyek kiszorítottak még a félműveltek érdeklődéséből is minden hazai előadó művészt, a negyedműveltségűek meg az éppen művelődni kezdők csínált nevű idegen színészek és színésznők nevével ébredtek-feküdtek. Az egyre érezhető kedvezőtlen hatásokat fokozta a hangosfilm. Míg a némafilm ugyanis csak témában, feldolgozásban és szereplőkben adott gyakran idegent, a hangosfilm az idegen nyelvet is ráerőszakolta a mozilátogatókra. Kikezdte tehát a nemzet kulturális öntudatát az érzékelhetőség minden vonalán. Az idegen beszédet magyarázó nemzeti nyelvű feliratok nem bajt elhárító, hanem csupán a megértést célzó szükségeszközt jelentenek. Nyelvi kártevés tekintetében még ártatlanabbak voltak a némafilmek, mert betűanyaguk,

azaz minden feliratuk nemzeti nyelven íródott. Igaz, hogy e feliratok fordítása sok esetben kétségbeejtette a nyelvét féltékenyen őrző művelt mozilátogatót, mert a nemzeti nyelven írt eredeti feliratok is inkább az ügynöki stílus borzalmaiban bővelkedtek, semmire írói csillogásban és kifejező erőben, de végeredményben még mindig csak betűn át hathattak. Az idegen hangosfilmek, idegen rádiók és idegen éneklemezek a nemzeti nyelv hangbeli jellegzetességeinek is ártanak és ez már kettőzött kártevés. Az idegen beszéd, idegen hangsúly, idegen ritmus olyan hatalmas tömegben éri a gépművészetek révén a nemzet széleskörű rétegeit, hogy a nemzeti nyelv hangbeli védelméről minden országban gondoskodni kellett. Idegen, főleg angolamerikai kifejezések áradtak a nemzeti nyelvbe főképp megszólítások és indulatszavak alakjában, a nyegle beszédmodor terjedt a filmpéldákra. Nekünk magyaroknak sok érdekes nyelvi különlegességünk van, ezeket a gépművészeti hatások elhomályosították, sőt el is sodorták annyira, hogy az ifjabb nemzedék hovatöbb már nem is érzi őket. Elsősorban a névhasználati rendünkre gondolunk itt. A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben dolgozó, klasszikussá emelkedett magyar műfordítók még lefordították a keresztneve-

ket és eszük ágába sem jutott, hogy az idegen írók másképp írnak, mint például Dickens Károly, Hugo Viktor, Goethe János Farkas. Ma a fiatalabb gépművészeti vezetők egyenesen üldözik és nevetségesnek bélyegzik ezt a helyes névhasználatot s az idegen emberek neveinek használatában teljes zűrzavart teremtettek. Fő érveiket mindig a filmcsillagok neveiből veszik, szerintük lehetetlen Swanson Glóriát, Garbo Grétát vagy Chaplin Károlyt mondani. Hasztalan ellenük az az érv, hogy a moziszerelők túlnyomó többsége csinált, hatásosnak kiagyalt nevet visel, melyhez a természetesen és szokásosan alakuló emberelnevezésnek semmi köze; nyelvérzékük a gépművészetek hatása folytán megromlott s a helytelent, az idegent vallják helyesnek. Ilyen alapon persze át kellene írni az összes történelemkönyveinket, mert ha nem szabad többé Strauss Jánost, Verdi Józsefet mondanunk, mi alapján mondhatunk Földnélküli Jánost, Habozó Károlyt, Nagy Károlyt vagy Frigyes Vilmost?!

Az idegen filmet élvező, nemzeti öntudatosság híjával levő mozilátogató hazamegy, bekapcsolja a rádiót és minthogy nyeglén fölényeskedik mindennel szemben, ami hazai, saját országának műsorával soha sincs megelégedve. Megfellebbezi tehát ezt

a „külföld“-höz. Hazája rádiójánál mindig jobbnak hirdeti „a külföldi műsor“-t, szembeállítva országa egyetlen műsorával a készülékén fogható valamennyi többi „külföld“ név alatt. Nem érzi az elnevezés gyűjtő jellegét, nem érti meg, hogy a számra sok idegen állomás valamelyikén könnyebben akadhat neki pillanatnyilag csakugyan jobban tetsző műsorszám, de ez a sok szembehelyezése az eggyel. Kialakul benne így a rendszeres külföldhallgatás, legtöbbször anélkül, hogy igazán értené az idegen nyelvet. Ugyanígy van a lemezekkel, csak „kitűnő külföldi lemezeket“ méltat meghallgatásra, világhírű nevek felvételeit. A nemzeti kultúra tekintetében az ilyen gépművészet-élvező negatív volna, ha megállapításaival nem hangoskodnék. Lenéző, türelmetlen és kizáró véleményével azonban ártóvá válik. Leszerelése a nemzeti kultúra minden hívének kötelessége. Különösen az ifjúság egy része ilyen és erről valamennyi ország szak-sajtója panaszkodik.

Egy másik, igen nagy, kevésbé fölényes, de azért határozott gépművészeti közönségcsoport csak nemzetit, nemzeti nyelven megszólalót kíván a gépművészeti teljesítmények minden vonalán. Nem nézik le az idegen alkotásokat, nem zárják el magukat az idegen kultúráktól, csupán meg akarnak

érteni mindent s annak örülnék, ami értelmüknek közelebb, szívüknek melegebb. Őszönösen érzik, mi a kultúrában az őket, népüket fenntartó. Ők adják a gépművészetek korának igazi közönségét, a művészetélvezésbe, a kultúrába most bevont tömegeket.

A gépművészetek világszerte elsorvasztják, eltüntetik mindenkihez való eljutásukkal az előadó népművészet kedves és kezdetleges régi megnyilvánulásait. Sokan keseregnek ezen a megváltoztathatatlan folyamaton, a gépművészetek ágai pedig szokott fürgeségükkel leltározzák, megörökítik azt, ami a koruk előtti világból még megmaradt s amit eltüntetnek akaratlanul is. Mielőtt elmúlnának a világból, seregszemlét adnak belőlük. Érdeemes a kultúrák e surlódó határmesgyéről kissé bővebben is szólnunk. A gépművészetek ugyanis különösen alkalmasak a szellemi és tárgyi néprajz képbe és hangba fogható jelenségeinek rögzítésére és későbbi korok számára való eltevéására. Az egész földkerekségen nagyarányú, bár nem mindig szigorúan tudományos néprajzi felvételező munka folyik. Film, rádió, lemez egyaránt tevékeny részt vesz ebben s az ilyen irányú tevékenységük során érdekes jelenségek nyilvánultak meg.

Egyik ilyen említésre méltó tünet, hogy világszerte nagy keresés-kutatás indult meg

a legeldugottabb helyeken is helyi néprajzi érdekességek feltárására. A gépművészetek tehát serkentőleg hatottak átmenetileg az előadó népművészetre. Ez a hatás azonban nem alkottató, azaz nem újat teremtő. Felújított vagy legalább is felszított népművészetről van már csupán csak szó a kultúr-államokban. Igazán a maga néplelki folytonosságában már alig-alig élő, inkább írók és művészek által megszervezett, többé-kevésbé színpadias hatásúnak újra felépített dolgokról. A gyakorlati népéletből csak úgy tűnedeznek ezek, mint a népviselet. A híradófilmek lelkiismeretesen felveszik és bemutatják e jelenségeket, a rádiók helyszíni közvetítéseket és bő ismertetéseket adnak róluk, minden rádió lemeztárában egyre szaporodnak a nép éneklő és muzsikáló embereiről készült felvételek; számos helyen tanítók és más vezetőemberek felfedeznek olyan népszokásokat néprajzi munkák és népéleti leírások bogarászásai során, melyek az illető helyeken sohasem éltek. Kialakult minden európai országban a népművészeti előadók alkalmi hivatásos rendje, mely népi előadásokra, gépművészeti felvételekre rendszeresen megjelenik kialakított tiszteletdíj fejében.

Másik általános tapasztalat az, hogy a gépművészetek közönsége a népművészeti

felvételekben nem leli kedvét s őszintén meg kell mondanunk, hogy azokat nem is igényli. Hangsúlyozzuk, a gépművészeteket élvező nagy néptömegekről van szó és nem a nemzeti kultúra régebbi elemeit is gondosan vigyázó nemzettagokról. Inkább a legműveltebbek, a gépművészeti rendkívüliségek barátai élvezik a rögzített népművészetet rádióban és lemezeken, meg természetesen a szellemi néprajz tudománya iránt érdeklődők. Mindez azonban mit sem vonhat le azokból az érdemekből, melyeket a gépművészeti ágak az előadó népművészet még meglévő anyagának megörökítése és ismertetése terén szereztek. Különösen ki kell itt emelnünk a magyar rádió érdemes és áldozatos felvevő munkáját, mely annyi-
val is inkább méltó az elismerésre, mivel a felvett népének- és népzeneanyagot a rádióműsorban alig lehet használni, a már említett okok miatt. Erről különben a gépművészeti kultúrpolitikáról szóló fejezetünkben még beszélni fogunk.

Külön szólhatunk a népművészet ipar- és képzőművészeti körbe tartozó jelenségeinek gépművészeti feltételeiről. Itt a film van érdekelve, de jelentős eredményei a színes képek igazi művészeti tökéletességének eléréséig nem lehetnek. A színes televízió ezen a területen sok értéket nyújthatna,

mire azonban elérkezik, a felvennivalók nagyon meggyérülnek.

Kis nemzetek a gépművészeti kultúrártalmak sodrában helyrehozhatatlan károkat szenvedtek volna, ha a bajokat idejekorán fel nem ismerik. A manapság oly divatos „szellemi honvédelem” kifejezés éppen gépművészeti területeken teremtdött meg legelőször, a nemzeti művelődést, a nemzet lelkét itt érték leghamarabb és legkoroszerűbben ható veszedelmek. Tisztában kell lenni a kis nemzet minden tagjának azzal, hogy az idegen gépművészeti hatás rendkívül csalóka és megejtő jelenség; az egyetemes nagy művészet ragyogásában és hódító erejében jelentkezik. Sok szép írott és kimondott szó esett valamikor a rádió és film nagy népeket összehozó és megbékéltető kultúrmunkájáról; ma, a huszadik század második világháborúja idején tudjuk már, hogy a rádió is, film is az anyagi honvédelem hathatós eszköze, fegyver, mint akár az ágyú vagy a bombázó repülőgép. A szellemi honvédelem gépművészeti feladataiban a nagy nemzetek járnak elől gondos célkitűzésekkel és jó példákkal, a kis népeknek azonban még e jó példáknál is többre kell törekedniök. Nem elég a jó nemzeti film, nem a jó rádióműsor, sem a jó hanglemez; a nemzeti gondolkodásmód,

nemzeti szokások, nemzeti nyelv, dal, zene, irodalom és egyéb alkotó művészet, a szülőföld lelke gondos és kitűnően megszervezett szellemi honvédelmet kíván a gépművészek egész vonalán. Állíthatjuk-e, hogy a gépművészetek valamennyi ága mindent megtesz a korunkban olyannyira fontos nemzeti önismeret fokozására? Mondhatjuk-e, hogy gépművészeti alkotásaink felölelik a nemzeti kultúra egész területét? A későbbi fejezetekben rá fogunk mutatni a tátongó hiányokra. Tiszta sor, hogy a gépművészetek egyetemes kultúrártékeit össze kell egyeztetni a nemzeti kultúra követelményeivel. Az is nyilvánvaló, hogy világgraszoló idegen értékek előtt a legnagyobbfokú nemzeti öntudatnak is meg kell hajolnia. Mindez rendkívül gondos megválogatást kíván mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt a kis nemzetek részéről. A filmügyekbe tehát egyre fokozódó mértékben bele kellett avatkoznia az államnak, mégpedig nemcsak tiltó, azaz cenzúrai formában, hanem nemzeti filmek alkotását elősegítőn is. Ma már ez a segítő fok sem elég; mint a gépművészeti kultúrpolitikáról szóló fejezetünkben látni fogjuk, bizonyos vonatkozásokban és éppen a legnemzetibbekben állami filmgyártásra van szükség.

A rádió nem annyira magánvállalkozás

sem kezdeményezés, sem kivitelezés dolgában, mint a film. A mozibajáró közönség művészi ellátása egyénibb utakon alakult, a rádió mellett mindjárt a bölcsőnél ott állt a nemzeti felelősségtudat. A rádióhallgatásnál viszont jóval több múlik az egyén nemzeti öntudatosságán és lelkiismeretességén, hiszen az állami ellenőrzés itt igen körülményes, sőt majdnem lehetetlen. A nemzeti kultúra sorsa a rádióban minden egyes hallgató lelkén is múlik, itt mindenkinek irányító szerepe van. Emellett a rádió műsoralkítása teljesen független a várt gazdasági haszon szempontjaitól, csak a kultúra érdekei vezethetik. Nem mondhatni ezt a hang-
lemezgyártásról, mely nemzeti kultúra tekintetében a gépművészeti ágak hamupipókéje. Ezen a téren állnak a kis nemzetek legrosszabbul s itt vannak a bajok felismerésétől legtávolabb a nemzeti kultúrák hivatalos gondozói.

Ma a világ valamennyi rádiójában igen nagyarányú szellemi honvédelem folyik. E szellemi honvédelemnek tömérdek ága van; kiterjed a nemzet eddig kialakult művelődési értékeire, szóval a megőrzésre és folytonos felszínentartásra; de igyekszik megszabni a kor parancsolta fejlődés nemzeties irányait is, tehát a szellemi honvédelem védi a multat és keményen építi a jövőt. A nem-

zeti közösségen belül nem egy országban igen erőteljesen mutatkoznak a katolikus kultúra megőrzésére és fejlesztésére vonatkozó műsorszámok nemcsak a katolikus, hanem az egyetemes rádiókban is. Nem hitvédelemről van itt szó. A hitbuzgalmi műsorszámok istentiszteletek közvetítéseinek formájában igen jól megteszik a magukét. Amit mi megőrizni szeretnénk a rádióműsorszámok meg a filmek útján is, az a katolikus életnek kisgyermekkorunk óta magunkba szívott levegője, íze, cselekedet-, szokás- és intézménysora. A katolikus táj és mindennapi életrend különös lelke, mely mindnyájunkban annyira él s amely nélkül az életet elgondolni sem tudjuk. A szülőföld fogalmának egy elmúlhatatlan tartozéka ez; magyar vagyok, katolikus vagyok, számomra ez a kettő össze-meg összeszövődött egy különös kultúrában, mely honom lényeges része, melyet fenn akarok tartani és szeretném, ha semmi bántódás, semmi változás nem érné.

Hogy valami ilyen az egymásra következő újabb és újabb nemzedékek életében fennmaradjon, ahhoz elsősorban a katolikus gondolatvilágban élő család nevelőereje szükséges. Ebben nincs is hazánkban hiány, tapasztalatunk szerint még a vallási kötelességeiket hanyagul végző szülők is a ka-

tolikus életberendezés szerint gondolkoznak, nevelési tevékenységük ehhez igazodik. A magyar katolikusság kultúráját azonban meg is kell ismerni a lehető legnagyobb mértékben, ehhez pedig iskola, irodalom, sajtó nem elég. Kell hozzá ma már a film meg a rádió is. Rámutatunk tehát azokra a területekre, melyekről film- és rádiószerető írók, művészek értékes gépművészeti anyagot állíthatnak össze. Könyvünknek ez a része ilyen módon a katolikus film- és rádióírók, művészek nevelését is szolgálja.

Mindenekelőtt tisztában kell lennünk a filmközönség meg a rádióhallgató lélektanával. A sikeres filmnek, sikeres rádióelőadásnak, akár nemzeti, akár a nemzeti kereteken belül katolikus célokat akarjon szolgálni, első és elengedhetetlen kelléke a szórakoztató jelleg. Esztétikai unalmakkal, nagyképű klasszicizmussal, agyonműveléssel a mozizó és rádiózó tömegekhez hozzáférni nem lehet. Tegyük hozzá, hogy kenetességgel sem. A modern katolikus ember világos, vidám lelkével kell szórakoztatnunk, figyelemmel kell lennünk a sport-szerűségekre, a tömeg produkciós vágyaira és a nők eléggé nem hangsúlyozható külön szempontjaira. Minél kevésbé használjuk az egyházművészettan jellegzetességeit, annál biztosabb a sikerünk; s e mellett az

egyházművészet igazi érdekeit mégis legjobban szolgáljuk. A gregorián ének az egyházi zeneművészet nagyfontosságú ágazata, de a tömegek katolikus kultúröntudata szempontjából távolról sem olyan hatásos, mint például egy jól összeállított magyar nyelvű Mária-énekes est a rádióban. A magyar katolikus egyházi ének, elsősorban a népének történetéből igen színes előadásokat lehetne rendezni ilyenféle összefogó címekkel: „Mit énekeltek és prédikáltak a középkor magyar templomaiban?“, „Katolikus magyarok istentiszteletén a török világban“, „Magyarok fohásza Mária Terézia barokktemplomaiban“, „Magyar katonák dalos-verses imádságai“ stb. Gyönyörű hangversenyeket lehetne egybeállítani katolikus tárgyú magyar zeneművekből, írók meleg és lelkes magyarázó szövegeivel. Senki nem csinálta meg még a katolikus karnagyok és kántorok híres dalaiból egybeállított nótáestet. Érdekes volna bemutatni egy-egy egyházmegye orgonistáinak figyelmet keltőbb orgonadarabjait kis zene- és személytörténeti csevegés kíséretében. Szó lehetne a székesegyházi karnagyok, zenekedvelő papok által teremtetett zenélő körökről, melyek a magyar házizene történelmének apró, meghitt hangversenyei lehetnének. Egy-egy egyházi ünnepkör magyar

dalos-zenés hangképsora szintén igen hálás műsorszám lenne. Mly szép és hatásos volna például valamely jól megírt búzaszentelés eljátszása?! A feltámadás különböző magyar korok énekeiben, verseiben és népmeséiben. A magyar katolikus népi kultúra tömördek énekes-verses-mondókás anyaga kínálgokzik a magyar műzene katolikus vonatkozású alkotásaival, nagy papjaink és katolikus íróink műveiből való szemelvényekkel keverten hangképsorok felépítésére!

Az előbb bizorrral szeget ütött olvasóink fejébe a sportszerűség hangoztatása. Hogyan kerülhet össze a katolikus kultúra meg a sport a gépművészetekben? Nagyon egyszerűen és természetesen. Katolikus útirajzfilmeket, filmmel-rádióval katolikus túristáskodást kell teremtenünk. A tömeges búcsújárás országúti jelenségei muladozóban vannak, de rá lehet és rá is kell irányítani a gépkocsizó, motorkerékpározó, túristáskodó közörség figyelmét a gépművészetek hatékony eszközeivel hazánk igen sok katolikus érdekességére: régi és modern templomokra, kolostorokra, romokra, kegyhelyekre, katolikus néprajzi szempontból fontos helységekre. Azt az örvendetes kezdeményezést, melyet Bálint Sándor könyve a katolikus néprajzi szokások egybegyűjtése terén jelent, a gépművészetek mindhárom

ágában folytatni kell. Mezőkövesdre seregestől viszik az idegeneket az idegenforgalmi vállalkozások, de a mezőkövesdiek mély és néprajzi szempontból is felette érdekes katolikusságát alig említik, pedig a mezőkövesdiek szentmiséjén, körmenetén résztvenni felemelő katolikus élmény. Ki tudja a katolikus turisták közül, hogy Pilismaróton élt kántorként Bozóky Mihály, kinek 1797-ben Vácott kiadott „Katolikus karbéli kótás énekeskönyv“-e őrizte meg számunkra a magyar népnek Szent István királyhoz szóló könyörgését, az „Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillagá“-t; ki tudja, hogy ez a Bozóky szerezte Pilismaróton a „Bemegyek szent templomodba“ meg az „Egek ékessége“ című, ma is igen kedvelt népénekeinket?! Az Egerben járó katolikus turisták nem is sejtik, hogy itt is élt Szentmihályi Mihály kanonok, hevesi plébános, kinek gazdag és szép énekeskönyvében először tűnnek fel a mai katolikus magyarság legkedveltebb népénekei, az „Ez nagy szentség valóban“, a „Mennyből az angyal“; ez a Szentmihályi-féle énekeskönyv tette országosan ismertté a „Boldogasszony Anyánk“-at, mely már a XVII. században is megvolt Szegedi Ferenc énekeskönyvében. Mily szép volna egy-egy ilyen, fontos turistahelyekhez fűződő kisfilm, egyházi

népénekes rádióelőadás! A Bükk, a Mátra, a Bakony, az erdélyi hegyek tele vannak katolikus turisztikai nevezetességekkel; melyekre alig-alig hívja fel a közfigyelmet valaki, gépművészeti vonatkozásban pedig csak a legritkábban esik róluk szó; a Balaton távolabbi környékén egymást érik az érdekes történetű, művészettörténet tekintetében is figyelmet érdemlő templomok és romok. Vannak egész országrészeknek híres búcsújáróhelyei, melyekről még egyáltalában nem, vagy csak nagyon elvétve esett említés kezdeményezés hiányában a rádióban, filmfelvevőgép pedig talán még sohasem járt bennük (Andocs, Búcsúszentlászló, Máriagyüd, Mátraverebély stb.).

Egy-egy rádióest vagy akár délutáni előadás is alig nélkülözheti az okosan felépített tarkaságot, a mozaikszerűséget. A mozaikszerűséghez azonban összetartó fogalmi keret kell; ez a keret kaphat katolikus ízt. Például: „Híres magyar költők, akik katolikus papok voltak”, „Adomák Pázmány és más régi magyar egyházi szónokok beszédeiből”, „Eredeti magyar táboripapok” stb.

Tömérdek érdekes történeti tárgy is kívánczik a katolikus egyháztörténet és művelődéstörténet köréből gépművészeti feldolgozásra. Évente számos évforduló tenné megokolttá rendkívüli értékű kato-

likus kiválóságaink ismertetését a rádióban. Ez utóbbi téren hála Istennek, már derék kezdeményezések mutatkoznak.

Napjainkban múlik el az idősebb hívekkel egy régi egyházi népénekstílus a maga énekeivel. Hanglemezen való megörökítésükre semmi törekvés jelét nem tapasztaljuk. El fognak veszni visszahozhatatlanul.

Amint látjuk az elmondottakból, a katolikus kultúra és élet tömérdek jó ízt, érdekességet, színességet, népiséget és művészetet nyújt gépművészeti alkotásokra és feldolgozásokra. A gépművészet, mint minden művészi intézmény, az alkotó lelkektől, íróktól, zeneszerzőktől, művészekről várja az előadnivalóit. Kár volna, ha éppen a magyar katolikus kultúra értékei esnének ki a gépművészetek mérhetetlen nyilvánosságának érdeklődéséből most, amidőn mindenütt és mindent felmérnek, ismertetnek és feldolgoznak világszerte. Erőltetett katolikuskodás nem kell a gépművészetekben, de hiszen erre nem is szorul rá a magyar katolikus élet. Hazánk lakosságának kétharmada azonban a maga lelkeségének, világszemléletének, életrendjének magától értetődő kifejeződését természetesen a gépművészetekben is keresi. Ez az élet gyakorlata, az élet folyása maga, ne tétlenkedjünk tehát a filmgép, rádió- és hanglemezmikrofón előtt sem.

4. AZ ALKOTÓ SZÉPIRÓ ÉS ALKOTÓ ZENEKÖLTŐ HATTÉRBE SZORULÁSA A GÉPMŰVÉSZETEK BEN

A közönség kultúráltabb, az alkotó kultúra maga szegényebb lett átmenetileg a gépművészetek által. — Rendezők, karnagyok, átírók, feldolgozók eluralkodása a teremtő lélek rovására. — A gépművészetek kollektív műfajokat teremtenek. — Miért nem érik el gépművészeti alkotások a színmű, opera és könyv viszonylagos halhatatlanságát? — Korszerű rádióvezetés.

A gépművészetek immár csaknem kétév-tizedes uralkodása érdekes tapasztalattal járt az alkotó kultúra tekintetében. Egy kis elmélkedés után hamar megállapíthatja mindenki, hogy a közönség kultúráltabb, az alkotó kultúra maga szegényebb lett a gépművészetek által. A gépművészet ugyanis gépi mivoltából eredően elsősorban mennyiségre és csak másodsorban minőségre dolgozik. A filmgyártás, rádióműsorszerkesztés és hanglemezgyártás nagyüzemi alapon tevékenykedik; korábbi időkben el sem gondolható mértékben szállítja tehát eredményeit a közönséghez. Ez a mennyiségre hatalmas termelés minőség dolgában magától értetődően nem állhat csupa művészeti csúcsteljesítményből, a minőségnek ezért engednie kell a mennyiség javára. Valamely nemzet kultúráját kétféle alapon ítél-

hetjük meg; vagy az elért legmagasabb alkotásokat vesszük számba, vagy az általános művelődési színvonal szerint ítélünk a csúcsteljesítményekre való tekintet nélkül. Így szoktak általában eljárni, de leghelyesebb, ha mind a két szempontot figyelembe vesszük. Ez a kettős számbavétel kétségtelenül azt mondatja velünk, hogy a művészetélvezés a gépművészetek folytán elterjedtebbé vált, a nagyközönség kultúráltabb lett, az alkotó kultúra azonban vesztett.

Az elsődleges teremtmő léleknek, vagyis az igazi alkotónak ugyanis a gépművészetek egyik ága sem kedvez. Filmek, rádióműsorok és hanglemezek végigsorakoztatása után könnyű megállapítanunk, hogy a gépművészeti ágaknak kezdeti fokon kiaknázó és feldolgozó jellegük van más művészeti ágakkal szemben. Maga az a kifejezés, hogy valamely regény vagy színdarab „filmváltozata” vagy „rádióváltozata”, valamely opera, operett „keresztmetszete” már világosan megmondja, hogy itt nem a gépművészetek számára készült eredeti művekről és műformákról van szó, hanem más művészi területekről átvett anyagról. Kétségtelen, hogy ez a változatkészítés jogos és szükséges, számos esetben az eredeti mű nagyobbarányú megismerésének használ is, csak éppen elsődleges alkotó kultúrát nem

jelent. A legműveltebb emberek részéről sokszor elhangzik ez a megállapítás és körülkre nagyon jellemző tünet, hogy a közepes műveltségűek azonnal a gépművészetek védelmére kelnek, tömegemelési és tömegkielégítési szempontok hangsúlyozásával. Szerintük a gépművészetek valóságos fény- és hangcsóvákat vetnek a művekre, kiemelik azokat a magasba mindenki élvezetére. Ahogy kedvelt kifejezéssel mondják: népszerűsítik. Hozzáférhetővé teszik a nagy néptömegek számára és ezzel valóságos szociális áldást jelentenek az alkotó művészek és művészetélvezők egyaránt. A népszerűsítés hívei általában türelmetlenek s inkább csak a terjesztésben látnak kultúrát. Nem érzik, mennyi regénynek ártott a film- és rádiófeldolgozás, mennyi zeneművet kiforgattak, kerékbetörték népszerűsítési hevületükben a feldolgozók. Nincs is összehasonlítási alapjuk, mert az eredeti alkotásokat nem ismerik. Elég nekik a népszerűsített forma, hiszen ebből is kielégültek és megkapták, hitük szerint teljesen az alkotást, a kulturális emelkedést. A művészetélvezők kicsiny, legértékesebb táborára ellentétben áll tehát a mindenáron hasznosítók, hozzáfértetők hatalmas csoportjával; a tömeg győz a korelv szerint s az elsődleges teremtmény kultúra kénytelen eltűnni a váll-

veregető, leereszkedő ízű népszerűsítést. Hóna alá nyúlunk fölényesen, bátran, tisztelő tiszteletlenséggel.

Ezért van az, hogy a gépművészeteknél oly nagy becsületben részesülnek a másodlagos művészi emberek, kiknek a feladatuk valójában csak a mű áhítatos szolgálatából állna. A gépművészet azonban elsőnek és főnek emeli ki ezeket a rendezőket, kar-nagyokat, átírókat, feldolgozókat, forgató-könyvgyártókat. Legeslegmagasabbra pedig az előadóművész emelkedik anyagi és erkölcsi megbecsülés tekintetében egyaránt. Az alkotó szépíró meg az alkotó zeneköltő, akinek tulajdonképpen minden köszönhető és aki nélkül sem élőművészeti, sem gépművészeti megmozdulás nincs, háttérbe szorul.

A háttérbeszorulás legszembetűnőbb a filmeknél, ahol mindenki más súlyosabb és előnyösebben bemutatott egyéniség, mint az eredeti író. Az író neve elvész a rendezők, zenekarvezetők, vágók és különféle hangiparosok tömkelegében. Témaárusnak tekintik, aki a film szellemi nyersanyagát szállítja, de a megvett anyag további sorsához semmi köze sincs. A témából kollektív mű lesz. Igaz, hogy a felelősség sem az eredeti íróé. Alkotása egy olyan emberi tevékenység kezébe kerül, melyet sokan eddig

el nem ért művészetként csodálnak, sokan csak iparnak tekintenek, nem kevesen pedig munkautáni üdültetőnek. De bárminek is tartják, az író érzik és méltányolják benne legkevésbé.

A rádióban az író sorsa kedvezőbb, mert a rendező meg az előadóművész sohasem tudja itt annyira elnyomni az eredeti alkotót. Vannak ugyan ilyenirányú törekvések is minden rádióban. A rendezői becsvágy itt is filmszokások alapján dolgozott egyidőben. A hangkulisszában való tobzódás azonban nagyarányú közönségtiltakozással járt és így a túlrendezés hamarosan visszatért az írói gondolat szolgálatához. Az előadóművész agyonmagasztalására sem kerülhet sor, mivel a rádióknak egyrészt nincs is szükségük olyan tomboló hírverésre, mint a filmnek és hanglemeknek, másrészt a kíméletlen üzleti szempontok sem játszanak benne akkora szerepet. Az alkotó ember félreszorítása a csak előadó ember által a rádióban is észlelhető azonban bizonyos rádiódivatok hullámai szerint, melyekről még ebben a fejezetünkben szólni fogunk.

A hanglemezzgyártásban már ismét jobban mutatkozik az a háttérbe szorító törekvés, melyet a filmnél oly élenken észreveszünk. Itt elsősorban és mindenekfelett a karnagy a fontos. A gépművészetek kora a zeneélve-

zés terén nem az alkotó zeneszerzőből, nem is a végrehajtó előadó művészből, hanem a karnagyból csinált bálványt. Toscanini fontosabb a rajongók szemében, mint Beethoven s a karnagyok ezt sokszor valóban el is hiszik magukról. Ez eredményezi azután egyéb okokkal a teremítő zenekultúra nagymértékű hanyatlását.

E gépművészeti lélektani jelenségek gondos vizsgálatánál kiderül, hogy az alkotó szépíró és alkotó zeneszerző elhomályosítása vagy háttérbejuttatása nem szándékos és nem rosszindulatú eljárás. A gépművészetek gépi jellege teremtitte meg ezt az állapotot. A műszaki alkotó elme mindig kollektív természetű; apró részletmunkákból építi fel a maga csodálatos eredményeit s e részletmunkákon rendszerint mindig más és más személy dolgozik. Az olyan nagy műszaki alkotások, mint a hangosfilm, a rádió meg a gramofón, amint kimutattuk, mind-mind kollektív munka eredményei, ez ezzel, az azzal vitte előbbre. Ezzel szemben a művészi, irodalmi alkotások az egyéni teremítő lélek tettei. Író, zeneszerző azonban csak a régebbi művészi úton örizheti meg kivételes helyzetét és egyéniségének homálytalan fénylését a szellemi világban; a gépművészetekben az alkotás sorsát, közönység elé jutásának módját a műszaki lehető-

ségek és műszaki emberek határozták meg, író meg zeneszerző tehetetlenül állott a vilálamossági, fény- és hangszakemberek csapatában; boldog volt, mikor alkotását így is láthatta-hallhatta először. A villamossági mérnökök, fényképészek, hangműszerészek ledöntötték az alkotás terjedésének eddigi korlátait. A szó igazi értelmében mérhetetlen tömegekhez juttatták el a műveket, természetesen a maguk módja, a maguk eszközei szerint. Ennyi ember és ennyi gép mozgatása hatalmas tőkét igényelt. A tőke reményeinek biztosítékát inkább a maga bizalmi embereiben látta, semmint az alkotóban. Ezek a bizalmi emberek nem előadó, hanem előadató egyének voltak, de művészet által érintettek. Elvetélt írók, eredeti útjaikon nem valami sikeres színészek. Nem voltak olyan erős egyéniségek, mint az eredeti alkotók, de azért mégis az alkotás vágyától megszállottak. Közvetítő és közpon-tosító szerepük hamar módot adott az alkotók által adott elemekkel való játéokra, részletek kicserélésére és új elemekkel történő helyettesítésére. Hivatástudat fejlődött ki bennük s a lelkük mélyén ott szunnyadó, önmagából teremteni nem tudó művész ki-gyúlt. Művészi anyag, felhasználható alkotás után kezdett kutatni s mert volt irodalomismerete, elegendő történelmi, néprajzi

tájékozottsága, átvette az alkotó szépíró és zeneszerző felett a kollektivitás adta vezérszerepet. A gyártást vezette és művészi becsvágya arra ösztökölte, hogy a gyártmányból összetett alkotást teremtsen. Mindazok, akik ebben a kollektív alkotó munkában részt vettek, az író és zeneszerző kivételével önmagukban semmi művészi eredményt elérni nem tudtak; örömmel csatlakoztak tehát a gyártató-rendezőhöz, benne inkább megtalálták a maguk szárnyat kívánó fajtáját. Ilymódon alakult ki az a bizonyos névsor a filmek elején, mely a kollektivitás törvényei szerint még mindig hosszabbodik, bármennyire únják is a nézők és bármennyire nem is jegyezik meg az egyes neveket.

A nemzetközi szellemi együttműködés bizottsága, mely a Népszövetség keretében működött s az ezerkilencszázharmincas évek első felében a gépművészeti kérdések közül különösen a filmmel foglalkozott behatóbban, kitűnő filmszakemberek útján megvizsgáltatta az írók és filmműszaki emberek viszonyát a film teremtése körül. E vizsgálatok során azt a kérdést, hogy ki valamely film szerzője, elavultnak és lehetetlennek minősítették. Az egyéni szerzőség fogalma más művészetek egyéni alkotásmódjából fakad; a filmnél ez a többi művészettel való

összehasonlítás merőben helytelen. A filmalkotás kollektív természetéből eredően nem a filmtéma, az úgynevezett filmszüzsé megírója az egyedüli szellemi szerző, de nem az a forgatókönyv írója sem. Minthogy a film sem időbeli, sem térbeli sorrendet nem tart, a szellemi részben is kétségtelenül nagy teremtmény szerephez jut a kép- és hangfelvételek összeállítása, a montázs, melyet magyarul közkeletűen vágásnak neveznek. Amikor a vágó neve odakívánczik a film elején adott névsorba, ne csak a vágás mechanikai részére gondoljunk. Fontos szellemi feladat is ez, a különálló felvételek tömkelegéből a folyamatos, művészi filmese hang- és képösszeállítása. Azt is jól érzi minden filmélvező, hogy a filmnél több, nagyobb és szellemibb a rendező, mint a színpadon. Tudjuk, hogy a montázs, a vágás teremthet is; eseménysort, mély drámát adhat színész nélkül a filmbe, a színész játékán pedig javíthat, sőt jelentékenyen változtathat. Mindez a teremtmény művészi gondolatok, ötletek rajzását jelenti a film megszületése körül.

A nagyon erős írói egyéniségek sokszor nem tudnak belenyugodni ebbe a személyüket és gondolataikat háttérbe sodró kollektív teremtésbe. Vannak írói hajlammal megáldott színészek is, akik nem bírják el a

filmrendezők által történő képbeillesztésüket; ők igenis ki akarnak állni a képből, mint a színész a színpadi keretből, magukra, egyesegyedül magukra kívánják csak irányítani a közönség figyelmét még a gépművészetek kollektív lelkű alkotásaiban is. Ezek filmgyártató írók, filmgyártató színészek lesznek, hogy a kollektív alkotási áradatban annyit biztosíthassanak egyéni teremtményük számára, amennyi csak az adott gépi keretek között egyáltalában lehetséges. Mutatkozik ez a függetlenségi törekvés rendezők részéről is a színészekkel szemben; így teremnek filmek színészek nélkül és filmek színészekről függetlenül, ami alatt persze nem a játszó személyek teljes hiányát kell értenünk, hanem a hivatásos színészek mellőzését. Jól emlékeztünk rá, egyidőben világszerte divatban volt olyan emberekkel játszani a filmek főszerepeit, akik teljesen távol éltek a színészi tevékenységtől s egyetlen vagy egy-két szereplésük után nem is kerültek filmre többé soha. A filmgyártató író rokonszenves jelenség a szellem minden embere előtt. A filmművészet fejlődésének, az írói gondolatok szabad kifejtésének mindenesetre nagyobb biztosítéka valamennyi más filmalkotónál. A filmgyártató színész akkor ilyen értékes, ha maga is író valamennyire.

Míg az író megkezdte ilyenformán függetlenségi harcát, egyénisége megőrzéséért való küzdelmét az általa el nem képzelhető kollektív műfajokban, a zeneszerző nem tudott eljutni erre a fokra. Régebben a zeneszerző uralkodott az írókkal együtt teremtett műfajokban, az operák, operettek szövegkönyvírói mint szükséges, de csak a zeneköltő által méltányolt tényezők szerepeltek, minden dicsőség a zeneszerzőé volt s a közös mű az ő neve alatt ragyogott. A filmnél más a helyzetkép; a zene kísérő művészet csupán, mely itt-ott kap önállóbb szerepet dalbetétek alakjában. Kép, beszédhang, zenei hang osztozkodik itt s mi lehetne más közülük mennyiségre és minőségre túlnyomó, mint a kép. A kétféle hang meg a kép aránya a hangosfilm kezdeti korszakában jóval nagyobb volt a hang javára, hiszen a némafilm hosszú beszéd- és éneketlen ideje után a hang gépi közvetítésére volt a közönség kíváncsi, ez adta a nagy vonzóerőt. Lassanként kialakult a mai helyes arány, a kép visszanyerte eredeti jogát s a beszéd körülbelül a régi feliratok helyét. Lényegében a hangosfilm is film, azaz hangos mozgóképek sorozata, nem pedig képpel tarkított hangok egymásutánja. A rádióban, a hang kizárólagos birodalmában a zenei és prózai hangok vetélkedtek így; a

kezdeti korszakban négyötöd zenét, egyötöd prózát, azaz egyötödnyi beszédet adtak; később, hosszú ideig kétharmadrész zene, egyharmadnyi beszéd volt az arány; a rádió mérhetetlen propagandaértékének felismerésével egyre jobban vesztett műsoridejéből a zene a beszéd javára, ma kereken fele-fele az arány. A beszédbe természetesen bele kell értenünk a legkülönbözőbb nyelveken dolgozó hírszolgálatot is. Az elmondottak kimutatják a zene műsoridőtartami változásait filmben és rádióban. A némafilm végességig adott zenét, mégpedig előzenét; ez azonban nem külön a filmre szerzett muzsika volt, hanem a zeneirodalomból alkalmilag összeszedett, jól-rosszul a filmmeséhez igazított zeneművek halmaza. Bármennyi ellentmondás mutatkozzék is a szavakban, tény az, hogy a némafilm élvezése alatt hasonlíthatatlanul több és sokszor bizony jóval magasabbrendű zenét kapott a közönség, mint a hangosfilmben. Csakhogy a némafilm e sok zenéléssel sem nyújtott a zeneköltőnek külön filmzenealkotási lehetőséget. A hangosfilm művészeti belső tartozéka a zene, akár aláfestés és betét, akár életjelenység alakjában. Zeneköltőnek teremtési alkalmom, jövedelmi forrás. Kár, hogy sok a filmzenében a zenei kompiláció, mely az önálló zeneköltést ugyanúgy hátraszorítja, mint a

sok irodalmi átírás és feldolgozás. Akár eredeti mű legyen azonban a filmzene, akár át- vagy feldolgozás, a zeneszerző a kollektív szerzői névsorból ritkán emelkedik ki. A kiemelkedést és a zeneszerző nevének közismertté válását nem annyira maga a film, mint inkább a harmadik gépművészeti ág, a hanglez végzi el.

A hanglezgyártás onnan veszi felvenni-valóit, abból a művészeti ágból, ahol a hatalmas néptömegek érdeklődése legnagyobb. A filmben tömérdek ember hallja a dalt, megtetszik neki, hallani akarja sokszor, mégpedig a kedvelt filmszereplő előadásában. Így születnek a filmlemezok, melyeket a rádió is sűrűn forgattat, így jut nagyon ismert névhez, világsikerhez aránylag kis alkotással is a zeneszerző. Ezen a ponton több lehetősége van tehát az alkotó szépiroénál. A hanglezgyártás egyéb területin, mint már említettük, a karnagy a vonzó, a keresett név, másodsorban az előadó egyén vagy együttes. A zeneszerző művével együtt menthetetlenül beleszorul a forgatási időtartam Prokrusztész-ágyába. A rendes lemez hárompernyi, a nagy művész-lemez négypernyi forgatási ideje nem kedvezhet a zeneköltő alkotási kedvének és szabadságának, a művek megtörve, megcsonkítva, átdolgozva kerülnek vajmi sok-

szor felvételre, hiszen a sok lemezből álló egész műnek nem lehet nagy felvevőpiaca. A zeneszerzőt, az alkotó embert tehát itt karnagyon, előadókon kívül még a lemezeret is nyomja.

Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy eddig egyetlen film sem tudta elérni a leg híresebb színművek, operák, operettek vagy könyvek viszonylagos halhatatlanságát. Az elsőrendű operákhoz, nagy drámákhoz, világhírű regényekhez, kiemelkedő versekhez mértén a legeslegnagyobb film is bizony csak rövidéletű. Filmfelújítás ritkán van s akkor is rendszerint az áporodottság íze, levegője jár vele; eddig a régi filmalkotásokhoz való visszatérés csak filmhiány esetében fordult elő. Híres és nagy sikert elért némafilmeket megcsináltak hangosfilmeknek is, de ez nem az eredeti filmmű, hanem csupán a téma továbbélése valójában. Ugyanígy nem éri el a viszonylagos halhatatlanságot a rádió különleges műfaja, a hangjáték vagy hangképsor sem. Sorsukban osztozik a filmzene meg a rádiózene csaknem minden alkotása is. A gépművészeti alkotások a gyors eltűnés törvényének egyaránt alá vannak vetve s ha elgondolkozunk a jelenség okán, csak a kollektív természetükben lelhetünk magyarázatot.

A gépművészeti művek igen nagy ember-

tömegeknek adott művészeti fogyasztási cikkek. Időálló erejük fordított arányban van az őket élvező tömegekkel. Amikor a filmet már mindenki megnézte, aki a mozi vonzó-körébe beletartozik, vége. A film a szó szoros értelmében, azaz tárgyiasan is megkopik; a kis mozik rossz gépeit végigjárt film-másolatok „esős”-ekké válnak, összekarcolódnak, hangjuk is rekedtre, karcosra tompul. A rádióalkotások három-négy ismétlésig, ha eljutnak. Igaz, hogy időszerűbbek is sokszor a színpadi alkotásoknál, de a nem időszerűek azért szintén gyorsan elmúlnak. Filmnél a film gépibb természetéből még jobban érthető ez a sors, mely a műalkotást a közönséges fogyasztási javak élettartamára súlylyeszti; rádiónál a felújítás ténye maga nem gépi s itt az esetleg szükséges változtatások egy-két beírással, rendezői utasítással könnyen keresztül vihetők. Mégis, annyi ember hallotta már, hogy nem állnak elő vele a műsorszerkesztők újra meg újra. Ugyanígy vannak a filmekbe írt különleges zenei alkotásokkal, melyek a tapasztalat szerint nem tudják életüket oly tartósan függetleníteni a mozitól, mint az operák és operettek zenéje a színpadtól. Emellett az az érdekes, hogy a régi operák, operettek muzsikáját, a régi szalónzenét, sőt a régi szimfónikust is unos-untig adja a rádió, hiszen a napi tizen-

nyolc óra műsoridejét e véghetetlen ismétlések nélkül ki sem tölthetné. Az emberek értékítéletében és művészetélvezésében a gépművészeti műalkotások a divatos művek rövid életű sorába sorozódnak, valljuk be, teljesen igazságtalanul.

Amint az elmondottakból kitetszik, az önálló, tehát témában teljesen eredeti, kidolgozásban és rendezésben független filmművészetet mutató alkotás csakúgy részese ennek a rövidéletű dicsőségnek, mint a más művészeti területekről szedegető „filmvázlat”. A közönség semmi különbséget nem tesz a kettő között. Természetesnek tartja a legkitűnőbb filmekről is, hogy végigmenve minden mozin, örökre elmúljanak. Bizonyára sokan látták olvasóink közül is a „Mi lesz a filmcsillagokból?” című kisfilmet, amolyan műsorkitöltő szórakoztatást a híradók meg a nagyfilm között. Részvét és megindulás nélkül vett ebből tudomást mindenki arról, hogy a filmszalagról egyszerűen lemosás az a tengernyi szellemi és testi fáradságot kitevő művészi munkát, melyet általában filmművészet néven rögzítenek a felvevő gépek elének. A lemosott, lemeztelenített filmszalag újra egyszerű felvételi anyaggá válik így, ha eléggé tartós még további képek és hangok rögzítésére. Ha anyagi, technikai értelemben nem bírja már a munkát,

le sem mossák többé; egyszerűen összevagdaltják, felaprítják, vegyi folyamatok útján cipőkenőcsöt készítenek belőle. A filmcsilagból a kisfilm kárörvendő gúnyolódása szerint cipők ragyogása lesz ilymódon. Jellemző példa a „lejátszott” filmekről alkotott közgondolkozásra; az anyaggal pusztulásra van ítélve a mű is. Kétségtelen, hogy a lelkekben tovább él és egyes részletek holtáig elkísérik a nézőt, de visszatérni hozzá, újra lepergetni, amint a könyvet fellapozni, a nagydrámát ismét megnézni, az operát, klasszikus operettet többször és többször meghallgatni szoktuk, lehetetlen. Mindenki ismer a maga körében olyan reménytelen filmvadászt, aki a neki mélységes élményt jelentő filmet kutatja — keresi minden utánjátszó kismoziban, csak hogy még egyszer láthatná valahol. Mi más ez, mint a műalkotás viszonylagos halhatatlanságának óhajta, melyet a gépművészeti kultúra folytonos újat keresése, gyártási előrerohanása nem enged teljesülni.

Legigazságtalanabb ez a gyors elmúlás a gépművészeti ágak közül a filmnél. A rádió felolvasásai, zeneművei, hangképsorai, hangjátékai írásban megmaradnak és a nagyközönségnek szokásává is vált az eddigi gyakorlat szerint, hogy a figyelmét különösen megragadott részleteket vagy akár az egész

rádióművet a rádió irattárában lemásolja vagy lemásolásra kikérje, természetesen a szerző engedélyének megadása után. Ezen a téren, a szerzői jogok tisztelete tárgyában még homályos közönségelgondolásokkal találkozunk, tömegesen kapják felolvasók és szereplők a lemásolást kérő leveleket, a másolási díj megfizetésének büszke hangsúlyozásával. A szerzőnek fizetendő jogdíj eszükbe sem jut, a könyv- és hangjegyvásárlásra utasító válasz esetén pedig megsértődnek. A kérelmek azt igazolják azonban a rádió esetében is, hogy a gépművészet nyújtotta alkotások maradandóságának vágya jobban él az emberekben, mint azt a gépművészeti intézmények vezetőinek eljárásaiból hihetnők. Nagytömegek számára legolcsóbb és leghozzáférhetőbb maradandó művésztélvezést nyújt a hanglemez. Elsőrendű művészlemezeket rendes körülmények között tizenöt-hússzor játszik a rádió, magánosok leforgatják ötvenszer-hatvanszor is őket. A lemez általában a könyv szerepét tölti be a gépművészetek gyakorlati élvezésében; kölcsönkérlik és csak elvétve adják vissza; ha sokszor forgatták már s viseltessé vált, megkopott a hangja, mindig akad áhítatos szegénysorsú lemezkedvelő, aki örömmel elfogadja. A rádió kiselejtezett lemezeinek temérdek elkérője van, anyagiakban

szegény, de művészetszerető magánosok és közintézmények soraiból egyaránt. Előadóművész hangjának, játékának viszonylagos halhatatlanságot ma még csak a hanglemez ad; ez él legtovább felvételeiben a gépművészeti mikrofónok előtt elhangzó művek közül. Filmet megvenni, otthon lejátszani nem lehetetlen, de igen drága dolog; hanglemezta-
rárat könyvtár módjára a művelt szegény ember is tarthat magának.

Legrövidebb élete van a tánclemeznek, a hanglemezek ponyvájának. Az a műalkotás, melyet megszólaltat, igazán kérszékletű, noha az apró zenedarabok szerzőinek ez hoz aránylag legtöbb jövedelmet. De ez már valóban csak a művészet örve alatt megbújó fogyasztási cikk, divatjelenség.

A műsorszóró rádiózás rövid, még két évtizedet is éppen hogy kitevő életének jó része, majdnem a fele korszerűtlen és rádiószerűtlen vezetéssel telt el. A jelenség egyetemes európai kórtünet volt; aránylag későn, de mégis felismerték a bajt és iparkodtak rajta változtatni. Ma már ez a változtató törekvés egyetemesnek mondható Európa, sőt Amerika stúdióiban is.

De hát hogyan juthatott a legmodernebb tömegszórakoztató és nevelő intézmény ilyen furcsa irányba? Érdeemes erre is figyelmet fordítanunk, mert művelt emberek, komoly

gondolkodók ajkán lépten-nyomon felhangzik az a csodálkozó, rosszaló megállapítás, hogy a rádió nem tudott eddig kitermelni új, esztétikusok által feltétlenül elismert műfajokat és önálló művészeti stílust.

Az 1922-ben megindult európai rádiózás a műsoradás mai céljait, tárgyait, eszközeit nem találhatta ki hirtelenében. Mindezeket onnan vette, ahol hasonló dolgok már eddig is megvoltak: a színházból, hangversenytermekből, felolvasó helyekről. Azaz a kezdő rádió színházat, hangversenytermet és felolvasóasztalt utánozott és utánoz a felnőtt rádió sokszor még ma is. A minden országban meglévő régi szórakoztató ipar emberei lepték meg a rádiót, régi művészetek képviselői telepedtek bele vezetésre. Így járt — persze csak színházi vonatkozásban — a kezdő film is, de ott a hosszú némafilmkorszak a hangosfilm eljövételére már átélte e gyermekbetegségeit. Ezenfelül: a filmnél a műszaki hozzáértés nagyobb foka volt szükséges mindjárt kezdetben, a fényképező szakember a gyártási tervekbe is beleszólt. A rádió tehát régi művészi lelkeséggel indult. Mindez jóhiszeműen történt s a rádióknak csakhamar kialakultak a színházi, zenei és felolvasói osztályaik olyan vezetőikkel, kiknek főcéljaik természetesen rádión kívüliek voltak, hiszen azokban nőttek fel és éle-

tük igazi tartalmát eredeti útjaikban látták csak. Ezek is csak akkor kerültek a rádióhoz, midőn már érződött az intézmény nagyarányúsága, addig lenézték és negyedműveltségű, fúró-faragó kisemberek játékanak vélték. Közben a rádió nőttön-nőtt, túl minden színházon, hangversenytermen, felolvasóasztalon és folyóiraton. Túl persze minden kezdeti vezetőn is. A távolságot nem ismerő lehetőségek új irányokba vitték, melyek az átvett régi műfajokat felbontották, összekuszálták, sőt elsodorták a mikrofón előtt. A műszaki előrerohanásban élő világ földrészek eseményeit kapta óráról-órára, egybekerült minden nép érdeke, szíve... A rádió lett e rohanás, e világrészeközösség hírnöke és szellemi vivője, melléje társult a közben erőre kapott hangosfilm. Amíg az egyik oldalon ez a két gépművészeti ág előreszáguldott, a másik oldalon megmaradtak a régi osztályozgatások keretei, színházdramaturgiai, hangversenytermi, folyóirati vagy betűirodalmi esztétikai hagyományokkal, előadási anyaggal. Műsorzavar támadt, melynek a közönség kemény tiltakozása s a vezetők kicserélése volt a következménye számos európai országban. A személycsere azonban nem járt mindig eredménnyel, mivel a kezdeti állapotból eredő kereteket, osztályokat megtartották tovább. A panaszok

állandósulása s a közben kitermelődött új-stílusú, csak a rádióban élő esztétikusok, műsorszakemberek, rádióírók kísérletsorozata végre jobb utakra vitt.

Az élen járó rádiók (németek, angolok) át-szervezésekkel korszerű vezetést teremtettek. Felismerték, hogy a színházi, hangverseny-termi és folyóirati, felolvasóasztali lelkeséget a rádiónak le kell vetnie. Dramaturgiai, zenei, irodalmi elskatulyázásokat a rádió nem tűr. Új formák és új alkotásfajták sokkal szükségesebbek a rádióban, mint a művészi ellátás bármely más területén. Az átalakulás a hadseregek érdekes átfejlődéséhez volt hasonlatos. Az új két rádiófőosztály a tarkaestosztály, meg az időszerű (aktuális) események osztálya lett. A korszerű rádióvezetésnek ez a két főosztály az alapja. A vezető rádiókban a tarkaestosztály, helyesebben és általános értelemben tarkaműsorosztály dolgozik a legnagyobb költségvetéssel, a legtöbb rádióíróval és legtöbb neves előadóművésszel. A legújabb rádióigény a hangmozaikszerűséget követeli. E mozaikszerűség drámát, azaz hangjátékot, muzsikát, kötött és kötetlen irodalmi alkotásokat jelent gyors egymásutánban, sok nagy írói és művészi névvel és a nemzeti kultúrának igen mélyre lemenő felhasználásával. A „tarkaest” meghatározás tehát nem minőségi alá-

értéklést jelent, nem is csak „est”-et, hanem délutánt vagy akár délelőttöt, esetleg delet. Lehet változatosan dolgozni a legmagasabbrendű művészi alkotásokkal is benne. Természetesen elsősorban idetartozik a hangképsornak nevezett műsorfajta, mely a legkomolyabb témakörtől a legvidámabbakig terjedhet. A rádió kollektív természetének megfelelően a műfajai is kollektívek, ezt a régi, egyéni színházi, irodalmi és zenei élvezésen nevelődött osztályok nem tudták.

Az időszerű események főosztálya az élet teljességét önti hangokba. Mindenütt ott van, ahol valami fontos és érdekes történik. Alosztályai a híradó-, helyíniközvetítő-, interjuvoló- és propagandaosztályok.

Nyilvánvaló, hogy e két főosztálynak hathatós segítségére van a külön ötletosztály, melyben a legleleményesebb, legfürgebb és legsokoldalúbb munkatársak dolgoznak.

Az elmondottakat kitűnően igazolja napjaink másik nagy tömegszórakoztató és nevelő intézménye, a film példája. A nagy és sikeres filmgyáraknak két főosztályuk van: egyik a játékfilmeké, másik a híradófilmeké. Drámai, zenei és irodalmi főtagozódás itt nincs, nem is volt. A moziközösség szintén ezt a két főfajtát érzi és értékeli: híradófilm, játékfilm.

A rádiófejlődésnek megrendíthetetlenül ez a két főiránya. Megalkuvó megoldások még vannak ugyan a legtöbb országban; a régi osztálytagozódásokhoz még csatlakoznak az általunk említett újak, hiszen a fejlődés ritkán ugró; de a jövő nem lehet vitás. A ma még csak „hang”-rádió a „hangosképes” rádió, azaz a televízió felé halad. A televízió pedig a vezető rádiósnépeknel már ma is élő formájában vagy játékos, azaz tarkaestes, vagy híradós. A hangosképes rádióval elesik a csak hangrádió egy megoldatlan, sőt kellemetlen ügye: költők, írók, tudósok és a szellemi közélet más kiváló embereinek önkéntes vagy rádióvezetők által kívánt száműzetése a rádióstudiókból. Van ugyanis a rádióvezetésben egy hol ebben, hol abban az országban feltűnő irány, mely az író testi személyét mereven elkülöníti az általa alkotott műtől; azaz nem tűri, hogy az író saját művét előadhassa. Azon a címen teszik ezt, hogy az író rossz előadó. Az úgynevezett hivatásos előadók, akik írók nélkül meg sem tudnának mukkanni, természetesen helyeslik ezt. Lényegében ugyanaz az írómellőző, írótl üldöző jelenség ez a rádióban, melyet a filmnél már szóvá tettünk. Számos író és tudós megsértődik ezen és önkéntesen száműzi magát a rádióból, ami nyilvánvalón a közönség és a nem-

zeti kultúra kára. Kétségtelen, hogy vannak rosszul előadó jeles alkotók is, de a rádiómikrofón egyúttal alkalom arra is, hogy az alkotó művész testi mivoltának egy közvetíthető jelenségével, a hangjával mutakozzék. Nem mindig arra kíváncsi a hallgató, hogy valamely előadó művész miként tudja hangba önteni a más gondolatait, hanem az értékelt, kedvelt írója, tudósa testi hangjára is. Ezeket a személyi élményt jelentő hangokat kár elzárni a közönség elől néhány türelmetlenkedő, gáncsokodó, írótlenező felszólalás miatt. A hangos-képes rádió riportszerűsége az ilyen kizárást nem fogja tűrni, a kép az író a maga teljes testi mivoltában követeli, nem lehet majd személyét mással, közömbös egyénnel pótolni. Egyébként az egész jelenség tipikus rádiósdivat, amint az volt az ellenkezője, az író mindenáron való testi megszólaltatása is.

A rádiósdivathoz s ezzel a korszerű rádióvezetés kérdéseikhez tartozik a műsorszámok kérlelhetetlen pontossággal való kezdésének és befejezésének ügye. Kétféle felfogás változik itt. A egyik szerint pontosan meg kell tartani az előrehirdetett műsoridőpontokat, nem szabad megengedni egyik műsorszámnak a másik idejébe való bármilyen csekély beleszaladását, mert a közönség ideje drága, ha valamely hirdetett műsorszámot hallgatni

akar, nem várakoztathatjuk; ezenfelül ezt kívánja a rendre és pontosságra való nevelés nagy nemzeti érdeke is. A másik felfogás szerint a rádióműsor nem vasúti menetrend, hanem művészi, irodalmi alkotások sora; művészi alkotásokat pedig nem lehet menetrendmegtartás miatt lenyesni; az előre kiadott rádióműsor időszaki események szerint állandóan változik úgyis s ilyenkor a menetrendi pontosság egyszeriben elveszti fontos voltát. A két irányt tárgyilagosan mérlegelve megállapíthatjuk, hogy az első inkább igazgatásrendészeti, a második szorosabban művészeti alapon áll; gépművészeti követelmények az előre pontosan megszabott és hajszálnyira megtartandó időtartamot nem kívánják sem a filmen, sem a rádióban. Még a hanglemez is megenged bizonyos időbeli tágasságot 3 percen, művészlemezeken 4 percen kívül vagy belül.

A korszerű rádióvezetés az elmondottak szerint, a film példáját követve, áttér tehát a művészetek tagozásáról a kollektív kezelésükre. Így parancsolja ezt a sokmilliós tömegek kielégítése a nagy országokban; a kis országok pedig csak alkalmazkodhatnak a nagyok példáihoz. Világos dolog, hogy a színház, hangversenytér, könyv, folyóirat a nagyjában egyigényű s egyazon értékelésű embercsoportok számára továbbra is művé-

szi és irodalmi kinyilvánítási és kielégülési hely marad. Esztétikai formáik és műfaji kereteik csupán a gépművészetekben oldódnak szét. Az eddigi osztályok elkülönült és vezető jellegű szerepe mindjobban elmosódik a rádióműsorban is; a két főcsoportot fogják csak a jövőben szolgálni.

5. GÉPMŰVÉSZET ÉS MÁS MŰVÉSZETI ÁGAK

A gépművészetek feldolgozó, kiaknázó jellege más művészeti ágakkal szemben. — Konzervzene és konzervdráma. — Rövidoperett és rövidopera. — Irodalmi hanglemezek. — Gépművészet az élő művészek színházában. — Gépművészet és képzőművészet. — Gépművészet és építészet. — Ifjúsági gépművészet.

A gépművészeti ágaknak az egyéb művészetekhez való viszonyát e művészetek gépi mivolta kezdetben nem előnyösen határozta meg. Azok a legelső sikeres gépek, melyekkel egy-egy gépművészeti ágat meg lehetett kezdeni, nem művészeti, hanem műszaki eredmények, ha úgy tetszik, műszaki csodák voltak. Megbámulásukban és elismerésükben a műszaki alkotó léleknek hódolt az emberiség s a gépi közvetítés velük megszületett lehetőségének örvendezett. A műszaki alkotók maguk sem gondoltak önálló művészetekre és ezek új műfajaira. Az új műszaki eszközök átvevő, közvetítő szerepével sokan be is fejezettnek érezték e tevékenységi területeket. A dolgozni kezdő gépek csakhamar eluralkodtak azonban a világon, mielőtt még használatuk nyomán kialakulhattak volna az új művészeti feladatok és megoldásaik. A gépek mind több és több anyagot kívántak alkalmazóiktól. Ezt az

anyagot csak a meglevő szellemi értékekből lehetett venni, hiszen a kezdeti jelleg is ezt a közvetítő, gépi módon csak átadó útát jelölte meg. Nagyarányú gépetetés fejlődött ki, kultúrgépek szakadatlan tömése a szellemi világ felhalmozott javaival. Egy darabig ment a dolog, míg a gépi csoda ingere tartott. Amint azonban a megszokás folytán vesztett az erejéből a gépi varázs, úgy növekedett a gépek művészibb teljesítményei iránt való vágyakozásunk. Ez a vágy teremtette meg a gépművészetekben a fel- és átdolgozás korszakát, mely még ma is tart, midőn az önálló művészeti törekvések már régóta élnek, eredményeikkel igazolták magukat s célkitűzéseiket, módszereiket a kor mindtöbb embere vallja a maga művészi kielégülésének. Különböző jellegű folyamatsorok futnak tehát párhuzamosan a gépművészetek területén. Még mindig a kialakulás és egyensúlykeresés zűrzavaraiban élünk. Innen a felfogások nagy eltérése; a feldolgozó, kiaknázó jelleg sűrű emlegetése egyfelől, az önálló művészeti utak sikeres megtalálására és művelésére való hivatkozás másfelől. A legjobban méltatott, legtöbbre tartott gépművészeti alkotások mindjobban a feldolgozó jelleg ellen szólnak; még a feldolgozás esetén is szinte merőben másvalami kerül a közönség elé a gépművészetek útján,

mint az eredeti mű volt. Hitünk, hogy mindez pusztán átmeneti jelenség. A gépművészeknek erre a másod-, harmadvonalú munkacélra csak addig van szükségük, míg más művészi területekről jött embereik helyébe nem kerülnek a legsajátabb művészi vezetőik, akik már nem kacsintgatnak ide-oda, hanem tiszta, határozott és rendíthetetlen hivatástudattal építik saját művészetüket.

A hanglemezfelvételekre sokszor mondják, hogy ezek adják a konzervzenét, filmekre, hogy valójában nem mások, mint konzervdrámák. Különösen a XX. század harmincas éveinek derekán hallhattuk sűrűn ezt. Megbélyegző, vagy legalábbis lekicsinylő értelemben használták. Nem igazi, csak afféle konzerv! Ez a konzervzene meg konzervdráma elnevezés abból a régi, szűk látókörből fakad, mely a betűn és hangjegyen kívül más gondolatrögzítő eszközt nem ismer és a gépet, mint az igazi szellemiségtől távolállónak tartott jelenséget, ki szeretné rekeszteni a kultúra szerszámai közül. E felfogásnak a gép csak civilizáció, de nem kultúra; az embereket óvni kell mindentől, ami csak gépi jellegű, mert ez a kultúra aláhanyatlására vezet. Az ilyen vélekedések persze nyomtatott betű, azaz gépi termék útján igyekeztek igazuknak híveket szerezni s nem vették számba ezt az alapvető ellent-

mondást. Ilyen okoskodással a könyvet, mely betű útján papírra rögzített gondolat-sor, konzervgondolatnak lehetne nevezni; ugyanúgy a kótát konzervzeneműnek. A huszadik század teremtménye lelkét megértő ember értetlennek találja ezt a lekonzervezést. Hiszen a konzervzenének nevezett hanglemezt több valamely egyszeri élő hangversenynél. A jó és maradandó felvétel viszonylagos halhatatlanságot ad a zenemű élő előadásának, épúgy, mint a könyv viszonylagos halhatatlanságot a rögzítés nélkül egyszerűen szerteszálló gondolatnak. Előadóművészek hangja, játéka régebben elenyészett az előadó elmúltával; ma művésztük tovább él a hang- és képfelvételeken, későbbi nemzedékek bármikor ellenőrizhetik a hírnév, a hajdan alkalmazott elismerő vagy gáncsoló jelzők hitelességét. Mit nem adnánk érte, ha Liszt zongoraművészetéről, Paganini vagy Bihari hegedüléséről ilyen csálhatatlan, ilyen gépi hitelességű érzékelésünk lehetne?! Ha Déryné, Schodelné, Blaha Lujza énekéről, Egressy Gábor, Lendvay Márton s a többi legendás magyar színész drámai művészetéről ily közvetlen meggyőződésű, félre nem érthető tanubizonyságaink volnának, mint a konzervnek lekicsinyelt hangosfilm?!

Szerintünk éppen arra is jó a gépművésze-

tek „konzerv”-jellege, hogy az előadóművész lényegét, az előadását megmentse a kultúra folytonosságának; a művészetekkel foglalkozó tudományágakat ellássa minden vitathatástól mentes forrásanyaggal. Mi más ez, mint a kultúra mérhetetlen gazdagodása?! A konzervzene és konzervdráma legyőzi azt, ami a művészeti tevékenységben a legfélelmetesebb és legkeserűbb, az elmúlást. Az előadóművész a gépművészetek korában nemcsak a jelennek él, felvételei átviszik a jövőbe. A mult nagy műveit, kivált a zeneműveket a konzervzene nem zenei éléskamrákba rakja, hanem kirakatba teszi, vagy konyhai hasonlattal élve, állandóan az asztalon tartja. A konzerv jelzőnek csökkentő megbecsülést szántak a hangoztatói; bármikor elővehető használati tárgyak színvonalára vélték vele alásüllyeszteni a gépművészeti felvételeket. Ma mindenki érzi már, hogy a konzerválás a szó eredeti értelmében szerepel a gépművészetek terén, mert megtartást, megőrzést jelent minden tartós hang- és képfelvétel. A konzervzene és konzervdráma legyőzi, sőt eltünteti a jelenből a legnagyobb akadályokat, a távolság és időpont miatt való bajokat; dolgozni lehet az előadóművészet anyagával is. A jövőnek pedig olyan értékeket biztosít, melyeket valaha még elgondolni sem mertünk. A gép igenis nagyobb és

több kultúra, ezzel nagyobb és több művészet is. Ezenfelül azután nagyobb és több civilizáció is.

Itt szólunk a gépművészetek egy jellegzetes termékéről, a rövidoperáról és rövidoperetről, mert a konzervzenéhez hasonlóan ezeket is érték legyintgető vélemények. A rövidopera meg a rövidoperett a kor emberének egy érdekes szükséglete. A legkisebb jelentőségű gépművészeti ág, a hanglemez teremtette meg, a rádió tette ismertté s ez is a legnagyobb használója. A teljes opera vagy operett felvétele drága és éppen ezért céltalan. Ki kell tehát hagyni a dallamtalan, a mű lényegére nem fontos összekötő részeket és csak azt szabad hangrögzítésre vinni, ami hosszú idők tapasztalata szerint művészi hódítást eredményezett. Nem lehet azt mondani, hogy a rövidopera vagy rövidoperett az egész együttes szövegírói és zeneszerzői alkotás kivonatalása. Minden szép és nagy, valóban művészi hatást elért hangrészlet megmarad benne s a hallgatónak, leszámítva a szakembereket, hiányérzete alig van. Valójában itt a halhatatlanná vált muzsika küzd a mellőle összeaszó, elhaló, korszerűtlenné vált szöveggel. Az operai színpad is harcol a ma már elviselhetetlenné vált szövegkönyvvel, kihagy belőle, átdolgoztat, felfrissít; ahol nem meri ezt tenni,

áthangolja az örök zene mögött az elavult szövegkönyvet korszerű díszletezésre. A hanglemezfelvételnek, rádiónak ezt a képzőművészeti segítséget igénybe vennie nem lehet; marad tehát az összevonás. Ami hangban nagy, hatásos és öröknek érzett az alkotásban, az lesz csak a rövidopera vagy rövidoperett anyaga. A szereposztás, előadás rendszerint kitűnő, hiszen márkás művészlemez sorozatáról van szó, melyet más-különben eladni nem is lehetne. A nagy zene- és énekszámok zenei összeigazítását az egész mű szellemében valamely kitűnő operai zenei szakember végzi; az énekelt szöveg ily gondos összeillesztése már nem is annyira fontos, hiszen a rövidopera és rövidoperett elsősorban zenekedvelőknek, lemezbarátoknak készül, akik a szövegre alig ügyelnek.

Az a korlélektani felismerés, mely a rövidoperában és rövidoperettben a lemezkedve-lőt meg akarja szabadítani a szövegkönyv és színpadiság hanghatás és hangélvezés dolgában oly zavaró jelenlététől, igen érdekesen mutatkozik meg az újabb rádióműsorokban. Az előadandó operák és operettek szövegkönyve helyébe szabad csevegést íratnak az opera vagy operett meséjéből, mely korszerű stílusban, bizonyos történelmi távlatból adja elő a dolgot, belekeverve a

zeneszerző életéből, a mű színpadi történetéből vett részleteket. A szövegkönyv valamikor nagyhatású párbeszédeire szintén rámutat ez a csevegés hangpéldák alakjában; muzsika és szó sokkal elevenebben, szórákoztatóbban hat így, mintha szabályosan végigjátszanák a rádiószínpadra alkalmazva az egész művet. Rádióműszóval élve, hangképsor lesz így az operából és operettből. Egy másik eljárás az ilyen művek helyszíni közvetítése helyett kiválogatott részletek hangfelvételeivel dolgozik, ami persze már se nem rövidopera, se nem hangképsor, hanem egyszerűen operaházi előadásrészlet hangrögzítéssel. Eléggé elterjedt módszer, mert a teljes operaelőadások közvetítésétől a rádiók több okból általában húzódoznak, kivéve az olaszokat. Harmadik, szintén kedvelt megoldás, hogy valamely szempontból csoportosítják az operák vagy operettek legszebb részleteit és ezeket adják, úgynevezett összekötő szöveggel. Ez az összekötő szöveg tartalomra nem sokkal múlja felül az avatag szövegkönyveket, rendszerint hamar öszetákolt könnyű locsogás Európa-szerte.

Az irodalmi hanglemezek nagy irodalmi alkotásokat igyekeznek az előadó élő szó felvételével a közönséghez juttatni. Ez a gépművészeteknek az irodalommal való

különleges kapcsolata. Meg kell jegyeznünk, hogy az irodalmi értékű versek megzenésítését adó dallemezek is teljesítenek irodalmi feladatokat, mert hiszen a dallammal a szöveget is hallják a lemez hallgatói és annyira gyönyörködnek benne, hogy számos dal a jó szövegének köszönheti sikerét. Sokszor tapasztalhatjuk élő előadásban is, hogy a szövegre tör ki a taps. A külön, kifejezetten irodalmi célokat szolgáló hanglemezek verseket, egész drámákat vagy drámarészleteket, meséket, elbeszélésféléket, csevegéseket, jeleneteket adnak. Nálunk ez a gépművészeti ágazat kevésbé használatos, a mi kultúránk még nem jutott el a beszéd, a nyelv szeretetének arra a gyönyörködő fokára, melyre a francia. A beszédkultúra francia fokán természetes az üzletileg is eredményes irodalmi hanglemez. A francia és francianyelvű belga műsorszóró rádióban ezek a közforgalomban levő irodalmi hanglemezek kitűnő felhasználáshoz jutottak, nem is szólva arról, hogy a beszéddel dolgozó előadóművészek művészetének megörökítésére mennyire alkalmasak. Sokat beszélünk a magyar nyelv páratlan gazdagságáról, színességéről, erejéről, tüzeről, vannak múltunkban legendás szónokaink, kiket nagybűszkén emlegetünk, de az élő beszédet nem részesítjük olyan megbecsülésben, ahogy

elragadtatott nyelvdícséreteink alapján joggal elvárhatná az ember. A szó előadó művészetének távolról sincs olyan élvező és rajongó közönsége, mint a nótázásnak. Igaz, hogy a szép beszéd művészete a betűkultúra hosszú és csaknem kizárólagos uralma alatt nagyon leromlott, mai szónokaink inkább bosszankodást keltenek lapos, dadogó, üres mondataikkal, helyesebben félmondataikkal; a beszédek javarészét csak felolvassák papírról, akkor is minden beszédművészeti igyekvés nélkül; de ez a kedvezőtlen állapot éppen a gépművészetek, elsősorban a rádió hatására kezd már jobbra fordulni. Mind több és több ember gyönyörködik a szép vers hallásában, a szép elbeszélésben, kedves és lekötő csevegésben; a beszéd csillogása, fordulatossága, magyarsága és kifejező ereje már ismét művészi élvezetté vált. A helyes ejtés versenyei szintén ráirányítják a nemzeti kultúra e rendkívül fontos területére a közfigyelmet. Itt, ezen a ponton használhatnának végtelenül sokat az irodalmi hanglemezek. Meggyőződésünk, hogy száz, gondosan kiválasztott tárgyú hanglemezfelvétellel, melyeknek lemezei minden iskolába, minden népművelési helyre eljutnának, a nyelv szeretetét, a beszédkultúrát magas fokra emelhetnénk, ha még nem is a franciák magasságába. Lassanként íróink is meg-

tanulnák, mennyire más dolog beszédre írni műveket, mint olvasásra. A hangrögzítésben nem veszne el úgy az indulatnak, megértésnek, helyeslésnek, rosszalásnak, szeretetnek, vonakodásnak, egyszóval a lélek játékának le nem írható hangokban kifejezett, de határtalanul gazdag tágassága és érdekessége, mint a csak betűvel való feltüntetésben. Ez adja meg az irodalmi hanglemezek jelentőségét legjobban.

A színház ugyanúgy behódolt a gépművészetek friss és korszerű erejének, mint a közönség. Nem szűnik meg ugyan panaszkodni, hogy a gépművészetek elvonják a közönségét s ezért számos országban kártérítési vagy legalább is segítési igénnyel áll elő; arról azonban sohasem szól, hogy a gépművészetek egészen új s hozzá mérhetetlen közönséget teremtettek azokból, akikhez a színház különböző okok miatt egyáltalában nem tudott hozzáférni sokévszázados multja alatt. A színház és a gépművészetek egymáshoz való viszonyában ez a művelődési szempontból legjelentősebb tényező. E megállapításunk világos következménye, hogy a nemzeti művelődés korszerű intézményeit gépművészeti területeken kell keresnünk; a film és különösen a sokoldalú és csaknem folytonosan működő rádió az a huszadik században, aminek a színjátszás

apostolai a színházat a tizenkilencedik században hirdették.

A színház a maga törekvéseinek előmozdítására igénybe veszi a gépművészetek valamennyi fajtáját. A film mint vetített díszlet szolgálja a színpadot. Ez azonban még csak ténybeli és nem átalakító, új színpadi stílust teremtő szerepe. A rendező korlátlan eluralkodása a színpadon, a filmhez hasonló gyors képváltozások s a díszletek, embercsoportok, felvonulások kiemelése a cselekmény és a színpadi beszéd rovására már ez az átalakító, utánzó filmhatás. A színház a film és rádió között örlődik, a film a képhez, a rádió a hanghoz ért jobban; a színházi közönség nehezen elégszik meg már a színpad nyújtotta örökös távoli képpel, mely a színész arcából még a totál plán látási lehetőségeit sem adja; a mikrofónnal és hangszóróval javított hallási viszonyokat megszokták az emberek s a régi hanglehetőségek a színház rosszabb helyein ülőket teszik elégedetlenné az alig, vagy nem hallás miatt. A gépművészet kiemelte az érzékeinket a természetszabta régi korlátokból, a film megláttat s a rádió meghallat mindent, a színház a változatlan keretszínpadon belül sem a szem, sem a fül számára nem tud közelebb vinni semmit. Érti azonban e hiányait, utánozza és segítségül hívja tehát

a gépművészetek módszereit és eszközeit. Így jut el a vetítógép, mikrofón, hangszóró és hanglemez a színházba. A régi szabású színpadtechnika gépművészeti eszközökkel gyarapodik, világítani tanul a filmtől, hango-
kat keverni a rádiótól és valóságos zajokat, hangkulisszákat adni a hanglemeztől.

A színház meg a rádió viszonyában külön fejezet a színházi előadások helyszíni közvetítése, ez a teljesen rádiószerűtlen dolog. A rádiónak erre csak annyiban lehet szüksége, hogy a rádió lényegével tisztában nem levő hallgatók a rádió révén jelen akarnak lenni olyan helyeken, hol személyesen távolsági akadályok vagy egyéb okok miatt nem lehetnek ott. A rádiót igazi feladatai szerint kezelő hallgatók borzadoznak az ilyen színházi közvetítésektől, melyek a kétérzekű nézőtéri közönségnek szánt és előadott darabot sehogysem tehetik át csak hangra. Sokszor a színház segítésének egy burkolt módjáról van itt lényegében szó; ha rosszul megy valamely darab, a színigazgató vagy szerző felajánlja rádióközvetítésre. A rádió itt tehát darabmentő szerepet játszik, midőn a maga óriási nyilvánosságának figyelmét a közvetítéssel felhívja a darabra. Minthogy azonban a rádió családi intézmény és összehasonlíthatatlanul nagyobb erkölcsi és társadalmi felelősséggel dolgozik a színháznál, kény-

telen beleavatkozni a közvetítésre felajánlott színpadi művek szellemébe és megírásába. Közkeletűen ezt úgy szokták mondani, hogy a rádió megfehéríti a közvetítés estjére a darabot. Ez a megfehérités nem egy esetben valóságos átalakítás, melyet a színház eltűr, de el nem fogad. A közvetítés után való napon már ismét a maga módján játsza a művet. Innen van a közönségnek az a furcsáló csatlódása, hogy ugyanazon darabcím alatt mást hall a rádióból és mást lát a színházban.

A gépművészeteknek a képzőművészetekkel való kapcsolatát elsősorban, de nem kizárólag a film jelenti. A film sorozatokban adja azokat a képmeglátásokat, melyeket a festőművész egy pillanatra rögzít. Innen ered az a felfogás, mely a filmet a képzőművészetek egy fajtájának vallja. A filmképek valójában szintén állóképek, mint a festők képei; a képmozgást csak az egymást követő mozgáshelyzetek állóképeinek gyors pergése adja. Festőművészek részéről elég sűrűn hallhatjuk, hogy valójában festőnek kellene rendezőnek és operatőrnek lennie. Elméletben ez az óhajítás rendben levőnek is látszik, a gyakorlatban azonban tüstént megmutatkozik a látásra alapított két művészet különbözősége. A festőművész ugyanis egyetlen pillanatra tömöríti azt a jelenséget, melyet láttat velünk; e tömörítésben benne van

a maga művészi látásának szuggesztív akaratata. Minél jobban sikerül az egyéni látásnak ez az átvitele másokra, annál művészből a kép. A film nem egy jelenséget emel ki így, ekkora akarattal és rendkívüli egyéni láttató erővel; neki képfolyamatok kellenek. Ha lehet itt irodalmi hasonlatokkal élnünk, azt mondhatnók, hogy a film képekben elbeszél, a festmény pedig egy látó hangulat rögzítése, mint az érzelmé a lírai költemény. Nem kétséges azonban, hogy a festőművészet korunkbeli rossz sorsát a film is okozza. Az emberi léleknek van egy eredendő képszükséglete. Vágyódunk arra, hogy rendkívüli, különös képeket lássunk, hiszen már az ősember is rajzolt magának ilyeneket. Az élet azonban mozgás, így a képvágy is erre irányul, ha a mozgásábrázolás lehetséges. A mozgásnak, azaz a történésnek képbeli ábrázolása már a barlanglakótól nyomon kíséri az embert. Ha másképp nem lehetett, fázisokban adatta meg a képvágy a történetet. Az életfolyamatoknak ez az állóképekben felrajzolt egymásutániséga adja a legképzőművészetibb filmfajtát, a rajzosfilmet. Ez eredetéhez híven, megőrizte a némafilm nagyobb láttató erejét és nemzetközi érthetőségét. Tudjuk, hogy az ilyen rajzosfilmek rajzolók tömegeit foglalkoztatják. Az úgynevezett főrajzolók teremtik meg

a film alakjait, ők készítik az úgynevezett kulcsrajzokat is, melyek a jelenetsorokat bevezetik. A főrajzoló munkája valóban képzőművészeti alkotás, kevésbbé mondható ez a segédrajzoló tevékenységére, akik a részletrajzokat, a mozgásérzet keletkeztetésére szolgáló mozdulattagozatok ábráit készítik. Hogy fő- és segédrajzoló a mozgásokat jól megfigyelhessék, élő alakokat játszatnak vagy mozgatnak előttük s ezt a folyamatot rendszeres úton lefilmezik. A mozgásokat a rajzoló a filmen újra felidézhetik és tetszés szerinti gyakoriságban figyelhetik. Walt Disney, e filmfajta legsikeresebb művelője azt hirdeti, hogy plasztikus s színes rajzosfilmjei jelentik a film fejlődésének legújabb útjait s egyben a huszadik század egy jellegzetes műfaját.

A rádió és a képzőművészetek kapcsolata nem ilyen tiszta és zavartalan. A képzőművészek mai sanyarú sorsa, a képzőművészetek iránt való általános érdektelenség sok jóakarató és lelkes emberben felkelti azt a gondolatot, hogy e bajokon a rádió tud és hivatott is segíteni. Temérdek terv érkezett már a rádiók igazgatóihoz, kormányokhoz az előfizetési díj képzőművészeti pótlékától kezdve műtárgyak különböző rendszerű kisorsoltatásán át a legfantasztikusabb rádióelőadásötletekig, mind-mind a rádió

mérhetetlen nyilvánosságát akarja ki- és felhasználni a képzőművészek javára. Sehogysem tudják belátni a tervfelvetők, hogy a pusztán hangra alapuló rádió nem taníthat rajzot, szobrászati mintázást, nem magyarázhat eredménnyel műtárgyakat, melyeket látni kell. Az ilyen törekvéseket beerőszték a műsorokba, de minden szellemi és anyagi eredmény nélkül. A rádiószerűség nem áll ellentétben általános képzőművészeti csevegésekkel, hírekkel, életrajzokkal, adomákkal, nagy képzőművészekről szóló hangjátékokkal, röviden olyan szórakoztató művészi tájékoztatásokkal, melyekhez műtárgyak látása nem szükséges. Most már kezd a rádiós képzőművészeti buzgalom erre az okos útra lehiggadni. A hangos-képes színes rádió, kivált, ha még térhatásúvá is válik, nagyon nagy kapcsolatot teremt a képzőművészetek valamennyi fajtájával. Nem lehetetlen, hogy ennek a ma sokak által korszerűtlennek érzett művészi tevékenységnek új irányú fejlődését indítja meg.

A gépművészetek és az építészet viszonya kétirányú. Egyik a művészi alkotásokban való tevőleges részvétel, másik a film-, rádió- és hanglemezstudiók, rádióadóállomások építése. Az első ma még csak a filmre vonatkozik, bár a televíziós adásokkal már egyebütt is mutatkozik. Általános művészi

vélemény, hogy a tervező, alkotó építőművész szebb, élvezetesebb munkakört nem is találhat a filmdíszletépítésnél. A gyakorlati élet építészeti feladatai képzelőerő, szabad szárnyalás, remek részletképezések tekintetében messze mögötte maradnak a filmdíszletépítés kívánalmainak; természetesen más kérdés a sztatika és maradandóság építőművészeti része, ezekre a filmen ugyanis nincs szükség. Minden mozilátogató tudja, hogy a film építésze csupán jeleneteknek épít, akkor is csak annyit, amennyi a jó és hiánytalan építőművészeti képhatáshoz kell. A szoba tehát nem igazi szoba, a palotából csak a főkapu meg a lépcsőház van meg, a nagyszerű gyárból az a zúg, melyben a szereplő tevékenykedik, de mindez a teljes felépítettség, mindennapi használhatóság összes kellékeivel és életizével. Amint az építész műalkotásait pályázatok alkalmával, vagy az építtető teljesebb tájékoztatására kicsiny mintában is megcsinálja, úgy megteremti kicsiben a maga terveit a film építésze is, hogy a film művészi vezetői lássák, mivel dolgoznak majd. A díszleteket, pontosabban a film építészeti részét élénken figyeli a moziközönség, és vajmi gyakran megállapítja giccses voltát. Erről persze éppen az építőművész tehet legkevesebbet, hiszen kifogástalanabb alkotásokkal szíve-

sen emelné a maga munkájának művészből értékét s ezzel az egész film művészi hitelét, a költségvetési keret azonban nem engedi. Érdekes megfigyelés, hogy a szellemi giccs nem jár feltétlenül együtt ezzel az anyagi giccsel; néha meglepően jó filmek anyagi kiállítása kétségbeejtően silány, máskor az igazán giccses szellemi rész minden elismerést megérdemlő építőművészeti ellátást kap. Külföldi filmeknél ez az utóbbi eset a gyakoribb. Eddig még nem lehetett észrevenni, hogy a filmépítészet hatással lett volna a gyakorlati építőművészetre; az azonban kétségtelen, hogy az általános építészeti igényeket emelte s a korszerű belsőépítészet megismerésére is sokat tett. A gépművészeti stúdiók építőművészei hang-, fény- és villamossági mérnökökkel karöltve teremtenek a kollektív művészetekhez illő építészeti alkotásokat.

A művészetek mindig iparkodtak megfelelően szólni az ifjúsághoz. Azok a művészetek, melyek működésük körébe tudják vonni az ifjúságot, a legnagyobb alkotók révén tették és teszik ezt; a gépművészetek sem kivételek. A film terén az ifjúságot az oktatófilmekon kívül a mesefilmek szolgálják. E színes-rajzos mesefilmek korunk gyermekeinek eleven képeskönyvei. Gyermekművészek csak felnőttekkel együtt szerepel-

nek filmszokás szerint, olyan filmeket, melyeknek kizárólag gyermekszereplői vannak, csak igen ritkán gyártanak. A film igen nehéz feladatot ró a főszereplő gyermekszínészre, ezért látunk sokszor idősebb arcú, már-már törpe jellegű gyermekeket filmekben; természetesen vannak azért gyermekek, akik a koruknak megfelelő nehéz szerepeket is kitűnően megjátsszák. Jó ifjúsági szórakoztató film kevés van, talán azért is, mert az ifjúság mint együttes moziközönség nem mutatkozik, gyerekek szüleikkel járnak moziba; az iskolai mozi pedig oktatófilmeket pergett tiszte szerint.

Igen jelentékeny szerepre tettek szert a fejlődés során a rádió gyermek- és ifjúsági műsorszámai. Az oktatófilmnek megvan a rádióbeli párhuzama az iskolai rádió alakjában; ez az intézmény több nyugati országban rendkívül fejlett és az iskolaügyi hatóságok teljes bevonásával működik. Sok túlzása van, igen gyakran erőltet a hangmikrofón elé igazán csak látás útján érzékelhető oktatási anyagot, de haszna és hatása, szükségessége kétségtelen. Művészeti tekintetben az oktató iskolai rádiónál fontosabb a szórakoztató gyermek- és ifjúsági műsor. Kialakulásában kétféle irány mutatkozott. Az első felnőttekkel játszatott gyerekeknek a régi gyermek- és ifjúsági színpadi

előadások mintájára; meséltetett is, megint csak felnőttekkel. A második irány arra az álláspontra helyezkedett, hogy a gyermekműsorban minden a gyermekeké legyen, ami egyáltalán csak lehetséges. Gyermekművészek adjanak tehát elő hangképsort, hangjátékot, tarka délutánt, ők beszélgesse-
nek közvetlen és szórakoztatva tanító módon vezetőjükkel. A régifajta meséket egészen nem mellőzi ez az irány, de feldolgozza dalos-zenés mesejátékoknak, gyermekszereplőkkel. A mai gyermeket azonban jobban érdeklik az ő életéből vett események, ezeket kell tehát megírni hangjáték formájában számára. Műszaki irányú korunkban természetesen az ifjúság figyelme a műszaki alkotások és teljesítmények felé fordul, a rádió ifjúsági műsora ezt a szükségletet stilizált riportok által elégíti ki, a riportok a gyermekjátékos csoport helyszíni látogatása alapján készülnek. Ugyancsak ilyen módon ismerteti meg a rádió kis hallgatóival a gyermekjóléti intézményeket, sportéleti nevezetességeket, tudományos kérdéseket. A magyar rádió gyermekműsorainak sikerült kitűnő rádióírói és rádiózeneszerzői gárdát nevelnie saját műsora ellátására, ezeknek az alkotóművészeknek a műveit azonban igen sűrűn kéri előadásra tanítók, tanárok, gyermekgondozók, ifjúsági intézmények vezetői.

A rádió ifjúsági művészeti eredményei a legridegebb tárgyilagossággal mérve is kedvezők az egyetemes művészet szempontjából is. A gyermekszereplők általános kedveltségnek örvendenek; temérdek felnőtt is hallgatja rendszeresen az előadásait. Megajtette őket a gyermekhang bája és üdesége, az apró művészek tehetsége. Nem volt a rádió eredeti célja, hogy felnőtteknek is érdekes műsorszámot adjon a gyermekműsorról, de a gyermek minden szándékosság nélkül, művészetével és megindító iparkodásával bevitte magát a rádió útján az olyan családokba is, ahonnan a gyermek már régen kirepült, vagy sohasem volt. Ezt a gépművészetek egyik legszebb eredményének tartjuk.

A gyermekek számára készülő hanglemezek a legújabb időben egyre szaporodnak. Elsősorban gyermekénekesek kerülnek felvételre, jó gyermekkarok hatásos számai; de külföldön vannak meselemezek is. Lemezbarát gyermekeknek külön lemezismertető és bemutató előadásokat rendeznek némely országban, így Svájcban is. Nagy zeneszerzőknek gyermekekről, vagy gyermekeknek írt műveit, az úgynevezett gyermekdarabokat majdnem mind felvették művészlemezre, de ezek a klasszikus gyermekdarabok csak felnőtteknek valók, a gyermekeket tapasztalat szerint csupán kivételesen érdeklik.

6. GÉPMŰVÉSZET ÉS EGYHÁZ

Egyházi filmek. — Rádióvallás, rádió-istentiszteletek. — Egyházi zene lemezeken. — Népének és egyházi zenemű a gépművészetben. — Hangszóró a templomokban. — Nagy egyházi rádiószónokok. — Stúdió-istentisztelet vagy templomi közvetítés? — Vallási csevegések. — Nagybőjti rádiólelkigyakorlatok. — Gépművészeti műsorok egyházi ellenőrzése. — A vatikáni rádió világszerepe. — Katolikus rádiók a Föld különböző helyein.

A gépművészeti ágak közül egyházi tekintetben kétségtelenül a rádiónak van legnagyobb és legállandóbb értéke. A film alkalmilag lehet egyházi vonatkozású, mint amilyen a Czapik—Somogyváry-film volt a budapesti eucharisztikus kongresszus alkalmából, de folytonos, rendszeresen ismétlődő hitbuzgalmi műsorszámokat csak a rádió adhat. Számos országban működnek katolikus filmszervezetek, közülük a belga katolikusoké volt talán a legtökéletesebb szellemi és filmkereskedelmi tekintetben egyformán; de még ezek a katolikus filmközösségek is nem annyira filmgyártó, hanem inkább mozifenntartó szövetségekként működnek. XI. Piusz pápa híres filmenciklikájának, a „Vigilanti curá”-nak ezzel a működésükkel is eleget tesznek, mert a világ filmtermeléséből csak a katolikus szempontból kifogástalant adják elő a saját mozijaikban. A film valláserkölcsei

vonatkozásairól ehelyütt részletesen nem tárgyalunk, mert nem rég jelent meg az Actio Catholica kiadásában a Vigilanti cura magyar nyelvű, bőségesen kommentált kiadása, mely erről a kérdésről behatóan szól. Rá szeretnénk azonban mutatni az oktatófilm nagy jelentőségére, mert ez bibliai tárgyú felvételeivel és a vallási kultúra ismertetésével, valamint a templomok, kegyhelyek bemutatásával, katolikus néprajzi szokások ábrázolásával, egyházművészeti alkotások szemléltetésével kitűnő segítője lehet a hitoktatásnak. Különösen ajánlhatók egyházi vonatkozásokban a mindjobban divatba kerülő, körülbelül tízperces időtartamú kisfilmek. Átlagban 300 méteres az ilyen kisfilm, melyet szívesen műsorukba illesztenek híradó és nagyfilm között a mozisok; gyártásuk nem kerül sokba, mozgóképeik álló képekkel is keverhetők. Úgy gondoljuk, hogy az egyházi film törekvéseit kisfilmekkel lehetne legjobban és leghatásosabban kezdeményezni. Napjainkban nálunk csak negatív megnyilvánulások tapasztalhatók egyházi részről a film terén, az Actio Catholica irányító bírálataiban. A cselekvő, alkottató munka sem késlehet soká. Dícséretes megindulás ezen a téren az oktatófilmkirendeltség néhány hittani filmje.

A rádió mindenkié s ez a megállapítás mindjárt a kezdeti időkben semlegesíteni akarta számos országban az istentiszteleteket. A német rádió még a nemzeti-szocialista uralom előtt megteremtett egy külön rádiós-istentiszteletfajtát, az úgynevezett „reggeli ünnepet”. Gondosan kiszűrtek ebből minden „felekezeti” jelleget, mert mindenhitű embert egyformán ki akartak elégíteni vele. Az Északamerikai Egyesült Államok rádiózása ugyanezt az irányt követte. A mindenki rádió-ájtatossága nagyjában keresztényszellemű „rádióvallás”-félét jelentett, azonban igazán senkinek sem kellett egyik országban sem. Aránylag rövid virágkora után „nem kell a rádió-vallás istentisztelete” jelszóval támadtak neki papok és hívek egyaránt, mégpedig valamennyi felekezet köréből. Csakhamar meg is bukott a gépművészeti kultúra e sajátságos jelensége, noha a rádió-vezetők még egy darabig erőltették. Katolikusok számára azzal igyekeztek elfogadhatóvá tenni e közös, semleges istentiszteleteket, hogy velük semmi katolikus hittételt nem sértenek; különben sem lehet szentmisét rádión közvetíteni. „Evangélium-magyarázat, szentbeszéd, népének” címén adják világszerte a templomokból szentmise alatt történő közvetítéseket. Protestánsok-

nál az istentiszteletek közvetítése és a vallási köteleességek teljesítése tekintetében korlátozás nincs.

1921 január 2-án közvetítettek először istentiszteletet rádió útján a világon. Az első rádiós istentisztelet Pittsburghban, az Észak-amerikai Egyesült Államok híres szénipari központjában ment végbe. Kísérlet volt ez egy új emberi találmányon, visszhangja is támadt, mint Spencer Miller, „Radio and Religion” című munkájában feljegyezte: egy négyszáz angol mérföldre lakó rádióamatőr vette át az adást éterbeli vadászatai közben. Húsz esztendeje nem járt templomban ez az ember és most a vecsernye hangjai úgy hatottak lelkére, mint valami igézetes csoda; más rádióamatőröktől beérkezett levelek százai nyugtázták boldogan az első rádiós istentisztelet vételét. A pittsburghi kísérlet e lelkesedői még nem sejthették, mivé fogja magát ez a kezdeti siker kinőni, de az Egyház megérezte. A műszaki haladás, a természet kutatása, melyet oly sokszor hirdettek a hit ellenségének, segítőeszközt adott az Egyház kezébe. Elképzelhetetlen méretű és hatású hitlelkesítő tényező lett a rádió, mely a pittsburghi kísérletig csak a világi élet hangjait vitte szerte a Földön.

Azóta az istentisztelet és a vallásos előadás fontos része lett csaknem minden rádió-

műsornak. A szoros értelemben vett istentisztelet a rendes műsorszóró állomások műsorának több-kevesebb helyét foglalja el; az erre fordított műsoridő a felekezetek száma, a helyi igények és a kormányzatok vallási érzülete szerint változik. Arno Huth kimutatása szerint általában a teljes műsoridő 1—2%-ával rendelkeznek szabadon az egyházak, a svájci francia rádióban és az angol rádióban ez a műsoridő 5%-áig emelkedik, még több az északi országokban: Dániában 5'7%, Norvégiában 7'35%, Svédországban 7'50%. A magyar rádió a műsoridőnek körülbelül 3%-át bocsátja az istentiszteletek rendelkezésére, de a vallási vonatkozású prózai és zenei műsorszámokkal az egyházi jellegű műsoridőnk jóval nagyobb.

A katolikus hitrendszer azokban az országokban, hol az általános rádió egyrészt fejletlen, másrészt nem mutat érzéket a katolikus szükségletek iránt, régi elveihez híven maga igyekszik kiszolgálni önmagát.

Megdöbbentően kevés az egyházi ének és zene magyar hangfelvétele, a karácsonyi énekekkel együtt is alig lehet összekaparni két tucatot. Külföldi egyházi lemez elég szép számmal van, bár az egyházi zene-művészet szépségéhez és jelentőségéhez mértén távolról sem elegendő. Természetesen sok az olyan lemez, mely nagy, klasszi-

kus zeneszerzők egyházi vonatkozású, vagy egyházinak is tekinthető műveiről készült; tiszta határokat itt nem mindig lehet megvonni. Az egyházi lemezfelvételek terén a franciák jártak legelől, tárgyválasztásban és hangfajtákban általában is ők jeleskedtek jóideig a hanglemezek körül. Érdekes, hogy a latin karokon kívül nagy számban vettek fel orosz egyházi énekeket és ezek közül sok van nálunk is közforgalomban. A gregorián énekekből a solesmesi Szent Péter-apátság szerzetesi énekkarának gyönyörű felvételeit élvezhették a hanglemezkedvelők, 17 ilyen lemez van kitűnő kivitelben. Híresek némely egyházi fiúénekkar lemezei is, mint például a regensburgi székesegyház fiúkaráé, meg egy párisi templomi fiúegyüttetésé. Sok lemezt vettek fel a Sixtusi-kápolna énekkari előadásairól is.

A gépművészeti érdeklődés sokkal inkább irányul az egyházi énekre, semmint az egyházi zene hangszeres részeire. Orgonalemez bőven van ugyan, de az orgona nálunk annyira egyházinak érzett jellegét vajmi gyakran zavarja a nyugati államokban, különösen az angolszászoknál divatos moziorgona. Sok ilyen moziorgonalemez van, hozzánk is bőven eljut belőlük. Terjedésük, használatuk jellegzetes gépművészeti tünet, filmen, rádióban is mind sűrűbben szerepelnek.

Lehet-e, helyes-e egyházi lemezeket ájtatosságokon használni? Templomi ájtatosságokon nem érezzük helyénvalónak; ott a harmónium vagy orgona és a népének természetes hangjai nagyobb áhítatot keltők. Templomon kívüli ájtatosságon, meghitt vallási összejöveteleken, családi ünnepeken azonban nemcsak helyes, de művészi is a használatuk. Ezt mutatja a film- és rádióstudiók gyakorlata is, a helyesen megválasztott egyházi lemez kiválóan alkalmas vallásos hangulatok felidézésére és fokozására, akár egymagában, akár hangfestésként.

A film és rádió nagy néptömegek által való élvezése kifejlesztette a tömeg produkciós vágyait. Katolikus vonatkozásban ez különböző egyházközségi és iskolai énekarok útján jutott eddig érvényre a rádióban. Lényegében az istentiszteletekről közvetített népének nagy kedveltsége is a tömegek produkciós, cselekvőn résztvevő vágyának tünete; ezért világszerte háttérbe szorul a nagy egyházi zene és művészi ének a népének előtt a rádióműsorokban. A hívek tömegei énekelni akarnak az istentiszteleteken, ájtatosságuknak ez az ének fontos kelléke s őszintén bevallhatjuk, a katolikus népéletnek minden nagy ének- és zeneművészetnél jelentékenyebb tényezője. Ezért nem lehet eléggé sok és eléggé változatos egyházi

népéneket kívánni a rádiómikrofónba. Nagy egyházzenei események rendszeres közvetítésre kerülnek a rádiókban nem csupán hazai, hanem külföldi helyekről is. Számos egyházzenei alkotás így vált ismeretessé a nagy hívőtömegek előtt; az egyházzenei műfajok neveit ezen az úton hallották először az egyházak léleksokaságai. Korábban az egyházi zene is a főpapi székhelyek, nagyobb városok kiváltsága volt, az egyház tagjainak túlnyomó többsége orgonán kívül más hangszert templomból soha nem hallott.

Serkentőn hat-e a gépművészet adta érvényesülési lehetőség az egyházzenei alkotókra? A tapasztalat szerint igen, mégpedig apróbb és nagyobb művek tekintetében egyaránt. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a gépművészetek uralma óta szép számmal született Európaszerte új egyházzenei alkotás, felemlíthetjük, hogy oratórium jóval több, mint mise. A misék zeneszerzés szempontjából ma kevésbbé munkások, inkább kis együttesekre készülnek. Egyházi zeneszerzők és egyházzenei előadók sokkal nagyobb mértékben jutnak el a gépművészetek által a közismertséghez és elismeréshez, mint azelőtt.

Nem művészeti, csak gépi közvetítő jelenség a hangszóró a templomokban. A hívek megszokták, hálások érte. A sokszor való-

ban kétségbeejtő akusztika nem zavarja őket többé, megértik végre a templom minden zugában a szentbeszédet; szabadtéri istentiszteleteken, nagyon nagy tömegek részvétele esetén pedig egyenesen nélkülözhetetlen a hangszóró. Egyes elhelyezése ma már annyira észrevétlen, vagy a környezet-hez oly jól alkalmazott, hogy a templom építő- és képzőművészeti hatásosságát mit sem zavarja. Kíméli az egyházi szónok fizikai erejét is. Egyben jele annak, hogy az egyház a műszaki haladás minden eszközét serényen alkalmazza.

Még két évtizedet meg sem ért a műsor-szóró rádió, de már ismertebbek a sűrűn szereplő emberei, mint a régebbi gondolatközlő eszközök hírességei félévszázad alatt. A rádióhírességekről mindenki tud, vele minden ember személyes kapcsolatban levőnek érzi magát, hiszen nemcsak a gondolatait érzékeli, hanem a fizikai valóságából is valamit: a hangját. A rádióhírességet, még ha egyéb téren is figyelemreméltót, nagyot alkot, a rádióközönség csak a rádió szellemi leltárában könyveli el. A rádió ugyanis külön világ: a hallott dolgok birodalma. A látott dolgoké más szellemi terület. Egyetemesebb, meghatóbb, elevenerejűbb közönség-visszhang sincs. Ez alól az egyházi szónokok sem kivételek.

A leghíresebb rádióspapok szava legmeszezebbre hat. Az ő hangjukat várják legtöbben a hívek közül az országban — és nekik adnak szentbeszédek nyomán legtöbb írásbeli lelkipásztorkodási teendőt. A rádióspap, ha forma szerint nem is, de valójában az egyházi szónoklat tanszékéről beszél: mintát ad népe papságának és a szónoki remeklések mellett egyben az egyházi levélírás remeklőjének is vallhatja magát. Temérdek rádiózó hívő fordul hozzá levélben lelki eligazításért és ezek a levélírók bizony elvárják, de meg is érdemlik a feleletet. Gyakran az életük fordul meg a rádióspap levél-sorain.

Egészen különös jelenség a hitszónoklatoknak ez az országosítása úgy a hívők, mint a lelkeszkedő papság irányában. Nem akarta ezt az országossá vált hitszónoklati katedrát eredetileg kialakítani senki így. A közönség azonban hallgatta a rádióspapokat, megkedvelte közülük a legkiemelkedőbbeket; önkéntelenül is összehasonlítást tett mindenki kedves rádióspapja, meg a maga helyi papja között; de összemérésre, megfigyelésre, gondolatkapcsolatokra adott a rádió alkalmat minden hitszónoknak az országban, vagyis az egész lelkeszkedő papság folytonos ösztönzést, szakadatlan szónoki önképző tényezőt nyert a hangszóró-

ban. A rádiónak a hitéletre tett e hatását szinte észre sem vettük, de az eredmény egyszer csak itt volt. Egy igen ismert rádióspap említette egyszer a Pázmány-egyesület rádióvitáján, hogy már számos helyen a rádiós nagy szónokok lendületét, érvelési erejét, stílusát kezdik kívánni a hívek a papoktól. Figyelnek a szónoklatok minőségére és bizony összemérik nagyon. Az eredmény: feljavultak az egyházi beszédek, megízesedett, egyéni színt, új erőt és friss csillogást kapott az igehirdetés a papok ajkán. A rádióspapokat pedig még nagyobb, még szebb szónoki alkotásokra ösztönözte ez a jelenség. Nemcsak nálunk van ez így. Minden országban ezzel a tapasztalattal jártak a rádiók szentbeszédei. Mindenütt megnöttek a hívők szemében (helyes-e itt ez a régi megjelölés? — inkább „fülében”-t kellene mondanunk!) a rádióspapok és a Föld minden táján csillogóbbak, hatásosabbak lettek az egyházi szónoklatok. Más felekezeteknél is, nem csupán a katolikusoknál. A magyar katolikus világ eddig leghíresebb rádióspapjai, Bangha Béla és Tóth Tihamér két külön stílust teremtettek és szónoklataik a messzi jövőbe megmutatták az utódoknak az útát. Érdemük, munkásságuk teljes az úttörők minden dicsőségével. A katolikus magyar rádióhatás mását legjobban Francia-

országban találjuk meg az egész európai rádiózásban. Ott is két híres rádióspap ragadta magával a rádióstömegeket. Az egyik Lhande atya, aki a francia nyelvterületen mindenütt apostolkodott a mikrofón előtt; bár rendszerint Radio-Paris, a francia nemzeti nagyadóállomás volt működési színhelye, mindenütt beszélt, amerre csak járt. Műszaki tekintetben is érdekes az a hitszónoklat-történelemben egyedül álló jelenség, hogy hívei egy nagy óceáni utazása alatt sem akarták nélkülözni s ezért rövidhullámú adóval a hajóról is közvetítették a szokott párisi időpontban beszédeit, a rövidhullámú vételt a párisi állomás áttette hosszúhullámú adásra. Lhande a Tóth Tihamér-típusnak felel meg, őt is elárasztják a hallgatók feleletet kérő levelekkel, mint Tóth Tihamért annakidején. Igazi művésze volt ez a francia pap a mikrofón-beszédnek. Helyzete jóval könnyebbnek minősíthető, mint a mi rádióshitszónokainké, mert nem templomi szószék-ről beszélt, hanem a stúdió egy csendes, magános szobájából. A templomi szónok kétfelé beszél, egyszerre kétféle hangműszaki követelményt is szolgál; a stúdióból a rádióhatást elérni jóval könnyebb, a mikrofónművész szónok teljes készségében érvényre jut. A másik nagy francia rádióspap Boullaye atya, a Notre Dame híres szónoka.

Nagyböjti beszédeit egész Franciaország hallgatta. Ezek a szónoklatok Bangha páter értelmi felépítésére, finom harci eszközeire emlékeztetnek. Témáinak vitaszerűsége, tudományos kiépítettsége, nagyszerű nyelve fél Európát hallgatói közé vonzotta. Ilyenkor sajnálhatjuk leginkább, hogy a mi híres rádióspapjaink nem világnyelven beszéltek. Ahol azonban a magyarok élnek, ott felcsendült a szavuk a hangszórókban és ott nemcsak Isten ígését adták a híveknek, hanem fajtánk egybeforrasztó, megőrző lelkét is.

Némely ország nem ugyanazokból a templomokból adja az istentiszteleteket és velük a szentbeszégeket, hanem a vidék életének és eseményeinek helyszíni közvetítéseihez kapcsolódva, a legkülönbözőbb vidéki templomokból. Ahol az ilyen regionalizmus erősebb, ott a nagy rádióshitszónokok üdvös rendszere és hatásos egyénisége nem alakulhatott ki úgy, mint nálunk vagy francia földön, bár vezető szónokok ott is vannak. Az egyes vidékeket megszólaltató rendszer felette érdekes az olaszoknál. Az olasz rádió vasárnap délből ad evangéliumolvasást és magyarázatot. E magyarázatot, valójában szentbeszédet minden állomás a maga körzetéből kiválasztott pappal tartatja. A lengyel rádió szintén ezzel a regionális

rendszerrel dolgozott. Egy lengyel rádióspap találta ki a „betegek órája” című műsorszámot, melyet a lengyelek rendkívül kedveltek és valóban mélységes ragaszkodással háláltak meg. A papnak a betegekhez intézett vigasztaló szavait az egészségesek mérhetetlen serege is buzgón hallgatta. A belga katolikusok szintén megszervezték ezt a betegek óráját.

Az egész földkerekség legismertebb, leghíresebb rádióspapja azonban nem az eddig említett, tisztán a hitélet terén kiemelkedő szónokok közül való. Az amerikai élet hírverő természete teleharsonázta a világot Coughlin atya nevével és Rooseveltnél vívott rádiópárbájával. Az egyházi szónoki művészetnek ehhez a rádióstevékenységhez nem sok köze van, mert hiszen Coughlin beszédeiben igen bőséges helyet kapott a napi politika. Bár vitán felül áll az a tény, hogy a világhírű amerikai rádióspap a katolikus hitigazságok megismertetése és hirdetése terén jelentékeny eredményeket ért el a korábban mereven ellenséges érzületű protestáns amerikaiak között, mi mégis az európai nagyhírű rádióspapok munkáját tartjuk hasonlíthatatlanul többre.

Az elmondottakból kiviláglik, hogy az egyházi beszédek terén két irány mutatkozik világszerte a rádiókban. Egyik a studiók-

ból való kevésbé templomias beszéd. Inkább vallási csevegés, vagy közvetlen beszélgetés ez. A latin művelődés országai mintha ezt kedvelnék jobban, a francia, olasz, belga és svájci példák legalább is erre vallanak. Művelői szerint az egyházi szónoklat hagyományos hangja távolabb áll a rádió szellemétől, mint a meghitt, egyszerű vallási beszélgetés. Hatása éppen ezért biztosítottabb, különösen a pátosz iránt ellen-szenvvel viseltető műveltebb rétegeknél. A másik irány a rendes templomi szentbeszéd rádiósközvetítése. Ennél a hallgatóság valószínűleg érzi az Isten házáat is, melyből a pap szavai hangzanak. Éléményszerűbb a szónok minden szava. Alkalomszerűbb. A hívek szerint, de a rádiószakemberek vélekedése alapján is a rádió nem az egyéni meggyőzés beszélgető eszköze, hanem a tömegekre ható legnagyobb arányú intézmény, melyet az emberiség valaha ismert. A nagy néptömegek nálunk a templomból való szentbeszédet óhajtják hallani a rádióban, mert ilyenkor templomban ülő híveknek érzik magukat. Templomi, rendes istentiszteleten elhangzó szentbeszéd és népének a vágyuk.

Bennünket kivéve, csaknem valamennyi katolikus lakosságú ország rádiója ad rendszeres nagybőjti lelkiprátorlatokat, melyek

igen hallgatottak s a vezető papok számos feleletet adnak bennük levélbeli érdeklődésekre. Sok helyen protestánsok is tartanak a rádióban nagybőjti megbeszéléseket a katolikusokkal párhuzamosan, így Svájcban és Franciaországban. Rendszerint a stúdiókból történnek ezek, kisebb egyházi hangversenyekkel kapcsolatban. Ilyenkor tesznek kitűnő szolgálatot az egyházi lemezek.

A gépművészeti műsorok egyházi ellenőrzése részben bírálati tartalmú tanácsadás alakjában történik, mint ahogy az Actio Catholica a filmeknél teszi, részben ellenőrző és véleményező szervek gyakorlati közbeiktatása útján. Hathatós az egyházi sajtó ellenőrző szava is. A mi katolikus rádiónagybizottságunkhoz hasonlóan katolikus bizottságok működnek több helyen, de különösebb tiltakozásukra vagy erőteljesebb követelésükre nem kerül sor úgyszólván soha.

A katolikus hitrendszer azokban az országokban, hol az általános rádió egyrészt fejletlen, másrészt nem mutat kellő érzéket a katolikus szükségletek iránt, amennyiben a kormányzat engedi, régi elveihez híven maga igyekszik kiszolgálni önmagát. Ilyen helyeken katolikus rádiókat állít, melyek teljes sikerrel és hitbuzgalommal szolgálják a katolikus érdekeket. Európában Hollandia és Belgium megszállása előtt három ország-

ban működött külön katolikus rádió: a Vatikán-államban, Hollandiában és Belgiumban. A többi világ részben működő katolikus rádiókat a három európai katolikus rádió után szintén bemutatjuk. A katolikus rádióélet központja és a legfőbb katolikus rádió természetesen a Rádió-Vatikán, hivatalos nevén „Radio Vaticana HVJ”. (Franciául Cité du Vatican, angolul Vatican-City néven szokták a rádióműsorokban nevezni.) Két évre a Lateráni-szerződés megkötése, vagyis a pápai állam önállóságának olasz részről történt elismerése után, 1931-ben avatták fel a Marconi vezetésével készült vatikáni rádióállomást, mely teljes mai működését 1934-ben kezdte meg. Csak rövidhullámon dolgozik, tisztán egyházi műsorral. Megkülönböztetett (à titre spécial) tagja a Nemzetközi Rádióunióknak. Egy-egy műsoradása 15 percig tart, 16.82, 19.84, 25.55, 31.06, 31.41, 48.47 és 49.75 m-en 25 kw erősséggel. Természetesen mindennapi rendes tevékenységén kívül is működik fontos és ünnepélyes alkalmakkor, például pápai áldásosztás, pápai szentmise, pápai világüzenetek, vatikáni ünnepségek, nagy egyházi hangversenyek, kanonizációs szertartások esetén. Minden hó utolsó csütörtökén latin nyelven tudományos közleményeket ad Nuntius Radiophonicus Scientiarum címen. Ha megfontoljuk a

nyolcadik nagyhatalomról a „Gépművészet és kultúra” című fejezetünkben elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a katolikus egyház a nyolcadik nagyhatalom emberformáló szerepét már a kezdeti időkben világosan felismerte. Minthogy azonban vannak olyan országok, melyekben a katolicizmus nemcsak a hetedik, hanem a nyolcadik nagyhatalom használatától is meg van fosztva, nyilvánvaló, hogy a vatikáni rádiót világszerepre kell emelnie. A pápai állam rádióállomása ma még csak kevésszámú műsorórával és csak rövidhullámon dolgozik. Mi akadályozhatja meg, hogy naponta rendszeres tizenkét-tizennyolcórás műsorszolgálatot tartson, mint a politikai országok műsor-szóró rádiói? Mi akadályozhatja meg Radio-Vaticant abban, hogy a Nemzetközi Rádióunió hullámhosszúság-elosztó tervezetében a közép- vagy magas hullámhossztartományban hullámhosszúságot biztosítson magának? Semmi. Így azután az egész napon át működő központi nagy katolikus rádió megadhatná mindazt, ami a katolikusellenes vagy a katolicizmus iránt közömbös rádiók műsorából hiányzik. És még ezenfelül sok érdekességet: időszerű hitvédelmet különböző nyelveken, elsősorban a katolikus hitükben veszélyeztetett népek nyelvén; hit-térítői jellegű műsorszámokat; istentisztele-

tek közvetítéseit világhírű helyekről; a római bazilikák hangversenyeit; propagandát és propagandát...

A nagy katolikus világközpont rádióállomása egyike lehetne a földkerekség legérdekesebb műsorszolgáltatóinak. Sok-sok millió nem katolikus ember is hallgatná s a katolikus missziós munka eljutna állandóan olyan helyekre is, hol ma még egyáltalán nem, vagy csak igen kevesen vannak katolikusok. Nincs az az ujság, nincs az a könyv, nincsen az a szószék, nincsen a hit terjesztésének és hirdetésének semminő olyan más módja, mely annyira eljut az embermilliókhoz, mint a rádió. Azokba az országokba is, melyekbe az uralmon levők nem akarják. A soknyelvű rádiópropagandát a katolicizmus, mint az emberi élet legeggyetemesebb intézménye, nem nélkülözheti, ha már a világ vezető országai napjaink tanúsága szerint nem lehetnek el nélküle. A nyolcadik nagyhatalom ereje beláthatatlan. Máris diadallal visszaállította a hang útján kifejeződő kultúra korszakát, az emberiség életét kiemelte a tisztán betűkultúrából. A betű egyeduralmának vége a szellem birodalmában, a jövőben a hang- és képkultúra összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepű lesz a betűkultúránál. A katolicizmus minden kultúrában, a hangra, hallásra alapítottban ép-

úgy, mint a hang rögzített képére, a betűre alapítottban mindig az élen járt. A korszerű, film és rádió által jellemezhető kép- és hangkultúrában is az első sorban kell állnia!

Rendkívül érdekes a katolikus gépművészetek történetében a holland katolikus rádiótársaság (Katolieke Radio Omroep) élete. Ezt a társaságot a németalföldi katolikusok 1926-ban alapították püspöki segítséggel, egyesítve a rádióhallgatók öt nagy különálló szervezetét. A társaság legfőbb irányítója az ország nagy katolikus egyesületeinek képviselőiből való igazgatóság volt. Kilencvenhat oldalas műsorlapot is adott ki hetenként ez a holland katolikus rádió, e lap 140.000 példányban jelent meg. Az istentiszteletek, egyházi hangversenyek, katolikus tárgyú felolvasások, csevegések és hírek mellett épűgy adott ez a rádió szórakoztató műsorszámokat, mint minden más rádió. Volt külön zenekara, tánczenekara, vidám énekegyüttese. Előfizetési díj nem volt Hollandiában, a katolikus rádió a kialakult szokás szerint évi 5 forint önkéntes adományt kapott minden hallgatójától. A német megszálló hatóságok a holland rádiózást egyesítették, az öt rádiótársaság, köztük a katolikus is ennekfolytán megszűnt. A holland katolikus rádióval együtt, a társaság amszterdami székházában és gondozásában

működött a Nemzetközi Katolikus Rádióiroda, mely 1928 júniusában alakult meg Kölnben; 1929-ben Münchenben egyetemes kongresszus keretében megvetette a katolikus rádiómunka alapelveit. 1930-ban a pápa külön áldásában részesítette e szervezetet és munkáját. Az 1933-iki németországi változások miatt Kölnből Amszterdamba tették át az iroda székhelyét. 1936-ban második kongresszusát tartotta a Nemzetközi Katolikus Rádióiroda, ezúttal Prágában.

A belga nemzeti rádió két részre tagolva, mint külön francia és külön flamand rádió látta el két hullámhosszon a hallgatók műsorigényeit. Ez az általános rádióintézmény hétről-hétre rendelkezésre bocsátotta stúdióit, lemez- és hangjegytárát, zenekarát és műszaki berendezéseit a belga katolikus rádiónak, mely heti nyolc-nyolc műsorórát kapott mind a francia, mind a flamand nyelvű hullámhosszon. Műsora beszámolt a belga katolikus élet minden érdekes jelenségéről és megnyilatkozási helye volt a virágzó belga, különösen flamand katolikus irodalomnak és zeneművészetnek.

Az Északamerikai Egyesült Államok rádióműsorszükségletét a reklámokból élő nagy rádiótársaságok látják el, elsősorban a National Broadcasting Company és a Columbia Broadcasting System. Mindkettő a

helyi állomások hatalmas láncsorozatával bír. Mellettük kisebb társaságok állomásláncai is működnek, egy ilyen kisebb, huzsonhattagú állomássorozat társaságának mikrofónja előtt beszélt Coughlin, a már említett rádióspap. Az ilyen amerikai rádiótársaságok műsorhelyét egyszerűen kibérli az ember; a műsorban adott muzsika, felolvasás vagy hangjáték a bérlő ajándéka a hallgatóknak a reklám mellé. Van azonban nem fizetett műsor is, ezt a rádiótársaság a saját költségén adja vagy egyházaktól, egyetemektől, közintézményektől veszi át ingyen. Ez utóbbi műsorfajtában szerepelnek a katolikus műsorszámok. A National Broadcasting Company mellett hármass vallási tanácsadó szervezet működik a katolikus, protestáns és zsidó vallási közvetítések és előadások intézésére. A Columbia Broadcasting System „éteregyház”-nak nevezi a maga vallási műsorszolgálatát, mely minden nagyobb felekezetnek rendelkezésére áll. A vallási jellegű műsorszámok aránya 1'30%.

Van azonban az Északamerikai Egyesült államokban hat külön, teljesen katolikus rádióállomás is, mely kizárólag katolikus műsort ad, harminc katolikus intézménnyel és egyesülettel való szoros együttműködésben. Ez a hat állomás az amerikai katolikus

élet vezérkarának magasabbrendű nyilvánítója és hatóeszköze.

A délamerikai rádióviszonyok még eléggé fejletlenek az európaiakhoz mérten. A műsor túlnyomó része hanglezet, temérdek reklámmal. Ily körülmények között nem csoda, ha a katolikus élet irányítói minden délamerikai államban külön katolikus rádióállomásról és stúdióról igyekeztek és igyekeznek gondoskodni. Legjobban működő katolikus rádiója Uruguaynak van, ennek papiember vezetője. Oly szépen működik ez a rádió, hogy naponta nyolc műsorórát ad s a lakosság szívesebben hallgatja, mint az állami rádiót. Venezuelában több állomás ad rendszeresen katolikus műsort. Braziliában a katolikus egyesületek szervezték meg a katolikus rádiózást, de a korábbi kormányok eltiltották az istentiszteletek és vallási ténykedések közvetítését, ezért a katolikus vonatkozású műsoroknak általános művelődési jellegbe kellett burkolódnia. Az argentinai rádiótársaságok, kivált kettő közülük, a Compañía Transradio meg a Compañía Internacional de Radio Argentina éppoly nagy érdemeket szereztek katolikus szempontból az 1934-iki buenosayresi eucharisztikus kongresszus alkalmával tett szolgálataikkal, mint a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársaság az

1938-as budapesti kongresszuson. Gyakran közvetítenek katolikus ünnepeket és hangversenyeket a La Nacion című lapot kiadó Haynes-társaság buenosayresi rádiópalotájából. Ezé a lapvállalaté Argentina s általában Délamerika legnagyobb rádióállomása.

Ausztráliában a rádió (az állam közreműködésével alapított rádióállomássorozat is, a magánkézben működő sok állomás is) nagy türelmességet és jóindulatot mutat a vallási jellegű műsorszámok iránt; az egyházi műsorszámokra fordított idő felülmúlja az 5%-ot. A katolikusoknak még e nagy előzékenység mellett is van egy külön rádióállomásuk, melyet a kongregációk tartanak fenn.

Azsiában katolikus rádió nincsen. Kína rádiózása még fejletlen, a mintegy száz rádióállomás közül csak pár kilowattos a legtöbb, egy-egy várost látnak csupán el ezek. Az egyetlen nankingi nagyadó jelentékenyebb. Katolikus tekintetben több jelentősége van a japán rádiónak (Nippon Hoszo Kyokai), mely monopóliumos társaság 37 állomással. Műsorában a vallási rész elég élénk szerephez jut. Türelmesek és készségesek katolikus irányban is, a tokiói katolikus plébániáról közvetítik az istentiszteleteket, a katolikus papokat a rövidhullámú adó Európa-műsorában is megszólaltatják;

közvetítik a tokiói Sophia-egyetem paptanárainak előadásait és konferenciabeszédeit.

Beszámolónk teljességtelére megemlíjtjük a vadonok hittérítőinek külön egyéni rádióállomásait. Telerádióknak hívják ezeket a miniatűr állomásokat, melyek adó- és vevőkészülékek egyszerre, 10 wattos adóerősségűek s az egész szerkezet mindössze 25 kg. 300—500 km. távolságra dolgoznak. Első fajtájukat bennszülöttek hajtották kérekpár módjára, szerzik a villamosenergiát szélmotorral is; most már kis petróleum-motorok általánosak. Elsősorban hírszolgáltatásra valók ezek a kis állomások, melyek a „vad népek” világát is rádiósvilággá teszik. Velük a hitterjesztés is korszerűsödik. A műszaki haladás ily anyagi eredményekkel ad a szárnynál sokkal sebesebb vivőeszközt a szellemnek.

7. GÉPMŰVÉSZET, POLITIKA, TÖRTÉNELEM

A levéltárak mellé filmtárak és hangtárak kerültek. — Okmányok helyett államférfiak hangfelvételei a propagandában s a nép tájékoztatásában. — Politikai propagandafilmek és lemezek. — Híradófilmek a baráti államok nyelvén. — A film és rádió a legújabb háborúban. — Gépművészeti propaganda-csapattestek. — Gépművészet és honvédelem.

Az emberi közösségek politikai élete ősi időkben csak az emlékezetben kapott megőrzőt. Az emlékezet adta szájról-szájra a közösség eseményeit és törvényeit. Ez volt a „legöregebb emberek” tudományára alapított esemény- és jogszabálytár, gyarlóságait éppen napjaink tapasztalatai alapján jól ismerjük. A hangra épített ily politikai kultúrák korát lassanként átvette a betű kultúrája; az államvezetésben mindjobban elhatalmasodott az írás, mert „a hang elszáll, az írás megmarad”. Ki gondolhatott volna ebben a tömegek számára írástudatlan, de az avatottaknak is oly szűk írásmennyiségű világban arra, hogy megmaradhat a hang is, sőt az élő ember mozgása, minden jellegzetes gesztusa a szavak mellé! Ki hitte volna, hogy a levéltárak bizonyító egyeduralkodó mellé egészen új, el sem képzelhető tárák sorakoznak majd fel, sokszor bizony minden

írásnál hatalmasabb bizonyító erővel. A levéltárak, ez egyoldalú eseményraktárak mellé sokoldalúbb, életszerűbb és az egyéniséget, az eseményt jobban megőrző eseménytárak kerültek, a film- és hangtárak. A gépművészetek kora óta a mult kibővül és pontosabbá, mérhetőbbé, ellenőrizhetőbbé vált. Az írás mindig stilizál, művészkedik, vagy legalább is mesterkél; a levéltár ezért a valóságnak csak betűtorzította tükre. A betű a hang képe csupán, de a hangtár hangja maga az életre kelt hang a maga benső izgalmaival, betűvel meg sohasem adható, annyira kifejező árnyalataival, halkulásaival és nyomatékaival. Egyetlen felhördüléssel, egyetlen hangsúllyal írásba sohasem foglalható érzések örökítődnek meg. Mosolyok, mozdulatok minden okmánynál többet mondanak a kortársaknak s a jövő történelemtudósainak. Ebben van a film- és hangtárak kútfő-ereje, a film, rádió és hanglemez államvezetési szerepe.

Hogy az államnak hangjelképe is van, azaz zenei hangok valamely államot is jelenthetnek, nem olyan régi tény az emberiség életében; mindössze százegynéhány éves. A tizenkilencedik század első, de inkább a második negyedében váltak általánossá a himnuszok és hangjelképnek megtett más hazafias dalok. A gépművészetek kora meg-

duplázta az államok hangjelképét, két-két dallal vésve az emberek emlékezetébe és mindennapos tudatába egy-egy államot (Erkel—Kölcsey Himnusza—Rákóczi-induló; Marcia reale — Giovinezza; Deutschland-dal — Horst Wessel-dal). Lelki adattárunk e hangokat állandóan nyilvántartja. Tudatunk eseménysorokat fűz hozzájuk, melyeknek szem- és fültanui voltunk, mint a saját országunk és idegen államok vezetésének részesei. Bármikor elővehetik ezeket az eseményeket a köz megbízott emberei, de akár-melyik egyén is, aki magánkedvtelésből hangfelvételeket csinál. Az államvezetés legfontosabb nyilatkozatairól tehát még magánhangtár készítése is lehetséges mindenki számára.

Tiszta sor, hogy a politikai történelem filmtárait elsősorban a híradófilmek adják. Ezekhez tartoznak a riportfilmek is. Másod-sorban a politikai propagandafilmekek jutnak a filmtárak jól őrzött anyagába. Egymástól különálló, jól szigetelt, tűz ellen lehetőleg kitűnően védett kis kőépületekben vannak elraktározva a híradófilmgyárak telepein ezek a történelmi filmek több példányban. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a filmek a dolog természete szerint inkább az események képeit, azaz külső lefolyását örökítik meg. A történelmi kutatás, az igaz-

ság felderítése szempontjából ezek a képek is igen fontosak, de a lelket, a szellemi tartalmat a hangfelvételek adják meg csak igazán. Igen jól be lehet mutatni valamely államvezetőt, amint népére sorsdöntő nagy beszédét mondja, de a beszéd szövegét, vagyis a történelmi lényegét teljes egészében filmre nem veszik. A film mozgókép, tehát a folyton változó képek gyors egymásutánja; a népet felvilágosítani vagy meggyőzni akaró államvezetői nyilatkozat pedig nem alakmozgási, hanem gondolatokból adódó, tehát szellemi egymásután. A nagy beszéd filmen unalmas s ezért filmfelvétele célszerűtlen; inkább a nagy nyilatkozat külsőségei kerülnek képre: a felvonulások, díszítések, távlati hatásosságok, a tömegelő képben való érzékeltetései, a helyeslő kitörések, derűs vagy lelkes érzelmi pillanatok, egy-egy feszülten figyelő hallgatócsoport és természetesen maga az államférfiú is hatásos gesztusaival és kiemelkedő néhány mondatával. A lényegét, vagyis a teljes beszédet mint államvezetői nyilatkozatot a nép hang útján, a rádióból veszi tudomásul s a történelem számára a hangfelvétel rögzíti meg. A kiáltványok a tiszta betűkultúra idején falragaszokká és ujságközleményekké váltak; most ismét kiáltványok harsonázással, hatászenével, mint az írás-olva-

sástudatlanság idején, a heroldok korszakában voltak. Csakhogy ma nem kell összecsődülni az embereknek a meghallgatásukra, otthonában vagy egyéb tartózkodási helyén lehet az ember s kényelmesen üldögélve figyeljük e nyilatkozatokat; és mint már említettük, ha tetszik, aránylag olcsó berendezésekkel magunk is felvehetjük őket. De minden állam felveszi és hangtárában kéznél tartja a többi ország vezetőinek beszédeit is. Számít arra már békében, hogy e beszédek egyes részleteit felhasználhatja az elkövetkezendő háborús propagandában. Alkalomadtán meg is szólaltatja „hangidézetek” formájában ezeket a kiválogatott részleteket, azzal az igyekezettel, hogy az ellenfél vezetői saját szavukkal cáfolják meg önmagukat. E hangidézetek egészen új jelenségek a hadviselés nem fegyveres eszközei között. Lehet filmidézetekkel is ilyen propagandahatásokat elérni; korábbi filmekből későbbi időkben már kellemetlen, kényelmetlen találkozásokat, barátkozásokat vesznek ki és ezekkel kísérlik meg az ellenséges vezetők következetlenségét, szavanemhihetőségét megmutatni. A képidézetek belföldi propagandára alkalmasak csak, mert hiszen az ellenfél mozijaiban nem lehet bemutatni őket; annál hatásosabbanak tetszenek a hangidézetek, melyeket

a rádió korlátok nélkül eljuttathat mindenüvé.

Egy német közíró, Krohne Rudolf érdekes párhuzamot von a világtörténelem nagy hódításai, meg a hódítások eszközei és terei között. A nagy mongol hódítások eszköze a ló, tere a szárazföld; az angol világuralom megalapozója a vitorlánhajó, tere a tenger; a ma hódítójának szerszáma már kettős: anyagi a repülőgép, szellemi a rádió, mindkettőnek tere a lég. A párhuzam tetszetős és nagymértékben igaz; aki tehát napjaink világalakító jelenségeit vizsgálja a tudomány pártatlan módszereivel, a levegő meghódítását veszi elsősorban szemügyre. A légi tér anyagi birtoklásával együttjár többé-kevésbé a szárazföld birtoklása, sőt bizonyos mértékig a tengeri uralom is; ez az anyagi birtokbavétel a repülőgéppel történik. A szellemi birtokfoglalás a műsorszóró rádió útján megy végbe. A hadviselő ország kétféle tennivalót lát maga előtt a műsorszóró rádió dolgában: 1. mit adjon népének és a külföldnek?, 2. mit engedjen venni a külföldi rádiókból polgárainak? A háborús országok három utat követhettek műsoradás tekintetében. A háború megindulásával megszüntettek minden műsort, a vevőkészülékeket pedig a hallgatóktól bevonták. Se nem adtak, se nem vettek műsort. A rádiótlanított ország

azonban e némaságot befelé nem viselheti el; ma már lehetetlen még a belső hivatalos hírszolgálat is a lapok megjelenéséig várni. Ezt a megoldást tehát mindjárt kezdetben el kellett ejteni. Többhelyütt csak időnként adtak műsort, és pedig híreket csupaszon vagy hazafias lemezek kíséretében, külföldre szóló propagandával vagy a nélkül. Megbukott ez is; maradt a harmadik eljárás, bő szórakoztató műsor a harctéri események gazdag híryanagával, külföldre irányuló propagandával. A külföldi vételt súlyos büntetéssel tiltották több helyen, vagy a készülékeket alakították át. A hadviselő államok egy része viszont semmi tilalmat nem állít a külföldi vétel elé, polgárai szabadon hallgathatnak, amit akarnak.

Igen érdekes a szövetséges államok háborús híradófilmszolgálat az egymás iránt való figyelmes készség tekintetében. A híradók hangfelvétele ugyanis már az eredeti készítő országban annak a nemzetnek a nyelvén készül, melynek a filmet megküldik. Minden mozilátogatót érdekel, hogy a nálunk bemutatott Ufa-híradókat már Berlinben el látják magyarnyelvű hanganyaggal, a Luce-híradókat pedig Olaszország szintén magyarnyelvű magyarázattal küldi meg. Ez a híradófelvételi előzékenység kölcsönös és azzal a propagandaelőnnyel jár, hogy a készít-

tető mondanivalóiból nem kallódik el semmi a fordításnál.

A gépművészeti fajták hadi és államvezetési propagandaértéke immár vitán felül áll a világ közvéleménye előtt. A nép- és hadvezetés szellemi arcvonalát és szellemi hátországát a rádió, film- és hanglemez szemünk láttára, fülünk hallatára változtatta meg. Hol vagyunk az 1914—18-as világháború nehézségétől és adatbeli bizonytalanságaitól! Külpolitikai és hadi országvezetésben soha nem volt még hangnak és képnek akkora ereje és felhasználása, mint a huszadik század második világháborújában. A vezetők közvetlenül szólhattak népeikhez s az emberek e vezetői hangokból iparkodtak világsszerthe kiérezni a jövőndőt, tudván, hogy a hang hasonlíthatatlanabbul igazibb tükör a régebbi megnyilvánulási formánál, az írásnál. Vezetőik derűjét-borúját gépi úton, közvetve, de érzéseik szerint mégis közvetlenül szemlélhették a népek a mozikban. Vezető és vezetett személyibb kapcsolatba került a gépművészetek által. Minden gépművészetélvezőnek vannak filmből és rádióból való személyi élményei, melyeket érdekesebbeknek és emberibbeknek tart a hír- és cáfolatközpontok legkülönbözőbb nyelveken felolvasott anyagánál.

A világra zúdult propagandát ma egyéni-

leg érzi és befogadását egyénileg szabályozza mindenki. Fölényesebb és tárgyilagosabb az egyén a propagandával szemben, mint a csak sajtó útján megnyilvánuló propaganda korában volt. Pedig össze sem mérhetőn több propaganda árasztja el. Csak német, francia, olasz és angol nyelven több, mint százhatvan propagandaközlemény hangzik el naponta az európai rádióállomásokon. Majdnem hét esik egyetlenegy órára, persze nem egyenletesen elosztva, hanem összsűrűsítve a jó vétel esti óráira. Hozzá kell vennünk még az egyéb európai nyelveken folyó propagandázást, mindegyik állomás a magáén, meg az őt érdeklő szomszédokén és távolabbiakén. „Az én rádiópropagandám jusson el népemhez és az ellenfélhez, de az övé ne az enyémhez!” — ez volt a rádióshadviselés első nagy feladata. A készülékek elvétele kétélű fegyver itt, nem szólhat az elvevő a saját népéhez. Másik eszköz az ellenrádió elpusztítása vagy zavarása. A hadviselő felek dícséretére kell mondanunk, hogy az ellenrádió elpusztítása aránylag ritka jelenség, a sebesült vagy halott rádiók száma a nagyarányú repülőháború ellenére is csekély. Régebben általános volt az a vélekedés, hogy a hadviselők leghamarabb a műsorszóró állomásokat fogják elpusztítani. Nem így történt. A rádiók egymás ellen

hadakoznak a szellem többé-kevésbé változott fegyvereivel és a legtöbb rádió az anyagi háború során annyira sértetlenül került az ellenfél kezére, hogy a győztes akár menten üzembe állíthatta. A rádió-állomások kölcsönös megkímélése nem csupán lovagias, hanem hasznothajtó tény is mindkét fél számára. Az ellenfelek ugyanis állandóan ellenőrzik egymás rádióhíreit s így nagyjában folytonos bírálati rostán kerül át minden híryanagy az egész Európa, sőt Amerika füle hallatára. A korábbi háborúk süket tájékozatlanságához mérten óriási haladás ez. A hadviselés a nemzettömegek idegállapota szempontjából emberségesebb így, vaklármat könnyebben meg lehet szüntetni, háborús elvadulásokról szóló híreket azonnal meg tudunk cáfolni. Az egész ország könnyebben kézben tartható, a suttogó propagandának, aknamunkának az általános nyíltság és ellenőrzési lehetőség miatt nincs sikerre kilátása. Mire számít mégis ilyen körülmények között a propaganda? A művelt ember, aki már korábban, a csak betűkultúra idején megtanult az ujság sokszor semmitmondó sorai között igazi értelmet olvasni, most hallani próbált ugyanígy a szavak között. Kezdetben szenvedélyes mohósággal tette ezt, hiszen a rádiókban tömérdék olyan hír hangzik el, amely a lapokban

nem lát napvilágot. Az ember eleintén büszke erre a saját maga által megszervezett, „egyéni” hírszolgálatára, mely független a hazai korlátozottságoktól. Később harag fogja el az örökös ellentmondások, vaskos valótlanságok, átlátszó ráfogások és felcicomázott öndicséreték hallatára. Lassanként megtalálja a középutat, melynek fellelésében nemzeti önismerete és öntudata is segíti; most már bölcs fölénnyel hallgat ide-oda, mint ahogy az ujságok főcímein szokta szemét végigfuttatni. Ezen a ponton immunissá vált a propaganda ellen. A propagandacsinálók nem is ennél a nemzeti feladataival tisztában levő művelt rétegnél számítanak sikerre. A rádió mindenkié, de mint kollektív eszköz, elsősorban mégis a nagytömegeknek, a kisembernek, vagy mint az angolul beszélő országokban mondják, az utca emberének megfogására való. A hadi propaganda tehát mindenekelőtt ezt a rémhírkedvelő fél- és negyedművelt embert akarja elérni, aki mindenáron az avatottság mezében szeret szerepelni. Ez az a réteg, melybe a műveltség külső vértjében mutatkozó „műveletlen középosztály” minden államban oly nagyon szintén beletartozik, s amely felháborodik és megtorlást követel a saját rádiójától, de az idegenből vett híreket lelkesen továbbadja és haragja ellenére újra meg újra meghall-

gatja az ellenfelet. Egy harmadik csoport egyszerűen készpénznek vesz minden propagandahazugságot.

Amennyiben tehát a háborús gépművészeti propaganda értelméről és sikeréről beszélhetünk, erről a két utóbbi csoportról kell világos rádiólélektani képet alkotnunk. Vajon miben bízik valamely ország rádiópropagandája, mikor nyilván valótlan, vagy kínos erőlködéssel elferdített dolgokat mond el a célba vett ország nyelvén? A lelki tényezők egész sorában. Ezek: a minden országban lappangó bizalmatlanság a vezetők iránt, — az utca embere azt hiszi, hogy őt mindig csak félrevezetik az országában, előtte mindent eltitkolnak, — azután a negatívumok általános kedvelése, a pozitívumok semmibevevése; a műveletlenség és tájékozatlanság okozta kritikahiány, hiszen a legelemibb statisztikai adatok sem állnak készen az emberek lelkében az azonnali cáfolatra; az általános lelki tunyaság — ritka ember jár utána a hallottak igazságának; a mindjobban terjedő politikai dilettantizmus, melynek minden rágalom kapóra jó; a hazafias érzésükben fertőzött emberek beteges rokonszenve az ellenség iránt. Erre a pletykára éhes, alantas emberfajtára számítanak az orvadók is, a gépművészet ponyváját, szennyét jelentő állomások; rendszerint a nemes

hazafias, vagy általános emberi érzés könnyűségében politikai szennytörténetekkel iparkodnak az ellenséges államok vezetőit és rendszerét erkölcsileg alásüllyeszteni. Az orvadók gyakran a megtámadott ország hullámhosszain és bujdosóként igyekeznek szerepelni: időről-időre tűnnek fel, műszaki könnyebbségek miatt rendszerint rövidhullámokon. Természetesen a támadó ország területén és pénzén dolgoznak.

A propagandavezetőknek jóval könnyebb a dolguk, ha ténybeli eseményekre, sikerekre és a sikerrel összefüggő adatokra támaszkodhatnak. Ez a magyarázata a német gépművészeti propaganda nagyobb hatásfokának s az angol propagandavezetők folytonos kicserélésének.

Filmen hazudni nem olyan könnyű, mint rádióban. A film ezért ritkán lehet orveszköz. Szerepe kisebb a propagandában, de nemesebb.

Lehetséges-e kémkedés a műsorszóró rádión át, a titkos adókon kívül is? Elméletileg igen, a kérdést már tárgyalta itt-ott a szakirodalom. Olyanformán volna elgondolható a dolog, hogy a rádióban elhangzó előadások szóban vagy zenében rejtett híreket közölnének az ellenséggel. Az ilyesmi kivittele a gyakorlatban azonban igen nehéz, mert a rádiók kipróbált, nemzethűségben

megbízhatónak bizonyult állandó szereplői csinálhatnák csak ezt rendszeresen, ezek meg nem teszik; alkalmi előadók pedig nem igen juthatnak mikrofón elé az általuk megszabott időben. Az ördög azonban nem alszik, a rádiók résen vannak. Különösen alkalmasnak látszik erre a műsor reklámrésze, már ahol még reklámok még egyáltalán vannak. Ilyenirányú jelenségeket a világ-sajtó hírei is tárgyaltak.

Soha történelmi eseményekről, hadi tömegmozdulatokról oly alapos, oly mérhetetlen arányú és olyan hihetetlen gyorsaságú néptájékoztatás még nem volt a világon, mint a huszadik század második világháborújában. Hadszíntereket ilyen közélről még nem érzékelt soha a nép nem harcoló része, mint ebben a hadjáratsorozatban a filmek és kivált a rádiós helyszíni közvetítések útján. Hadicélokat, háborús okokat soha még ennyi embernek, egész nemzeteknek ily közvetlenül nem magyaráztak meg. A film és a rádió útján az emberek valósággal benne voltak mindenben, amiben az állam érdekeinek veszélyeztetése nélkül lehettek — s emellett a nemkatonák nem kockáztattak semmit. A hadvezetőségek külön gépművészeti csapatalakulatokat szerveztek e tájékoztató szolgálat ellátására a haditudósítószázadok formájában. Katonák és polgári személyek

egyaránt lelkes és figyelmes hallgatói annak a helyszíni közvetítő munkának, melyet a propagandaszázadok rádióriporterei végeznek. E közvetítések néha egész honvédelmi rendszerekbe, bonyolult és végtelenül érdekes hadiszolgálati eljárásokba kapcsolják be a műsorszóró rádió hallgatóit. A harcok első vonalában dolgozó rádió- vagy filmtudósító kapásból adja az általa érzékelt eseményeket s így eljárásában néha egészen meglepő, feltárni talán nem is szándékolt katonai tények is mutatkoznak. Legemlékeztetőbb ezek közül egy harci repülőgépből történt rövidhullámú közvetítés a London feletti légi térből. Az egész német rádiósajtó büszke volt erre a tudósítói munkára. A közvetítés vezetője ugyanis az általa látottak elbeszélése közben egyszercsak azzal állt elő, hogy megkísérli a repülőgép vezetőjével való beszélgetést és ezt is beleilleszti a közvetítésbe. Kísérlete kitűnően sikerült és elárult egy, eddig a nagyközönség előtt meglehetősen ismeretlen dolgot: azt tudniillik, hogy a külön-külön hadirepülőgépek teljes személyzete egymással állandó összeköttetésben van. A helyszíni közvetítésből tehát a műsorszóró rádió hallgatósága nemcsak a közvetítést vezető tudósító szavait hallhatta, hanem fültanujává vált a támadó gépben magában elhangzó minden vezényszónak,

jelentésnek, parancsnak, figyelmeztetésnek, megfigyelésnek. Azzal ugyanis, hogy a közvetítő a pilótát is bekapcsolta, beiktatta a gépen állandóan működő, többi gépet is bekapcsoló egész körkapcsolási rendszert is. Az azután szintén kiderült ebből a közvetítésből, hogy amint nagy politikai, társadalmi vagy sporteseményeknél szokásos, úgy a hadirepülésben is, a vízi és szárazföldi harcokban is minden fontos helyen rádióbeszélők vannak felállítva, akik az eseményeket folytatólágosan egymásba fűzve adják hírül parancsnokoknak, híradó és harcoló társaiknak. A rádiómikrofón nélkül nem lehetne meg semmiféle akarati és műveleti egység sem az egyes gépek személyzete, sem az együttműködő géprajok, századok között. Ugyanez az állandó rádiókapcsolat működik a páncélosoknál, tengeralattjáróknál, motoros gyorsnaszádoknál és természetesen a gyalogságnál is.

Elmondottuk ezt az esetet annak a bizonyítására, hogy a rádió mindennél jobban egybefűzi a hadbanálló nép harctéren küzdő és háttországban dolgozó részeit. A honvédelem így készíti elő tüneményes műszaki munkájával a békeidők gépművészeti kultúrájának haladását; de így nyújt ízelítőt abból az új, kollektív műfajból is, melyet a hangosképes rádió, a televízió színháza fog

állandóan adni. A rádióközvetítő mellett ugyanis ott dolgozik ilyenkor a gépművészeti szem- és fültanu, a filmtudósító is. A jövőben munkájuk teljesen egybe fog olvadni, a mai hangrádió módján egy másik hullámhosszon a kép is azonnal vehető lesz a vevőkészülék képtábláján. Helyszíni közvetítések valóságai fognak így keveredni a drámai költészet képzeletvilágával. A rádió hangszórója átvette a régi csataköltő és haditudósító szerepét, a filmszalag a hajdani csataképfestő és rajzoló tudósító feladatát. Újfajta művészetet teremtenek a gépművészeti propagandaszázadok emberei a legteljesebb életveszedelem közepette. Olyan ez a művészet, mint a rögtönözve író, előadó és képeket teremtő színjátszóé, egy új *commedia dell'arte* embereié. Csakhogy itt az író-előadóhoz még az eseménylátás és eseményközlés embere, a képekben is gondolkozni tudó ujságíró, magasabbrendű fotóriporter készségei is szükségesek. Emellett a sok tehetségkellék mellett még kitűnő katonának is kell lennie. Ritkán együttjáró sok adomány. És mennyi elesik az ilyen emberekből!

Míg a gépművészeti ágak közül a rádió a hadi propaganda fő szellemi fegyverének szerepét kapta hír- és cáfolatszolgálatával, gyors harctéri közvetítéseivel, a filmnek az

összefoglalóbb, részletezőbb, tehát időt kívánóbb szerepkör jutott. Egy-egy hadjárat kap ugyan a híradókban időszerűbb film-beszámolót is, de a híradófilm még legrövidebb esetben is egy álló hétig fut a legnagyobb és legelsőrendűbb mozikban, a többiekbe csak ezután jut el fokozatosan. Éppen ezért igazi nagy propagandasikerük egy-egy hadjárat, nagy területelfoglalás összefoglaló filmjeinek van, melyeket nem mulaszt el senki áttekinthető és világos felépítésük miatt sem.

A rádió a kifelé és befelé egyszerre dolgozó háborús propaganda főeszköze, a film belföldi tekintetben jelent nagy hatóerőt. Itt érződik meg, hogy a film még anyagibb, arcvonalak és országhatárok feltarthatják útjában; a rádió szellemibb, független az anyagtól. Sorompót azért a rádió hangszarai elé is lehet állítani a különböző zavarási módok alakjában. A hadban álló országok nem zavarják annyira egymás rádióit, mint ezt várni lehetett volna a korábbi háborús tapasztalatok alapján. A zavarásnak néhány módja szerepelt ugyan; így az ugyanazon hullámhosszon nagy erősséggel, egyidejűleg keltett zöreij; az ugyanazon hullámhosszon, az eredeti állomás nyelvén közölt „áladás”, ez utóbbi azonban nem sok sikert remélhet, mivel az állandó rádizózók a különböző állo-

mások rendes bemondóinak hangjait igen jól ismerik s ha nem ezeket hallják, mindjárt élnek a gyanúperrel. Megszokták már a harctéri helyzet magyarázóinak hangjait is minden háborús országból.

A gépművészetek az államvezetésben a történelmi eseményekre való előkészítés feladatait is szolgálják. Mint minden nagy néptömegmegmozdulás idején, most is igen sok történt a népek kölcsönös megismerésére. Már békében iparkodtak filmben, rádióban feltárni egymás földrajzi, néprajzi, gazdasági vonatkozásait, melyeket a mozibajárók és rádióhallgatók általában önkéntelenül is felébredő bírálati megszűrés után haszonnal raktároztak el ismereteik közé. A filmgyártási és rádióműsorvezetési irányvonal némely országban már hosszú idő óta mindent megtett a katonás gondolkodás, a hősi szellem, a gazdasági, fogyasztási javak helyes beosztása tekintetében. Másutt csak elkésve jutottak e gépművészeti szükségletek felismerésére, de igyekeztek hamarosan helyrehozni az elmulasztottakat. Ismét másutt teljesen elmaradtak a lelki előkészítés terén, aminek az ország történelmi alázuhanása volt a következménye. Itt első sorban Franciaországra kell gondolnunk, mely akkor kezdett csak indulózni, komoly katonai tárgyú műsorszámokat adni, mikor a

német rádióban már azok a bizonyos külön jelentések szakították meg a szórakoztató műsorokat.

A honvédség lényegében azonos a nemzet nagy férfitömegeivel. Minthogy a huszadik századi magyar ember lelkének kiformalásában a gépművészeteknek maholnap akkora szerepük lesz, mint az élő szónak, természetes, hogy a gépművészeteknek mind fokozottabb mértékben kell a honvédelem érdekeihez igazodniuk. A mai átlagember lelkén a film, rádió és hanglez uralkodik, tájékoztató és szórakoztató tényezőit ezekben találja meg. A jól megszervezett honvédelem tehát tudja, hogy e három gépművészeti ágat nélkülöznie nem lehet. Cselekvő, alkotató módon kell ezért a gépművészetekbe beleavatkoznia. Az elmondandókban megkíséreljük az ilyen irányú szükségletek s az alapvető tennivalók megállapítását. Nézzük a gépművészeti honvédelmi teendőket egyenként.

A film terén eddig nálunk inkább csak nemleges honvédelmi intézkedéseket tapasztaltunk. A honvédelem képviselője ott ül a mozgóképellenőrző bizottságban, felemeli szavát a honvédelem érdekeit veszélyeztető filmek ellen s az ilyen filmek visszavetését követeli vagy teljes egészükben, vagy a kifogásolt részek eltávolításával. Ez azonban

csak passzív szerep, mellyel többé a honvédelem filmérdekei nem elégedhetnek meg. A cselekvő szerep a honvédelem érdekeit előbbre vivő filmek megteremtése, erre van szükség. Itt tisztában kell lennünk azzal, hogy a magántőke a nemzet katonai multjából való nagy művészi filmeket gyártatni nem fog. Az ilyen filmeket kosztümös filmeknek nevezi s elintézi azzal, hogy a kosztümös film túlságosan drága, gyártása nem fizetődik ki. A magyar nemzet tagjai ezért csak idegen népek hősi életéből vett filmeket látnak. Ahelyett, hogy a saját, igazán szép és hatalmas multunkon melegedve nevelődnénk, töviről-hegyire megtanuljuk filmjeikből az idegen népek és hadseregek történetét idegen szokásokkal, idegen nyelven, idegen erkölcsökkel s tőlünk távol álló művészi kifejezési eszközökkel. Kétségtelen, hogy a híradófilmek értékes anyagot adnak honvédelmi szempontból is, de ezek a művészi játékfilmet nem pótolhatják. Míg az irodalomban az életrajzi regény éli virágkorát, míg idegen népek egymásután megalkotják nagy embereik, nagy katonáik életrajzi filmjeit, nekünk nincsen sem Árpád-, sem Mátyás király-, sem Rákóczi- vagy Kossuth-filmünk. Egyáltalában, mintha nem is volna történelmünk, annyira érzéketlen iránta a filmgyártás. A játékfilmek közül

dícséretesen kell felemlítenünk a kémelhárítási és szabotázsfeltárási filmeket. Szükségesek és hatásosak.

A honvédelmi oktatófilmek a szakszerű katonai képzést szolgálják, de nagy nevelő hatásuk van a honvédség kereteibe bele nem kerülőkre is. Ma még nincsenek katonai intézményeinkről megfelelő ismertető filmjeink; a honvédelmi vonatkozású játék- és kultúr (oktató)-filmeket a különösebb rendszer nélkül, az időszerű események során felvett híradófilmek helyettesítik úgy, ahogy. Természetes, hogy e híradófilmek céljukhoz híven az első látásra szembeötlő jelenségeket adhatják csak, azaz külsőségeket nyújtanak riportszerűen.

A magyar katonaéletnek már nem is a külsőségeit, hanem egy álirodalom által megteremtett torzfiguráit adja a „filmhuszár”, ez az operettszínpadról a gépművészetekbe áttelepített jelenség. A világháború előtti kor katonaéletéből mindössze ez jutott át a hangosfilm korszakába, mintha egyéb sem lett volna soha. Az első és második honvédség rendkívül érdekes életéből, küzdelmeiből sohasem vesznek filmtémát; a harmadik honvédség mellett is úgy elmennek a gyártók és forgatókönyvírók, mintha nem is volna ez a magyar élet egyik legjelentékenyebb, leghatalmasabb közülete. Nyilvánvaló, hogy

a jól megalapozott belső honvédelmi politikának változtatnia kell mindezeneken. A célkitűzések az elmondottak után világosak: szükség van nagy magyar hadtörténelmi filmekre; a honvédelem munkáját bemutató kultúrfilmekre; a honvédet, mint az egyetemes magyar társadalom tagját férfias helyzetállásában bemutató játékfilmekre; a honvédség szociális erejéről és értékéről szóló művészi filmekre. Viszont egyáltalában nincs szükség a katona elgiccseztetésére, erre a magyar filmművészeti kórtünetre.

A rádió terén a honvédelmi igények dolgában már jobbak az állapotok. A honvédségi intézményeknek s általában a honvédelem sokféle mozzanatának helyszíni közvetítéseiben való bemutatása dícséretes buzgalommal és elismerést érdemlő eredményekkel járt. Sikerült egyetemes közönségvélemény szerint a gyermekek és az ifjúság érdeklődését is felkelteni a honvédelem értelme, célja, módszerei és szükségletei iránt. Még mindig hiányzik azonban a mai honvédelem irodalmi feldolgozása a rádióban akár elbeszélés, akár hangjáték formájában. Az 1939-ben kezdődött európai, majd afrikaivá és ázsiaivá szélesedett háború kezdete óta minden országban megteremtődött a „katonák órája” című műsorszám (nálunk „honvédműsor” elnevezés alatt). E műsor

tartalma különböző az egyes országok szerint; a hadban álló, meg a hadi készütség állapotában levő államok katonai rádióórája sok gyakorlati dolgot ölel fel, üzeneteket hazulról, a hadisegélyhez való hozzájutás kérdéseit, tanácsadást a háború adta különböző életfeladatokban. Az üzenetek a rádió kollektív természetének megfelelően nem egyénenként, de azért névvel jelölt katonai egyéneknek hangzanak el; a hátszág községeiben ugyanis a családtagok a községi elöljáróságokon szóban közlik az elmondandókat, az elöljáróságok írásba foglalva eljuttatják a műsorszóró rádió központjába az üzeneteket, melyeket a beérkezés sorrendjében, rangra való tekintet nélkül felolvassnak a katonák órájában. A hazai üzeneteknek azonban csak akkor van értelmük, ha a katonák el vannak látva vevőkészülékekkel a harctereken. A német katonák oly tömegben kérnek vevőkészülékeket, hogy a kérésnek alig tudnak eleget tenni. Azt mondja a német birodalmi rádió intendánsa a háborús tapasztalatok alapján, hogy a jövő katonája a kenyérzsák meg a tölténytáska mellett ott fogja hordani kicsiny, de kitűnő rádióvevő készülékét is, ő a törvényes orvhallgató, aki engedély nélkül nem előfizető. Az angolok röviddel a háború kezdete után összevonták párhuzamos műsorai-

kat és csak két műsort adtak, egyet a hátszolgáltatásnak (home service), egyet az arcvonal katonáinak (front service). Az olaszok katonaszerkeze három hullámhosszon is megysok hazai hírrrel és gondos hadieseménymagyarázattal. Nagyon jó és bőséges rádióműsort adott kezdettől fogva Svájc a hadba hívtott népének, mégpedig kétirányút: a védelmi vonalakról haza és hazulról ki a védelmi vonalakba. A mi honvédműsorunk tisztán szórakoztató jellegű, más országok a szórakoztatást a gyakorlati tudnivalókkal és szükségletekkel keverik.

A hangfelvételek, hangrögzítések közül a hanglemez a legnépszerűbb, ez van leginkább közhasználatban. Honvédelmi értéke az indulók és katonadalok felvételeiben mutatkozik. A mintegy hatszáz lemezt kitevő eddigi magyar felvételmennyiségben az indulók elég szép számmal szerepelnek, mert a magyar rádió a cseh uralom alól felszabadított országrészekért folytatott küzdelem előtt sebtében csináltatott egy csomót és állandóan készített azóta is. (Köztapasztalat, hogy a rádióban való erős indulózás katonai megmozdulásokat jelent.) Annál rosszabbul állunk a katonadal-lemezek ügyében. Régi szép katonadalainkból Tinóditól kezdve a negyvennyolcas szabadságharcig úgyyszólván semmi sincs lemezen, egy-két kurucdalt

kivéve. Nagy magyar katonaköltők örökértékű honvédő verseinek lemezfelvételeiről még talán nem is gondolkozott nálunk senki, pedig a katonai előkészítő nevelésnek rendkívül fontos eszközei ezek. Nagy magyarok honvédelemről szóló nyilatkozatait is lemezre kellene venni a legjobb előadóművészek ajkáról. Iskolákban, leventeotthonokban, laktanyákban nagyszerű honvédlélek-képzők lennének, a kiképzésnek is változatosságot, érdekességet adnának s a magyar öntudatot is fokoznák. Ezen a ponton már az állami hanglemezgyártási feladatok területén járunk. Ma ez még különösnek hangzik, de kikerülhetetlen gépművészeti teendő. Meg fognak teremtni vele a honvédelem művészeti szükségletei a gépművészetek valamennyi ágában.

8. AZ ÉLET ÁTALAKULÁSA A GÉPMŰVÉSZETEK FOLYTÁN

Az előadóművészek kultusza a gépművészetben. — Filmszallagok utánzása. — A filmszerű látás terjedése. — Rádió- és filmkifejezések eláltalánosodása. — Filmreklám. — Házi gépzenélés. — Gépművészet és gazdasági élet. — A film és a rádió jövője.

A mindennapi élet nagyot változott a gépművészetek eddigi uralma alatt. A rádió meg a hanglemez temérdek embert vont ki a családi kereteken kívül való szórakozásokból. Otthonülőbb lett majdnem mindenki és sok korcsmázó, kávéházozó megkedvelte a nemesebb, művészibb szórakozásokat. Jobban a családé vagyunk mindnyájan férfiak, mióta a rádió is családtag és mulatozásaink szintén családibb jelleget öltenek, hiszen rádióra, hanglemezre könnyű és olcsó dolog táncos összejöveteleket rendezni. A legszegényebb sorsú ember kibékültebb az élettel, ha moziba mehet és a jómódú szívesebben elmegy egy kis szórakozásra, művészetélvezésre a formaságok nélküli, közeli moziba, mint az átöltözést, nekikészülődést igénylő színházba. A színházba, kivált régebben, azért is mentek az emberek, hogy magukat mutogassák; a színház kölcsönös társadalmi, vagy inkább társasági szemle helye volt, részben az ma is, a mozi soha. A moziba

egyedül magáért a filmért megyünk s a formaságok hiánya nem csökkenti művészet-élvezésünket. A színház és mozi nagy harcában még a formaságok tekintetében is a mozi lett a győztes, számos színház közönsége vált úgynevezett „moziközönség”-gé, ami alatt az emberek nekikészülődés nélkül való, munkából való betérését szokás érteni. Bizonyos, hogy szép és felemelő az áhítatos színházi hangulat, melyben az emberek díszesebb külseje is ünnepibb, művészettisztelőbb; eltűnésével egy meleg és kedves életforma változik meg; de a művészet által teremtett megilletődést megtaláljuk a legkisebb, legegyszerűbb, legrosszabb levegőjű moziban is. A teremtő lélek mindenütt hat s a filmekről többet beszélnek egymásnak az emberek, mint bármely más műalkotásról.

Ma még el kell menni a film látásáért és hallásáért a moziba. A rádió kényelmesebb, mindent házhoz szállít, a nap minden pillanatában rendelkezésre áll, tájékoztatása csaknem egyidejű az események észlelésével, aki rádiót hallgat, mindenről gyorsan tud. Régebben csak inkább országos keretben, reggeli napilapok híryanaga alapján tájékozódunk; ma nem is földrészek keretében, hanem az egész Föld teljes emberiségének méreteiben kapunk híreket, ha tetszik, hangversenyeket és mire a rotációs gépek

elmaradt lassúságukkal elénkbe öntik a szenzációt, már sokkal többet és újabbat tudunk. A nemzet soha nem élt még ennyire együtt, mint a rádióban. Vitázhatunk rajta, hogy ez az örökös sietés, a kitűnően megszerveződött a z o n n a l boldogabbá, elégedettebbé tesz-e, van-e valóban szükség arra, hogy mindenkit a legrövidebb idő alatt hírekkel ellássanak; ez a vita most nem tárgya megbeszélésünknek, csupán azt bizonyítjuk, hogy az élet a gépművészetek folytán jelentékenyen átalakult. Ha hirtelen kiesne film, rádió és hanglemez az életünkből, úgy éreznők magunkat, mintha érzékeinkből vesztettünk volna sokat.

Tulajdonképpen ez a gépművészetek adta életátalakulás lényege: az érzékek megváltozása az ember előnyére. Többet látunk és többet hallunk abból a világból, melyben élünk. Érzékelési lehetőségeink megsokasodtak és megfinomodtak, legyőzték igen nagy mértékben a távolság és idő állította korlátokat. Mást, mint az örök emberit most sem lehet kapnunk, de messzebről és hamarabb kapjuk, hasonlíthatatlanul több embernek adjuk. A gépművészetek egyre jobban csökkentik azt a szellemi számkivetést, melyben embertársaink távolságok és szegénység miatt élnek. Ezért hasonlítják oly gyakran a filmet és rádiót a könyvnyomta-

tással egyforma értékű, új életszakaszt jelentő találmánynak.

Az előadóművészek kultusza még sohasem volt olyan nagy, mint a gépművészetben. Nem állítjuk azt, hogy az ókori görögöknél és rómaiaknál nem volt szinte hisztériássá váló színészkultusz; azt is hangsúlyozzuk, hogy különösen a XIX. század nagy művészetkedvtelése hangszerszólistákat, színészeket csodálatos és ma már sokszor szinte érthetetlen rajongással vett körül. Mindezek azonban nem a nagy néptömegek megnyilvánulásai voltak, hanem szűkebb körű művésztelvezők s a hozzájuk csatlakozó sznobok lelki jelenségei. Sokmilliós tömegekről a gépművészetek előtt szó sem lehetett. Már a némafilm korai korszakában az előadóművészt tartotta legfontosabbnak a filmközönség, a rendező akkor még háttérben volt annyira, hogy szinte nem is tudtak róla. A sikeres előadóművészeket a gyártatók egyre sűrűbben szerepeltették, hogy a közönségnek kedvében járjanak s megszületett a filmcsillag. Az érte való túlzott rajongást kezdettől fogva helytelenítették, sőt gúnyolták a ferde társadalmi jelenségek józan szemlélői, eredményt azonban nem értek el. Emlékezhetünk a Nordisk-filmek virágkorára, ezek a dán némafilmek sokáig uralkodtak Európában és fő férfiszereplőjük,

Psilander Valdemár iránt akkora rajongást keltettek Magyarországon is, amiben alig volt művésznak osztályrésze. A dán filmekben tűnt fel, később német filmekben dolgozott a legcsodálatosabb filmszínésznők egyike, Asta Nielsen. Minden moziba járó lány vagy Asta Nielsen, vagy Henny Porten akart lenni a világháború előtt. Majd feltűnt Pola Negri, Liane Haid, hogy csak a legjellegzetesebbeket említsük. A némafilm egyik legvonzóbb férfiszínésze, az oly rokonszenvesen ügyefogyott Chaplin is ekkor fogta meg annyira a filmkedvelők szívét. Ezek voltak a kezdő nagy csillagok. Sok-sok jött még utánuk és jön ma is. Hullanak le bőven belőlük s eltűnnek rövid ragyogás után örökre.

Hogy miért rajonganak értük úgy a legkülönbözőbb nemzetek és népfajok nagy embertömegei, arra érdemes keresnünk lélektani magyarázatokat. Két csoportba foglalhatjuk e megvilágításainkat, mi a nagyobb műveltségű és mi a kisebb műveltségű emberek filmszállagszeretetének oka?

A nagyon műveltek rajongását Jacques Catelain-nek még 1925-ben tett ez a mondása teszi érthetővé: „Igazi színművész csak a filmszínész”. Catelain csak írói módon rögzítette azt a megállapítást, ami sok nagyműveltségű mozilátogató lelkében kimondva vagy kimondatlanul él. A nélkül, hogy vi-

tatnók itt most e mondás igazságát, el kell ismernünk, hogy a filmszínész feladatköre egyetemesebb, sokkal tágabb körű ember-ábrázolást kíván, mint a színpadié. A filmszínész a kor általános vágyait, a kalandokkal átszőtt utazást, a sportolást, a szépség és erő fölényét, a gépkocsi, repülőgép szeretetét jobban kifejezheti időhöz és térhez nem kötött játéklehetőségei között, mint a színpad művésze. A filmszínész, bármennyire filmstudióban játszassák is, a néző érzése szerint valódiabb életjelenségek között, sokkaloldalúbb, igazi emberként hat. Alkalmasabb ezért eszménynek. Mint kép, premierplános játékaival erősebben belerögződik a szemlélő lelkébe az egész figurát mutató, még látcsővel is távolabb levő színpadi színésznél. A premierplán, szekondplán és totálplán közelítő és távolító hatása nem jelentéktelen a színész és néző között keletkező közeli kapcsolatban. Sok művelt ember szereti ezért a filmet és rajongója a filmszínésznek. tisztán a művészi teljesítmény alapján.

A kis műveltségű emberek nem jutnak el ehhez az összehasonlításig. Ők, mintahogy Disney és Morkovin írja, csak a film kitárt ablakán látnak be a nagy, széles világba. A filmcsillagokban romantikus hősöket és hősnőket kapnak a maguk életének romantikátlansága helyébe. Bizonyos mértékig a

korábbi ponyva hőseinek hatása ez, de korszerűen, képben és hangban megelevenedve. Az átlagember saját csekélyértékűségi érzésében szépség- és erőszményt keres, ezenfelül a vágyott magasabb életformák megtestesítőit is a filmcsillagokban látja, hiszen más úton, mint a filmen, mégcsak hozzáférközni sem tud ezekhez az életformákhoz soha. A produkciós vágy legősibb alaptermészetünk jelensége s ez sok műveletlen, vagy kis műveltségű emberben is él. Ez a vágy élő kifejezőt, megtestesítőt, mintául szolgáló egybefoglaló személyt keres s a filmcsillagban meg is leli. A csekély műveltségű ember is egyetemes képességeket lát a sportteljesítmények terén szintén jeleskedő filmművészből. Meg kell még jegyeznünk, hogy mindig a kép vonz, a rajongás tárgya tehát a vizuális megjelenés; csak igen ritka esetekben, nagyon kiváló énekeseknél az auditív is. A rajongás egyszerű és mesterkéletlen, szinte gyermeki a kezdőfokon, csak később csap át nyegle utánzásokba és idétlen kijelentésekbe. A szenvedélyes rajongáson, mely a huszas években érte el tetőfokát a hollywoodi filmmisztikummal, ma már túl vagyunk.

Rádiócsillagok nálunk nem tudtak úgy kialakulni, mint az Északamerikai Egyesült Államokban. Vannak értékes és mindenki

által ismert rádiónevek, de ezek inkább tárgyilagos elismeréssel és általános szeretettel övezettek, semmint körülrajongottak. Tapasztalataink szerint egyébként a rádióban az úgynevezett nagyneveknek távolról sincs akkora vonzó erejük, mint a filmen, éppen a filmcsillagoknál említett okok, főleg a kép hiánya miatt. Minden zökkenő és jelentékenyebb közönségvisszahatás nélkül el lehet ejteni a legnagyobb hírű neveket; a rádió már műsoradásában és műsorvételében olyan nagyarányú és olyan kollektív, hogy az egyén kiesését alig veszik észre, akármilyen nagyra emelkedett legyen is az

Hanglemezeknél már ismét van sztárkul-tusz. A Galli-Curci-példa kitűnő bizonyíték rá, mennyire megkülönbözteti a közönség a lemezre vett éneket a szereplő élő, gépi közvetítés nélkül való énekétől. Számos esetben ugyanúgy, mint ennél az énekesnőnél, a hanglemez győz az élő éneklésen. Igen sok énekművészt a lemezei tettek világhírűvé.

Rendkívül érdekes jelenség a modern ember életében a filmszerű érzékelés. A film képi lényegéhez illőn ez sokkal inkább látási, mint hallási jelenség. Ez a filmszerű látás már teljesen hatalmába kerített bennünket; eseményeket ugró mozgásmozzanatokban nézünk, tájakból kitűnő gyakorlattal kikapunk képrészleteket. Az egységes, idő-

ben-térben folyamatos szemlélet eltűnt a lélekünkben; helyébe a gyermek csapongó, egy-egy jellegzetességre rögződő látása lépett. A film kiemeli és stilizálja a képelemeket, az árnyyszerű egymásrafényképezéssel új kifejezési módot teremtett, melyet mindenki azonnal megért s a maga egyéni, filmen kívüli látásaiban önkénytelenül használ is. Már gyakorlatunk van az időnek képekkel történő érzékeltetésében s az sem zavar, ha a film eseményeiben az időbeli sorrendet, térbeli egymásutánt ötletes művészetével összekeveri. Egy-egy helyzetből, alakból filmnézési gyakorlatunk alapján olyan részletek ragadnak meg bennünket, melyekből megismerünk, felépíthetünk pillanat alatt mindent. A rádió ugyanily hallásra képezte ki a fülünket; a szó szoros értelmében halljuk az idő múlását a művészi módon alkalmazott zenéből vagy hangkulisszából. Egészen külön kép- és hangnyelve támadt e két gépművészeti ágnek még elvont fogalmak hosszabb sorának megértetésére is, minden beszéd mellőzésével. A néző vagy hallgató öntevékenysége e megértésben a felfedezés és hozzáadás kellemes meglepetéseivel jár, ezért olyan kedveltek e gépművészeti kifejezési formák. Jellemző, hogy hangképsorokban, hangjátékokban a közönség füle ma már megköveteli a szakhangokat; a kü-

lönböző gépkocsimotorfajták, pályaudvari jelzőcsengők, repülőgépzajok el nem cserélhetők, mert azonnal jönnek szakemberektől a bőséges kioktatást tartalmazó levelek.

Ma premierplanban, szekondplanban és totálplanban látunk embereket a mindennapi életben is. Eláltalánosodott a „hangfelvétel” kifejezés, a rádió mindent „bermond”, ha nagy zaj van valahol, akkor sok a „hangkulissza”, tudjuk, mi a „túlrendezés”; „életünk filmjét” vajmi gyakran emlegetjük, a kellemes részeket „lassított felvételben”, a kellemetleneket „gyorsított felvételben” szeretnők forgatni, van olyan vágyunk is, hogy legjobb volna „visszafelé forgatni” az egészet. Az „adó”-nak új értelme lett, mindennapi nyelvhasználatunkban ott az „antenna”, a „bekapcsolás-kikapcsolás”, a „viharszűnet”, a „szünetjel”; a kellemetlen hang már nem úgy szól, mint a repedt fazék, hanem mint a rossz lemez. Sok eseményt, időszerű látnivalót azzal nem keresünk fel, hogy „majd megnézzük a moziban”, hiszen a „híradó” úgyszólván adja. A színész „filmezik”, a néző „mozizik”; de már a színész csak akkor „rádiózik”, ha maga is a „készülékét” hallgatja. A „rádióból közkedvelt” tényezők közt legnépszerűbb a „helyszíni közvetítés”, melyet írók, újságírók is szívesen használtak egyidőben írásaik címéül. A film terem-

tette meg a mikiegeret, a donaldkacsát s a moziállatvilág egyéb tagjait. Amikor hirtelen abbamarad valami, napjaink embere azt mondja, hogy „elszakadt a film“, de megvigasztalódik azzal: „összeragasztják s azután ismét perreg“. Sok ilyen eláltalánosodott gépművészeti kifejezést elmondhatnánk még; célunk azonban csak annak feltűntetése volt, hogy nyelvi képeinket, hasonlatainkat egyre jobban erről a területről veszszük.

Ugyes, sok ötletességet, friss ujságírói készséget kívánó működési terület a gépművészetek terén a filmreklámozás. Minden filmgyártó vállalat nem tart újabban külön szervet a hírverésre, hanem egyszerűen megrendeli filmje reklámozását az ezzel hivatásosan foglalkozó filmreklámirodánál. Az iroda a megrendelés által megadott arányok szerint kidolgozza a hírverési tervet, költségvetést készít róla és elfogadás esetén megindítja a munkát. Ez az újfajta hírverés természetesen nem nyers hirdetésekkel dolgozik, eszközei finomabbak, ujságíróibbak s a fotoriport fejlettebb fajtájából valók. Hol kedves kis történeteket eszel ki a film témájáról, kollektív szerzői közül a népszerűbbekről, a szereplőkről, hol gyártási eseményeket kohol a készülő film köré, hol a film témaköréről kezd vitázó cikkeket anél-

kül, hogy a film címét vagy általában magát a filmet említené. Ír összehasonlító filmtörténeti csevegéseket, interjukat, tudományos vagy irodalmiság mezébe öltöztetett tanulmányféléket, iparkodik népszerű és divatos ötletekkel, viccekkel megindítani és irányítani az úgynevezett szájreklámot. A nagy, országos közönségű napilapok színházi és művészeti rovatait mindjobban ez a filmhírverés foglalja le, ma már sokkal több a filmhír a színházi vagy más művészeti közleménynél. Ez is mutatja, hogy a film mindig az egész ország népének nyújt művészetélvezést, nem csupán helyi intézmények látogatóinak.

Talán legjellemzőbb átalakulási tünet a házi gépzenélés. „Minek zenetanulással gyötörödni, mikor itt van a rádió, meg a gramofón?!“ — halljuk lépten-nyomon a vélekedést. A gépművészetek egy negatív hatása ez, a zene saját műveléséről való elnevelés. Korábban, az ezerkilencszázharmincas évek első felében ez a kedvezőtlen gépművészeti velejáró igen erős volt, később csökkent az ereje. A muzsikuskok megdöbbenve vették észre, hogy a zeneművek ismerete terjed, az aktív zenélés egyre csökken; valami passzív, pusztán csak a hallgatásra szorítkozó zenei kultúra kezd kialakulni. Zenebarátok termettek, akik soha semmiféle zeneoktatás-

ban nem részesültek, zenét nem műveltek; hasonlatosan ahhoz az úgynevezett sportemberhez, kinek minden sportolása a tribünön való lelkesedésből, meg a sportlapok mohó olvasásából állott. Amely családokban régebben a rendszeres zenetanulás a nevelés természetszerű része volt, egyszerűen feltettek valamely lemezt, vagy bekapcsolták a rádiót s már működött a házi zenekar. A géppel, a nagy műszaki kultúrával együttjáró elkényelmesedés rendjén valónak és üdvösségesnek tartotta ezt a zenélést; arra az ellenérvre, hogy a saját cselekvő zenélés merőben más és feltétlenül kielégítőbb lelki tevékenység, mint a zene pusztá hallgatása, az volt a fölényes felelet, hogy a gépzene elsőrangú előadóművészek tolmácsolásában adja a műveket, olyanokban, akiket nem érhet el sohasem az átlagos zenetanuló. Lassan történt csak annak a felismerése, hogy a gépzene a zeneirodalomnak csupán egy csekély részét nyújtja, hogy az igazi zenei lélek a cselekvő muzsikálást nem nélkülözheti. A házi géppenélés kitűnő eszköz zenekarok pótlására, tánczenekarokéra és szimfonikus vagy szalónzenekarokéra egyaránt, de azért csak énekeljünk, zongorázzunk, hegedüljünk magunk is! Számos országban maguk a gépművészeti vezetők is felismerték az intézményük által okozott

baj s ők maguk indítottak mozgalmat a házi zenélés megkedveltetésére és rendszeres műveltetésére. Különösen a rádió volt erre a célra alkalmas; állandó házizene-műsorszámok születtek, melyek hangképsor, hangjáték alakjában idézték fel a múlt század magasfokú házizenélésének minden báját és gyönyörűségét; megindult a kutatás országszerte a házizenélést kedvvel, erednénnyel művelő családok után és helyszíni közvetítések sorozatában mutatták be példának szánt kedvteléseiket. Szellemes és vonzó csevegők magyarázták, hogy a kamarazene a muzsikáló ember legmeghittebb gyönyörűsége, a művelt otthonok legszebb hangja, a rádió legigazibb műfaja, a művészlelkületű, de nem alkotó emberek produkciós vágyának legmértőbb területe. Kitűnő művészek adták a meggyőző fejtegetésekhez a csábító hangpéldákat. Nem állíthatjuk, hogy a házi gépzenélést mindezzel csökkentették volna; igaz, hogy nem is ez volt a mozgalom célja. A nagy tömegeknél mindenestre elért a cselekvő zenélésre buzdító mozgalom egy olyan eredményt, melyet nem akart: a szegény ember zenekarának, a harmonikának nagy elterjedését. Azokban az országokban, melyek elsősorban és mindenekfelett a népi jelleget hangsúlyozzák s a nép kívánságait juttatják érvényre gépművészetükben, a har-

monika nagy sikerére divatba került a többi népi hangszer is, így a citera, tambura stb. A házi gépzenélés mellé tehát felvonultak házi előzenélésre a néphangszerek, melyek előkészítik művelőiket a magasabbrendű zenei életre. Mindez természetesen egyelőre csupán csak a zenei érdeklődés fokozódását jelenti, nem pedig a zenei ízlés finomságát. Komoly kamarazene aligha fog lépni ezek helyére a nagy néptömegeknél, a házi gépzenélés mélyül el inkább. Az elmélyülésnek előfeltétele azonban a komoly zenét adó hanglemezek számának szaporodása. Ahol nemcsak tánclemezeket és nótalemezeket vásárolnak nagyobb mennyiségben a házi gépzenélők, ott lehet erre a szaporodásra kilátás. Ebben a tekintetben sem hiányzik az ösztönző munka, számos rádióban rendszeres hanglemezismertetések vannak lemezkedvelők számára. „Lemeztárunk negyed-órája“, „lemezkedvelők (discophile-ek) zuga“, „új lemezek bemutatója“ az ilyen rádióelőadások címe s bennük igazán összefog mind a három gépművészeti ág: kedvelt filmzeneszámok hanglemezeit a rádió teszi mindenki által ismertté. Elmondhatjuk, hogy a házi gépzenélés propagálása a gépművészetek életátalakító munkájának egyik leg hatásosabb része.

Közismertek a gépművészeti iparágakra

vonatkozó adatok. Tudjuk, hogy egy-egy film temérdek embert foglalkoztat, sokszor olvastuk, mennyire elől áll a filmipar az amerikai nagyipari ágak sorában. A film nem csupán művészet és nemcsak szórakoztató intézmény, hanem éppen tömegekre való ereje révén az ország gazdasági munkájának fontos tényezője is. Ezen a ponton hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar filmgyártás a harmadik helyig is előre tudott jutni Európában s a külföldi filmpiacon nem megvetendő eredményeket ért el. Rádiógyáraink, rádiókereskedelmünk és iparunk új megélhetési alkalmakat, új tevékenységi területeket jelentenek. A gépművészetek új munkakört, új gazdasági erőforrást adtak önmagukban is, de nem jelentéktelen a gazdasági életet átalakító, a gazdasági tevékenységet mennyiségi és minőségi irányban fokozó hatásuk sem s ebben a fejezetünkben erről akarunk szólni.

A film, akár a gazdasági eseményekről készített híradók alakjában, akár a külön mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi kultúrfilmek, propagandafilmek fomájában hathatós segítője minden gazdasági törekvésnek. Az ilyenfajta filmek kétfélék lehetnek; szólhatnak a megnyerendő szakközönségnek és készülhetnek a tájékoztatandó nagytömegnek. Az előbbit készíteni jóval könnyebb. A szak-

közönség nem szórakozást keres, hanem komoly szakbemutatót; nem kell tehát a mozgóképsort derítő, könnyítő jelenségekkel higitani. A szakember-rendező felvevő művészetét, képlátó, képekben élő szakismertet az ilyen filmek erősen próbára teszik, mert a képzelőerő és felvevő ötletesség itt aránylag szűk körben mozoghat. A nagyközönségnek készült gazdasági filmek nagy harcot vívnak a gépek nagyszerű, de film szerű szórakoztatásra mégis kevésbé alkalmas munkájából áradó egyhangúsággal. Bármily tökéletes és leleményes valamely mezőgazdasági vagy ipari gép, működése nem nagy tágasságú ismétlődésekből állhat csupán. Ez már maga bizonyos unalom önkénytelen megteremtésével jár; a gépeket ritkán sikerül jól megvilágítani, a különböző gépek aprólékos fázismunkáit nehéz megértetni. Tiszta képet a gyártási folyamatokról ezért ritkán kap ez az efféle filmekből az ember, ha igen, a képfelvevő nagy érdeme a siker. Ezekben a gép a színész, s a gépet nem lehet a felvételre kimaszkírozni, sem filmstúdiószerűen megvilágítani.

Rendkívül fontos a rádió szerepe a gazdasági élet átalakításában. Az erre vonatkozó működés kétirányú: gazdasági hírszolgálati és gazdasági népművelési. Az első alatt az árákról szóló részletes tájékoztatást és a vár-

ható időjárásról szóló jelentést, a gazdasági életet szabályozó kormányintézkedések ismertetését kell értenünk. Ez a gazdasági hírszolgálat számos országban igen részletes és időpont tekintetében is gyakori. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi népművelést rendszerint a kormányzat illetékes szervei látják el a rádióban. Kezdetben egyszerű, száraz felolvasások formájában történtek ezek, de a művészeti hatóeszközök innen sem maradhattak távol; ma már szórakoztatva tanító hangképek, párbeszéddek, viták, oktató hangjátékok és gondosan előkészített hangjátékok emelik írói, művészi rangra az efféle előadásokat is. A rádió történetében emlekezetesek azok a gazdasági műsorsorozatok, melyeket az olaszok „La battaglia del grano” (A gabonacsata), az angolok „A mezőgazdasági Nagybritannia ma és holnap” címen adtak éveken át. A hazai gazdasági erőforrások ismertetése, a nyersanyagügyről, az iparvállalatokról, nagy kereskedelmi intézményekről, nemzetközi vásárokról, kisipari ügyekről tartott előadások mellett felette érdekes az országok jellegzetes termelési ágainak rendszeres viták alakjában történő megbeszélése. Egy-egy vitamester vezetésével szót kap itt például az ipari vonalon a nagyvállalkozó, a mérnök, a munkás, a megrendelő vagy fogyasztó;

szóval mindenki, akinek a dologhoz csak köze van. Említhetjük az ország jellegzetes és híres háziipari ágainak helyszíniközvetítéses rádióbemutatását is. Igen tanulságosak, korszerűek és egyben művésziek azok az élettörténeti hangjátékok, melyek a legnagyobb mezőgazdasági és ipari úttörőkről szólnak. Az egyetemes rádiónépművelés az anyag kiválasztása tekintetében meglepő egyöntetűséget mutat világszerte. Amikor nincs háború, legelső helyen a közgazdasági népművelés áll. A rádióműsorok a legegyszerűbb földműves és iparosemberrel is meg akarják értetni a nagy világgazdasági összefüggéseket és talán még inkább a kormányok gazdaságpolitikai célkitűzéseit. Ebben az igyekvésükben sok a túlzás, de ez az irány a korszellem általános jelensége és így a rádiók sem lehetnek mentesek tőle. Tiszta sor, hogy e gazdasági vonatkozású műsor-számok csak részeit teszik annak a nagyarányú világnézeti népművelésnek, mely az illető országban uralmon levő irányzat értelmében igyekszik megnyerni az embereket, főleg az ifjúságot. Jó gazdasági hangképsorokat és hangjátékokat írni igen nehéz. Az alkotó szépírónak egy személyben szakembernek is kell lennie, vagy legalább is igen alaposan tájékozottnak.

A hangosfilmnek meg a műsorszóró rádió-

nak még alig van multja. Mindössze kereken másfél évtizedre tekinthetnek vissza, de e rövid életük ellenére is mind fokozottabb az érdeklődés a jövőjük iránt. Érzik az emberek, hogy a jövő műfajai itt fognak kialakulni a film és a rádió körül. Társaságban, sajtóban, írók és tudósok között, de a szellemi élettől távol álló helyeken is vajmi gyakran felvetődik a kérdés, mivé fejlődhetik a film és rádió a jövőben? Úgyis megfogalmazhatnók a kérdést, milyen lesz a jövő mozija és rádiója? Az alábbiakban erre a kérdésre felelünk.

Az emberiségen oly sokáig szinte egyedül uralkodott betűkultúra mellé hatalmas erővel felnyomult a rádióban újraéledt hangkultúra, meg a filmen már együtt jelentkező hang- és képkultúra. Ez a hang- és képkultúra ma még a betűkultúrából él, anyagát annak az irodalmából veszi. A jövő kultúrája betűn és hangosképen fog alapulni. A csak hangrádió egyérzékűsége átmeneti jelenség, a televízióval a hang és kép kettőssége már feljebb emeli a kultúra gépeit és közelebb hozza a való élet többérzékűségéhez. Az élet gépi közvetítéséhez már csak a szaglás fog hiányozni még a látáshoz és halláshoz; ennek a villamosság útján való bekapcsolódása további műszaki feladat. Megoldása nem fog elmaradni.

Ma a korábbi betűkultúra mellett erősen él és hat a hangrádió útján a hangkultúra, vele elsősorban a zene. A televízió a képkultúrát fogja erősen előtérbe juttatni, azaz a szem jut ismét nagyobb szerephez. A betű, kép és hang háromságában egyérezékű csak a betű lesz, meg a gyakran csupán hangra bekapcsolt televíziós készülék. Egész nap nézni is, hallgatni is nem lehet majd a televíziós rádió adásait, hiszen erre senkinek sincs ideje; zenét, felolvasást meg lehet hallgatni munkaközben is, semmi szükség ilyenkor az előadók nézésére. Kétségtelen, hogy a szem része több lesz a televíziós kultúrában, mint a fülé, vagyis a mai nagyarányú zenélés csökkenni fog a jövő rádiójában. Már a mai rádióban, tehát a rádió eddigi életében is mindjobban elhatalmasodik a szó a zene felett; még tíz évvel ezelőtt a műsor kétharmadát zene adta, manapság már körülbelül fele-fele arányban van a szóval.

Nagy tragikuma a hangrádiónak, hogy csak átmeneti jelenségnek tekintik. Alig van még multja, műfajai éppenhogy megszülettek és mielőtt kivirulhattak volna, máris megöregedtek. Ebben a csekély eredményben ugyan nagy része van a helytelen és rádiószerűtlen vezetésnek is, mely vagy bizonytalankodik az önálló rádióművészet meg a pusztá gépi közvetítés között, vagy politi-

kai és tehetetlenségi okokból az utóbbi mellett dönt. A mai hangrádió így egyszerűen művészeti elősködővé válik, korábbi művészeti teremtő korok örökös dézsmálójává, mely a korabeli alkotó művészet szempontjából alig számít; a másod-, harmad-, negyedvonalú emberek, az át- és feldolgozók, összeállítók paradicsoma. Beéri a hozzáfértesítés, a népszerűsítés szociális szempontból igen értékes, de az alkotó kultúra, közelebbről az alkottató kultúra tekintetéből bizony igénytelen szerepével. Vajjon hogyan változik meg ez a jövő rádiójában?

A hangosképes rádió a mai film meg a mai rádió önálló művészi törekvéseit felszítja és kifejleszti. Kollektív műfajokat teremt, melynek írói is, anyagai is kollektivitást jelentenek. Több ember alkotása lesz minden televíziós műfaj és sokszerűség az alkotóeleme. Nem illenek bele majd többé ezek a televíziós művek a mai műfaji keretekbe. Lényeges alkotórészeik között ott lesz a dráma, mely *commedia dell'arte* módján keveri az anyagát az időszerű eseményekkel; tér, idő és cselekmény életszerűen folyóvá és határtalanná válik majd bennük. Bizonyos azonban az is, hogy filmhíradószerűen temérdek sok lesz eleintén a gépi közvetítés, amíg a közönség meg nem únja azt a naiv akaratát, hogy a televízióval mindenütt és mindig ott

akar lenni. Később rájön majd, hogy a gépek adta lehetőség túlszárnyalta az életet, mely sohasem ad annyi érdekességet és változatosságot, mint amennyinek felvételére a televíziós gépek készen állanak. Már ma is érzi sokszor a filmhíradók közönsége, hogy vajmi kevés igazán felvevésre alkalmas, helyesebben felvevésre érdemes esemény történik. Pedig ma még minden felvétel nehézkés a televíziós korszakéhoz mérten; rádióközvetítéseknel megfelelő áram kell, vonal kell, rövidhullámról középhullámra vagy hosszúra való átkapcsolás kell stb. A televíziós korszak embere mosolyogni fog azon a manapság sűrűn hangoztatott állításon, hogy az élet a legjobb író. Ha hang- és képfelvétellel nyomon követik majd az életet, bizony az esetek túlnyomó többségében csak kiadós unalom lesz a dologból.

Ennek az unalomnak az elűzésére kell majd a televíziós rádiójátékház. Nevezhetjük ezt televíziós színháznak is. Ez a színház a maiakhoz hasonlítva mérhetetlen költséggel fog dolgozni, hiszen az ország egyetlen központi rádió- és filmstúdiója lesz. Ellátja hangosképes játékokkal az ország összes televíziós vevőkészülékeit. Magába fogja olvasztani az állami prózai és dalműszínházakat, a filmgyárakat s természetesen a mai rádiót is. A televíziós színház végre valóban nemzeti

színház lesz, vagyis a nemzet minden tagjának lakóhelyre való tekintet nélkül kiszolgálója, nem pedig a nemzet fővárosának országos adóból eltartott kiskörű szórakoztató intézménye. Filmgyárakra aligha lesz külön szükség a hangosképes rádió korszakában, hiszen mindenkinek rendelkezésére áll majd rádióvevőkészülékében a maga házimozija. Nincs az a filmgyártási iram ma sehol a világon, mely a televíziós rádió darabszükségletéhez fogható volna. Bizonyos, hogy eleintén a televíziós rádió ugyanúgy hátranyúl a régebbi hangosfilmek raktárába előadási anyagért, mint ma a hangrádió az operaházakba, színházakba, hangversenytermekbe közvetítenivalóért.

Mozi a mai értelemben nem lesz a televíziós rádió világában. Nem lesz vidéki színjátszás sem, de a színházak azért dolgoznak majd; a műkedvelő színjátszás helyei lesznek ezek. A tömegek produkciós vágya hatalmas arányúvá válik a központi televíziós színház hatására. Mindezt a szociális haladás is segíteni fogja. A nagyobb értelemre és nagyobb politikai erőre kapott tömegek produkcióik televíziós közvetítéseit sikerrel fogják követelni. A televízió az önmagunk társadalmi mutogatásának sokszor lesz ilyen módon kényszerült eszköze. A hangosképes rádió vezetőit hasonlíthatatlanabbul erősebb-

ben fogják ostromolni az önadminisztrálók hiú vágyai, mint ma a filmhíradó vezetőit. A művészi színvonal megtarthatásáért keményen kell majd harcolni.

Sztárok méginkább lesznek, de sokkal jobban kiszolgáltatva a vezetők kényének, mint manapság. Akit ma elejtenek, mellőznek, mehet más színházba, játszhat más filmgyártónál; a hangrádió vezetői ellen nem fellebbezhet ugyan más rádióhoz, de ma még van sok más alkalom is a rádión kívül. Az egyetlen országos televíziós színház korszá-
kában a máshol való érvényesülés igen nehéz lesz. Érdekes kérdéssé válik majd ilyen körülmények között a televízió előadómű-
vész-utánpótlása. Nagyvárosokban adódnak ugyan majd kisebb színházak olyan színház-
barátok számára, akik az élő színpad és a nézőtér kapcsolatát minden gépadta előny-
nél többre becsülik. Ezek lesznek a színész-
nevelők.

A televízió kora a könyvkultúra nagy fel-
lendülésével fog járni. Az egyforma tele-
víziós szellemi táplálék egyéni művészi él-
ményeket fog kerestetni a változatosságot
áhító emberekkel; a sokszor szabványossá
váló televízió elől a könyvhöz fognak az em-
berek menekülni, hiszen színházuk, mozijuk
nem lesz; a műkedvelők pedig, bár jóval
magasabb színvonalat érnek el a maiaknál,

nem elégítik ki őket. Ugyancsak fellendül a folyóiratkultúra, mivel az emberek leggondolkodóbb részét az a szellemi világ, mely a hangosképes rádióból árad, nem ragadhatja meg. Már ma is, a csak hangrádió korában mind erőteljesebb az a jelszó a vezető államok rádióiban, hogy „az intellektuáлизmus tévútjaira nem szabad rájutnia a rádiónak soha!” A rádió, minél több az előfizetője, annál jobban a népé. De egyben annál inkább a hatalmon levők politikai szócsöve és benső, lelki tiltóókok figyelmen kívül hagyásával használt propagandaeszköze. A napi sajtó s a rádió viszonyán a hangosképes rádió korszaka nem változtat, legfeljebb a lapok munkatársait fogja hangosképes hírszolgálatával alaposabb, felkészültebb és egyben íróibb munkára szorítani.

Távolabbi fejlődési fok a fekete-fehér képek eltűnése a televízióból. Helyükbe színesképes rádiózás fog kerülni, az élet hű, valódi színeivel. Ilymódon életünk a maga teljes valóságában mutatkozik majd, de a hang- és képfellevő művész lelkén át mégis stilizálva. Itt már egy újfajta képzőművészet mezein is járunk; az időszerű események felvétele annyira tökéletessé és gyorsá emelkedik, hogy hang- és képelemeikkel az egyszerű operatőr is pompásan stilizál minden rendező nélkül.

A hangosképes rádiózásra használt ultrarövid hullámok egyenes vonalban, tehát nem a Föld felülete mentén haladnak. Ebből a külföldi televíziós vételkészsége, vagy inkább teljes lehetetlensége következik mai műszaki eredményeink alapján. Az önálló nemzeti kultúráknak ez a helyhez kötöttség használ, idegen kultúrák sokkal kevésbé fogják zavarni őket, mint napjaink csak hangrádióiban vagy filmjeiben. Ez természetesen csupán átmeneti jelenség lesz; a korlátozott vétel új műszaki feladatot teremt, a televíziós távolsági vétel megoldását.

El is értünk ezzel a rádió és film fejlődésének ma belátható határaihoz. Kérdésünkre feleltünk. Mindenki kiemelheti feleletünkéből a neki tetsző elemeket és képzelete erejével messzebbre viheti őket. Ez azonban már nem a gépművészetek hivatásos emberének gondos megfigyelésén és műsorlélektani tárgyi alapokon történő következtetése.

9. GÉPMŰVÉSZETI KULTÚRPOLITIKA

A nemzet legnagyobb része immár gépi úton jut művészetélvezéshez. — Ez az eddigi kultúrpolitikai feladatok átszervezését követeli. — Állami nagyfilmek kellenek a nagy magyar közösségi feladatok szolgálatában. — A rádió nemzetnevelési lehetőségei és korlátai. — Művésznevelés gépi úton. — Állami hanglemezgyártási feladatok.

Korunk művészetélvezője javarészt gépi úton jut hozzá művészi örömeihez. És bármennyire is a városi világ jellegzetességének tartjuk a gépet, kétségbevonhatatlan jelenség, hogy a vidék sokkal inkább gépi közvetítéssel kap ma művészi élményeket, mint a nagyváros. A gépművészet három főága, a film, rádió és hanglemez nagyvárosokban még párhuzamosan hat a színházzal, hangversenysteremmel és zenés helyiségekkel, de közép- és kisvárosban, falun immár a gépművészeteké szinte korlátlanul az uralom. A nemzet túlnyomó többsége ilyen módon nem a közvetlen, nem az eleven lelki kapcsolat révén vonódik be ma már a művészetélvezésbe s az ifjúság többé nem élő személyi érintkezés, hanem gépi közvetítés által nyer művészi élményt és nevelést. Ez a vitathatatlan tény kötelességünké teszi a gépművészetek és a nemzetnevelés viszonyának behatóbb vizsgálatát s egy át-

fogó, mélyenjáró gépművészeti kultúrpolitika alapjainak megadását. A gépművészetek eltüntették a helyhezköötöttséget és a távolságot. Újra kell tehát fogalmazni a kultúrpolitikát s ez az új fogalmazás már azt hirdeti, hogy az államnak a műszaki lehetőségek folytán most már kötelessége az egész népről gondoskodni. Ily értelemben új állami feladatról kell beszélnünk; a dolgozók sok millióit igenis állami kötelesség munkájukért nemcsak megélhetésükben biztosítani, hanem művelni, szórakoztatni, vidámítani is. A németek és olaszok fennen hirdetik, hogy aki dolgozik, annak joga van a jó és olcsó szórakoztatásra. Ha az állam leköti polgárainak munkaerejét s a maga tervgazdaságának szolgálatába állítja, jókedvűvé, életigenlővé kell tennie az így igénybevetteket. Ez pedig csak országos keretű, a magánvállalkozáson felülálló szórakoztató intézmények útján lehetséges.

Nehézségek nem is annyira az új gépművészeti kultúrpolitika feladatainak megállapítása és megszervezése, hanem a kivitelezés körül mutatkoznak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a kivitelezésben már összeütközés támad a magukat kiválasztottaknak tartó legműveltebbek, meg a nép érdekei között. Más és más szórakoztató anyagot kíván mindegyik; hozzátehetjük, hogy a má-

sik fél kívánságainak kölcsönös lenézésével. A szociális szempont és a nagyon igényes művészeti szempont ellentétes érdekei ütköznek meg s a megoldás nem lesz könnyű. Korábban a tömegeket és ízlésüket baj nélkül le lehetett nézni. A tömegnek szellemi igényei alig voltak, a lenézést tudomásul sem vette. Ma merőben más a helyzet. A szellemi igény megvan és hozzá teljes öntudatosság is járul, a jogok világos ismeretével. Az említett két országban már a hivatalos vezetők is a „csak népi rádióműsort, csak népi filmet, csak népnek való színházat” elv álláspontján vannak; nyíltan és parancsolón hirdetik, hogy a nép kedve és vágya szerint kell szórakozást adni, különben nem üdül fel napi nehéz munkája után. Aki csak magasszínvonalú, nem népszerű művészetet akar, menjen az erre a célra való külön intézményekbe.

Nyilvánvaló, hogy itt a szédületes arányú tömegek szellemi igénye és felemelkedése olyan mozgási energiát jelent, melynek az eddigi keretek ellent nem állhatnak, kiszolgálni pedig a tömeget nem tudják. Gyakran halljuk még, hogy „nevelni kell a tömeget a szellemi élvezetekre!” Ez a nevelésakarás jóhiszemű, de a szociális erőket nem ismeri fel. Az ilyen fölényesen intézett nevelés ugyanis alaposan elkésett. A múlt század-

ban, az egyéni művészetélvezés idején még lehetett volna róla szó, de akkor is csak kicsiny csoportokban. Ma a tömeg nem csupán társadalmi tekintetben, hanem szellemileg is felszabadultnak érzi magát; nem tűr szellemi atyáskodást, a sznobizmus, művelődési nagyképűség iránt pedig nincs semmi érzéke. Úgy szórakozik és úgy vidámodik fel, ahogy őszintén, minden régifajta kultúrterror nélkül érzi. Valaha volt egy bizonyos „általános műveltség”-i anyag, ebbe beletartozott a legműveltebbek művészi felfogásának feltétlen elfogadása és hódoló tisztelete is; aki bensőleg más állásponton volt, restelte ezt kifelé megmondani. A mai ember ezt a korlátozást már nem érzi, legyint egyet és nem vitatkozik.

Az új kultúrpolitika a „tömeg” fogalmát értékkel fogja ellátni. Ehhez a tömeg önmagát neveli hozzá a műszaki fejlődés által adott új művészi eszközökkel. Film, rádió, hanglemez tehát az új kultúrpolitikában, ebben az új állami feladatkörben nem az eddigi élőművészeti klasszikusok népszerűsítésére való elsősorban, vagyis a három gépművészeti ágnek nem az a mindennekefelett való feladata, hogy „a nagy alkotásokat közelebb hozza a tömegekhez”. Először oda kell eljutni, hogy a dolgozók mind, de igazán mind elérjék a kedvük szerint való

szórakozást és munkautáni felüdülést. Ha ez már megvan majd s az állam mindenkinek lehetővé tette az alacsonyfokú művészet-élvezést, akkor jöhet csak a további emelkedés, melyre a tömeg a megismerés és az igények kifinomodásával önmagát neveli. Nem az a fontos ezért, hogy egynéhány igen művészi s az intellektuelleket kielégítő film teremjen, hanem hogy minél többen eljussanak a moziba azok közül is, akik eddig még idáig sem emelkedhettek; nem lényeges az új, szociálművészeti kultúrpolitika szempontjából, hogy hipermodern Európa-fanyalgók, sznobok meg legyenek elégedve a rádióműsorral, hanem hogy minden dolgozó és családja felüdüljön a rádió által adott dolgokon.

Tiszta sor, hogy a legszélesebb körű tömegek bejutása és kielégítése átmenetileg színvonalcsökkentéssel jár az alkotó művészet terén. Óriási tömegek lesznek kultúráltabbak, ami elkerülhetetlenül felvizezéssel jár. Az átmenet nem is lesz valami nagyon rövid. De minél több ember jut be minél hamarabb az alacsonyabbrendű művészet-élvezés bűvkörébe, annál gyorsabban következik be a most már valóban egyetemes emelkedés. Azokra, akik eddig az alkotó művészet legjava termését akadálytalanul élvezhették, kétségtelenül bizonyos lemond-

dás vállalnitudása vár, de inkább csak a gépművészetek két faja, a film meg a rádió terén. Bele kell nyugodniok abba, hogy a náluk jóval alacsonyabb színvonalúaknak, vagy az újonnan jött, minden színvonal nélkülieknek joguk van velük egyazon moziban ülni, velük egyazon rádió műsorát hallgatni. Így mosódik el a szellemi osztálykülönbség is a gépművészetekkel, melyek akarva-nemakarva az egész nemzetnek dolgoznak és új kultúrpolitikát parancsolnak az államokra. Az új állami feladat, a nemzet minden dolgozó tagjának szórakoztatási kötelezettsége, itt van. Kitérni nem lehet előle, mert a szociális átalakulás és a műszaki fejlődés parancsa mindez.

Nálunk Magyarországon még messze járunk e feladatok felismerésétől. De éppen ezért kell beszélni róluk. A két hatalmas szomszédország művelődési újjárendezkedései, szociális eredményei a mi határainkon belül is hatnak. Szükségünk van nekünk is az egyszerű, őszinte társadalmi szerkezet korunkhoz illő formáira és tényeire, az életkedv fokozására. Az elefántcsonttoronyba zárkózás művészetélvező kora elmúlt. A magyar nemzet tagjainak is, a tanya, falu, kisváros népének is kell a munka után való korszerű szórakozás, nemcsak a látástól való munkáig való munka. A régi szellemi nép-

élet immár csak néprajztudományivá vált örömeibe úgy sem lehet visszaparancsolni, de mégcsak visszaszoktatni sem senkit.

Vegyük tehát sorra a gépművészeti kultúrpolitika teendőit az egyes gépművészeti fajták területén.

Ha rendre végig gondoljuk a film közismert fajtáit, első pillanatra nyilván a kultúrfilmet tartjuk legnevelőbb erejűnek. Közelebbi vizsgálatnál a kultúrfilmek már inkább oktatóknak, semmint nevelőknek mutatkoznak. Elsősorban a tudománnyal tartanak élénk kapcsolatot. A természettudományok, földrajz, technika és gazdasági élet köréből vett, tehát leginkább adott kultúrfilmek jellegzetesen ismeretterjesztők. A tudományos film lassított és gyorsított felvételei, valamint a mikroszkópikus filmfelvételek eddig alig érzékelhető folyamatrészleteket és életjelenségeket ismertettek meg a tudnivágyókkal. Felmérhetetlen értékük van tudósok és gyakorlati szakemberek képzésében. De mindez aránylag kicsiny közönségcsoport szellemi előbbrevitelét szolgálja csupán, mert a nagy néptömegek mindenekelőtt s túlnyomó többségben játékfilmeket akarnak. A gépművészeti kultúrpolitikának ezért elsősorban a játékfilmekkel kell törődnie.

Könyvünk során hangsúlyoztuk már, hogy

az öntudatos nemzetnevelés mindenekfelett álló szükségleteit magánvállalkozók játék-filmgyártásai nem elégíthetik ki. Hasztalan minden olyan kormánybeavatkozás itt, mely a filmalkotási terveket gondosan átvizsgálja s csak valóban értékesnek mutakozó tervek-re ad készítési engedélyt. Mindez gyomlálás csupán, szükséges és derekas gyomlálás, de nem termelés. Be kell látnunk, hogy a magyar filmek többsége a nagy magyar közösségi feladatok megoldására eddig bizony aránylag ritkán ösztönözte-nevelte közönségét; ellenkezőleg, eltereli a figyelmet róluk és érzéketlenné tesz irántuk. Ezzel nem azt mondjuk, hogy nincsenek igen mélyenjáró, nagy nevelőértékű játékfilmjeink, de bizony ezek csak fehér hollók. Az átlagos szórakoztató film sokszor nem előbbrevivő és nem felemelő; szerencsére a léhásító hatás már eltűnik a kialakulóban lévő magyar filmköztudat tiltakozására. Ez a kifejlődő filmközvélemény lassanként irányt és átfogóbb, nemzetibb, íróibb tárgyválasztási tervet parancsol a „filmszakma” embereinek. Jellegzetesebb, elszomorítóbb kifejezést nem is lehetett találni a korábbi helyzetre, mint ezt: „szakma”. A „bemondó lélek” találó terméke volt. Ez a lélek terem-tette meg az úgynevezett „bemondások” szörnyű kultuszát a szakmában. A bálványo-

zott filmszereplő már a szövegkönyvben megkapta „bemondásait”, melyek csaknem mindig cinikusak, léhák, könnyedén elintézők voltak; a felvételek folyamán beleszellemskedett még a gyártató, a rendező, a szereplőtárs, sőt a díszletező is. Az ügynöki világszemlélet sugárzott így képben-hangban felénk, melynek egyetlen aggodalma volt, hogy a cenzúra nem köt-e bele a bemondásokba. Az országos nemzeti filmbizottság megalakulása óta ez a magyarral annyira ellenkező lelkiség mindjobban tüne-dezik.

Az állam a filmipari alap fenntartásával és az alap gyárának pénzügyi rendbehozatalával jelentékeny áldozatkészséget mutatott. Ezt az áldozatkészséget azonban első-sorban gazdaságpolitikai, munkásfoglalkoztatási szükségletek teremtették, nem a gépművészeti kultúrpolitika jól átgondolt szempontjai. Az új feladat: állami nagyfilmek kellenek a nagy magyar közösségi célok szolgálatában. Két, csakugyan nemzeti nagy-filmet évente csináltathatna az állam annyi pénzen, amennyit a budapesti Nemzeti Színházra, azaz egyre a többi fővárosi színház közül a drámai kultúra támogatása címen költ. Az ország 655 működő mozijának közönsége igazán megérdemelné és jórészt a gyártási költségeket is visszafizetné. Az ál-

lam pedig olyan szükséges művészi alkotásokat teremtené velük, melyeket meg nem csinál helyette senki.

Fontos gépművészeti kultúrpolitikai feladatnak tartjuk még a keskenyfilmezés ügyének minden módon való elősegítését. Ez az igazi nevelő- és oktatófilm, e mellett a műszaki öntevékenységnak, a gépművészeti műkedvelésnek legmodernebb eszköze. Ami a rádióamatőröké volt valaha, az lesz a jövőben a keskenyfilmezés. A közönséges fényképezéssel ma már eljutottunk oda, hogy az egyszerű, kevés jövedelmű ember is vállán lógatja vasárnapi sétáin, kirándulásain a fényképezőgépet; a nem is olyan messzi jövőben mindenki mozifelvevőgéppel fogja műszaki és művészi öntevékenységet szolgálni. A keskenyfilm így tehát egyfelől a filmkedvelő tömegek gépművészeti produkciós vágyainak lesz népszerű eszköze, másfelől a korszerű tanításnak és népművelésnek pompás szerzője. Mi magyarok ma még elég gyengén állunk keskenyfilmes mozik dolgában, mindössze 160 ilyen intézmény működik az országban. Pedig ez a kis közületek olcsó, könnyen kezelhető, kényelmesen ide-oda szállítható, semmiféle különös tűzrendészeti elővigyázatosságot nem kívánó mozija. Iskolák, rendházak, népkörök, vallásos egye-

sületek, legényegyesületek, kongregációk előadó- vagy dísztermeibe ezek valók. A földkerekségen mindenfelé rohamosan hódít a keskenyfilm, kereken 93.000 normál-filmes mozi dolgozik a világon, keskeny-filmes pedig 80.000. (Hazánkban 655 normál- és 160 keskenyfilmes csupán.) A keskeny-filmgyártásban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium oktatófilmkirendeltsége útján tevékenyen résztvesz az állam, eddig 301 oktató-nevelő keskenyfilmet készítettett. Körülbelül 562 állami iskola ad oktatófilmet, hozzájuk csatlakozik 135 hitvallásos iskola is. Külön kell említenünk a fővárosi iskolákat, mintegy 180 sajátgyártású, 60 államtól átvett filmmel és több mint 29.000 filmpergettéssel. Az összes hazai iskolai filmvetítőgépek száma 700. Ezek az adatok már mutatják a közösség igen fontos szerepét a filmgyártásban. Állam, főváros, egyház felismerte korszerű kultúrpolitikai feladatát, de mégcsak a filmalkotás egyik és olcsóbbik részén. Kezdeményezésnek nagyon jó az eddig végzett munka, de a nemzet nagytömegeinek csak valamennyire való ellátása szempontjából édeskevés. Gondoljunk arra, hogy az állami és felekezeti elemi iskolák az oktatófilm áldásaiban nem, vagy csak alig részesülnek.

A keskenyfilmes mozi berendezési költsége

csak egyhatoda, üzemköltsége egyharmada a normálfilmes moziénak. A kapacitásban lévő különbség azonban úgy aránylik egymáshoz, mint a $2 + 1$ lámpás rádiókészülék teljesítése a $4 + 1$ lámpáséhoz, természetesen a normálfilm javára.

A keskenyfilmes mozik természetesen az oktatófilmeken kívül rendes híradófilmeket és játékfilmeket is adnak, sőt műsorukat a normálfilmes mozik mintájára híradó- és játékfilmekből állíthatják össze. A Magyar Film Iroda ugyanis minden híradófilmet és minden játékfilmet keskenyfilmre is átvisz. A keskenyfilmezés a mozizás legfiatalabb ága, 1938-ban adták ki csak az első keskenyfilmes mozira az engedélyt Magyarországon.

Azt mondhatnók, hogy a jól vezetett gépművészeti kultúrpolitika a keskenyfilmmel fogja elérni a huszadik század derekára a legnagyobb eredményeket a film terén: 655 mozi normálfilmjei nem vonhatják be a filmezés örömeibe és érdekességeibe a művelődés tekintetében legelhanyagoltabb, apró helyeken lakó embereket. A keskenyfilmek ezekhez is beköszönhet vagy iskolai vetítógépen, vagy helybeli keskenyfilmesmozi, vagy pedig gépkocsira szerelt vándor keskenyfilmes berendezés alakjában. Úgy gondoljuk, hogy falvainkat, tanyaközpontjainkat ilyen állami vagy vármegyei keskenyfilmes gépkocsik-

nak kellene rendszeresen látogatniok. Számos, nálunknál elmaradottabb országban is ez már megoldott kultúrpolitikai feladat.

A trianoni békeparanccsal elszakított területek egy részének visszacsatolásával, meg az 1938-ban kezdődött európai politikai változásokkal, hadi eseményekkel a magyar rádió előfizetőinek létszáma nagyot emelkedett, hovatovább megkétszereződik. Az ország lakosságához mérten azonban még ez a tekintélyes szám is igen csekély. Az előfizetők szaporodását minden eszközzel segíteni kell; az országnagyobbodás a rádiózás terén is új és megvitatásra érdemes feladatokat tűz a magyarság elé. E tennivalók részben a szervezésre és terjesztésre, részben a műsorszerkesztésre és a műsoranyag megalkotására vonatkoznak. Gépművészeti kultúrpolitikánknak fontos részei.

A szervezés terén első és talán legérdekesebb kérdés, hogy kell-e hazánkban önálló vidéki állomás s ha igen, hol, milyen jellegű és mennyi? Kétségtelen, hogy kiemelkedő vidéki városok nagy örömmel, hatalmas becsvággyal gondolnak önálló műsorú saját rádióállomásra, sőt filmgyárra is. Legújabbán azzal indokolják az ilyen kívánságokat, hogy a rádió- meg a filmstúdió jelentős mellékkeresetet biztosít a város színházában működő előadóművészeknek. (A rá-

dió és film eddigi életében állandóan visszatérő jelenség, hogy a színház, vagyis az élő művészet háza a gépművészetek ágaival akarja magát eltartatni.) Volt idő a műsor-szóró rádiózás történetében, midőn az önálló rádióműsor iránt való vágyat Európa-szerte buzgón és sűrűn teljesítették. A „helyi adó” korszaka volt ez, melyben még sok detektoros vevőkészülék mellett csak a helyi vagy körzeti adó jó vételére alkalmas lámpáskészülékek adták a többséget. A távolsági vevők, a kis- és nagyszuperek azonban ezt a helyi, körzeti jellegű rádiózást alaposan megváltoztatták. A nagy- és óriásadó-állomások elszaporodása kiemelte a rádióhallgatók legnagyobb részét a körzeti vételből; a rövid-, közép- és hosszúhullámra egyaránt beállítható új vevőkészülékek már nem is országos, nem is világrészi, hanem úgyszólván az egész földkerekségre szóló vételi lehetőséget nyújtottak. A helyi, körzeti stúdió így elvesztette korábbi jelentőségét. Az önálló vidéki műsorok mindjobban háttérbe szorultak; előbb csoportokba vették össze őket a németeknél, franciáknál, olaszoknál és angoloknál egyaránt, majd egyszerűen két főműsort teremtettek, ami lényegében két párhuzamos országos műsort jelent. Nem lesz érdektelen itt megemlíteni, hogy az olaszok meg az angolok az

1940-es háborús évben már csak hullámhosszakkal és nem városnevekkel jelölik műsoraikat. Mindebből azt a megállapítást vonhatjuk le, hogy Budapest II. 100 kilowattra emelése nálunk nemcsak a teljes párhuzamos műsorok kérdését oldja meg, hanem arra is világos feleletet ad, hogy önálló vidéki műsorokra a mi kis országunkban nincs semmi szükség. Kellenek új közvetítőállomások olyan helyeken, hol a két nagyadó vétele nem lesz megfelelő, mert hiszen a teljes besugárzás velük sohasem lesz lehetséges; egyes területek mindig megkívánnak kisebb közvetítő adókat. Ha az egyik nagyadó Budapesten, a másik valahol Debrecen táján kerül működésbe, a hangsugárzásban sikerül elérni a legkedvezőbb helyzetet.

Feltűnő gépművészeti jelenség, hogy az emberek még a rádió hatólehetőségeinek állandó élvezésében sem szokták meg a távolságok eltűnését. Lépten-nyomon olvashatunk és hallhatunk vélekedéseket különleges helyi kultúrákról, melyeknek önálló műsor kell a regionálizmus hívei szerint. A megszállt országrészek visszakerülése felszította megint e régebbi törekvéseket, melyek külföldi példákra nálunk is felburjánzottak 1930 táján. A műsorszóró rádiózásban akkor mutatkoztak mindenütt az úgynevezett „sa-

játos" helyi kultúrák, bő tájszólásirodalommal és tájszólásdalköltészettel. Ez a rádiókorszak valósággal tenyészttette a tájszólásírókat és különös örömét lelte abban, hogy valamely országzugban néhány alig-alig értett tájszólás-költészeti terméket, helyi szokást felfedezhetett. Nálunk az ország kicsinysége ellenére is akadtak ilyen óhajtasok régebben; az ország visszanagyobbodásával ismét fel-felüti fejét ez az elkülönülő szellem. A fejlődés során az államok politikai és gazdasági vezetése egyre központosult, a helyi színezetű kultúrák viszont mindjobban öntudatosodtak és önálló műsorú állomásokot követeltek. A törekvés tagadhatatlan sikerrel járt, de virágkora csak rövid ideig tarthatott. A jól vezetett, mindenre ügyelő központi rádióműsor csakhamar felszedte az értékeesebb műsorszámokat s a rádióregionálizmus összezsugorodott. Így lenne nálunk is, hiszen vidéki helyi kultúráink lélekléte igazán nem futja napi tizen-nyolcórás műsorokra. A rádióállomás nem olyan helyi jellegű, mint valamely királyi tábla, hadtestparancsnokság, vagy akár egyetem is, melyet úgy „kap” a város. Meggyőződésünk és gépművészeti figyelői tapasztalatunk szerint két párhuzamos központi műsor a magyarság minden rádió útján közvetíthető értékét felölelheti távol-

ságra, helyre való tekintet nélkül. A mai hangrögzítő berendezések sokfélesége és tökéletessége, a távbeszélővonalak sűrűsége a helyszíni közvetítések dolgában is legyőz minden magyarországi távolságot. Természetes azonban, hogy a két párhuzamos műsornak minden igyekezetében országosnak kell lennie. Rádióvezetésünk dícséretére megállapíthatjuk, hogy az országossá való emelkedést meg tudta valósítani eddig is, a budapesti előfizetők egy részének mereven helyi lelkülete ellenére.

Nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, hogy mezőgazdasági népességünk elszomorítóan csekély mértékben rádiós. A közhit ellenkezik ezzel az igazsággal, azt hirdeti, hogy a falvak teli vannak rádiósokkal, mert hiszen a falu életének egyhangúságában hatalmas áldás a rádió. E helytelen közhiből tömérdek téves következtetés fakad a műsor körül. A kedvezőtlen helyzet javulását sokan a mindjobban előrehaladó villamosítástól várják, de ez sem hoz elegendő eredményt. Ha például valamely villamossal ellátott faluban ipartelep is van, úgy az ipartelep munkásai ötvenszer-hatvanszor rádiósabbak, mint a közvetlenül mellettük lakó, gyakran náluknál sokkal jobb módú földművesek. Közkeletűen az előfizetési díj nagyságával szokták a mezőgazdasági fog-

lalkozásúak csekély rádiósarányszámát magyarázni. Csakhogy a kereken 8%-nyi mezőgazda rádiósarányszámban benne van minden mezőgazdasági foglalkozású ember, azaz a földbirtokos meg a gazdatiszt is. A gépművészeti kultúrpolitika egyik legfőbb feladata a mezőgazdasági népesség rádió-
nak és filmnek való megnyerése; nemcsak a kultúra szükséglete ez, hanem a faluból való menekülés megakadályozásának parancsa is.

Rendkívül érdekes társadalomlélektani jelenségsorra mutathat rá a gépművészeti közíró a rádióelőfizetési díjak, meg a mozi-helyárok körül kialakult közfelfogás tekintetében. Napi 8 fillér a rádiódíj s ezt rengeteg ember megfizethetetlenül soknak tartja a naponta 18 órán át sugárzott műsorért. Ugyanakkor a kétórás moziműsorért fizetett pengőket nem nehezményezik. Gyakran követelik lapok is a rádióelőfizetési díj leszállítását, mint a rádiózás terjedésének legfőbb feltételét, ugyanakkor a háromszámszámjegyes vevőkészülékárakról, melyek a rádió terjedésének hasonlíthatatlanabbul nagyobb akadályai, mélységesen hallgatnak, mert a rádiógyárak és cégek jó hirdetőik. A felszólalók tájékozatlansága oly nagy, hogy még azt sem tudják, négyszázezer előfizetőig a díj fele az államé, fele a rádiótársas-

ságé, négyszázezer előfizetőtől felfelé pedig 80% az államé, csak 20% a rádiótársaságé. Olyan néplelki jelenségekről számoltunk be az elmondottakkal, melyek a kisebb baj ellen hadakozva, nem veszik észre a nagyobb, a hatalmas készülékárat. Mindez így együttesen nem jelentéktelen lelki gátlás a magyar rádiózás fejlődésében, amire az írónak kötelessége rámutatni.

A visszatért magyarság egyértelműen és lelkesen tanuságot tett arról, hogy a rádióműsor jó és magyar. Lehetne itt az egyéni szempontokból, helyesebben „fűlpontok”-ból való jóságról vitatkozni, hiszen az egyéni ízlés és szükséglet emberenként változó; a rádió azonban a legnagyobb magyar kollektív intézmény és eredményei csak a nemzet nagy tömegei szempontjából mérlegelhetők. A bevonuló honvédséget több helyen köszöntötték a visszatérők azzal, hogy eddig a magyar lelket, a magyar világot egyedül a rádió jelentette számukra. Ez az elismerés a műsorszerkesztést még mélyebben, még lobogóbban magyar műsorokra kötelezi. A műsorszerkesztés azonban mit sem tehet alkotó szépírók, alkotó zeneköltők és alkotó tudósok nélkül. Hasztalan ismétli alkotó kultúránk eddigi eredményeit a legkitűnőbb előadókkal, előbbre nem viszi nemzetünket új meg új alkotások nélkül. Az alkotó ma-

gyar erők fokozott anyagi és erkölcsi megbecsülése és segítése ezért a magyar rádió fejlesztésének fő feladata. Eddig, rádiótörténeti okokból az előadóművészek erkölcsi és anyagi elismerésén volt a hangsúly. Az előadóművész igen fontos és nagyon is becsülendő tényező, de nemzeti kultúrát még nem teremt, rádióműfajt még nem alkot. Szerzők nélkül tehetetlen szócső csupán. Nincs elegendő magyar zeneszerzőnk, nincs elegendő rádióírónk.

Mi a nemzet élete szempontjából nem az állomások szaporítását, nem az előfizetési díj leszállítását, hanem a teremtető munkát tartjuk legfőbb magyar rádiófeladatnak. Ez a teremtető munka irányt és tartalmat adhat az elkövetkező évtizedek egész nemzeti kultúrájának és előkészítheti a televízió nagy alkotói tevékenységét. Ám a hangosképes rádiótól függetlenül, a csak hangrádió méreteinél és hatóerejénél fogva méltó az önálló útakra. Egyetlen kornak, egyetlen ekkora hatalomra jutott intézménynek sem lehet főcélja, hogy előző korok nagy műveinek akár pusztá, akár stilizáló, összeállító szócsőve legyen. Az sem elegendő feladat, hogy a korabeli más művészi intézmények terjesztési segédeszköze, szellemi szolgálja legyen. A rádió egyérezékűségében is több a kiskörű színháznál, hangverseny-

teremnél. Minél több az önálló célkitűzése, önálló művészeti teremtető cselekedete, annál nagyobb a nemzet kultúrájában betöltött szerepe. Ismételjük tehát: a helyes gépművészeti kultúrpolitika a rádiótól minél több teremtető munkát kíván.

Legelhanyagoltabb a gépművészet három főága közül a hanglemez ügye Magyarországon. Nevelési értéke óriási lehetne, az erre vonatkozó felismerés azonban a köznevelés intézőinél úgyszólván semmi. A magyar rádió védekező nyilatkozataiban vajmi gyakran hangoztatja, hogy a legjobb, legkiemelkedőbb magyar zeneművekről, dalokról nincsenek elegendő számban lemezek. Akik hivatásszerűen foglalkoznak hanglemezek felhasználásával, mélységes keserőséggel, tehetetlen fejcsóválással állapítják meg napról-napra, hogy ezt sem vették fel még, emezt sem! Ha egybeállítanók, hogy a magyar nemzeti kultúra micsoda csúcserkékei nincsenek meg még hanglemezen, megszégyenülne minden magyar. A közönség erőteljes hangon követeli a magyar lemezeket, de alig-alig veszi. Rendszeres, magyar, öntudatos hanglemezfelvételi terveink nincsenek, nincs tehát hanglemezesztétikánk és hiányzik a rendszeres hanglemez-bírálat is. Csak reklám van egyedül ezen a gépművészeti területen, az is kezdetleges. Tengernyi

pénzt költünk egyetlen operaházunkra, mely még akkor is sokat nyel el az adóból, amidőn zsúfolásig tele van fizető közönséggel. Ez rendjén is van így, az operaház kell. A nemzetnek Budapesten kívül élő nagy tömegei azonban nem juthatnak el bele soha. Egyetlen magyar opera sincs lemezre felvéve s ha reprezentatív operánkat, a Bánk bánt óhajtanók csak valamennyire is a vidék népével megismertetni, pirulva hagyók abba a kísérletet, mindössze három lemez van belőle, azokat is egy idegen lemezgyártó cég vette fel. Az a tény, hogy a rádió az egész előfizető táborának közvetíti az Operaház előadásait s ezért a rádió az operának közvetítésenként 1800 pengőt fizet, még nem a gépművészetek korához illő megoldás. A vidéki népművelési közületeket nem csupán könyvtárral kell ellátni, hanem egy kis hanglemeztárral is. A csak betűkultúrán ma, a gépművészetek uralma és egész nemzetre kiterjedő lehetősége idejében már túl kell lennünk. Az iskolákban erőteljes munka indult meg az ősi népi dalok tanítására, de országszerte panaszkodnak énektantítók és tanárok, hogy az iskolában így megtanult népi dalokat maguknak nem éneklik a tanulók, hanem a filmből, rádióból, lemezekről ismert divatos műdalokat fújják. Ezek persze még sokkal rosszabbak

és nemzetnevelési szempontból hasonlíthatatlanabbul ártalmasabbak, mint az annyira kiátkozott népies műdalok. A legszebb magyar verseknek is meg kellene lenniök lemezeken minden iskolában és népművelési központban. Nálunk az ilyen nem zenei felvételek igen ritkák. Odry Árpádnak van négy verslemeze, az erdélyi bevonulás rádióközvetítéseiről is készültek fekete, azaz állandó jellegű hanglemezek; ezenfelül „Az ember tragédiája” van meg rövidített és átdolgozott, úgynevezett röviddráma formájában, ezt is egy rádióelőadás alkalmával vették fel, a kritika azonban nem fogadta kedvezően és így nem került a tervezett célnak megfelelő forgalomba. Komoly zenekari műveink lemezfelvételei a vidéki zenei élet fejlesztésére kitűnően alkalmasak volnának, partitúrát nézve végigtanulmányozhatnák rajtuk az általuk előadandó műveket a vidéki zenekarok tagjai, kidolgozhatnák vezényleseiket a vidéki karnagyok. Még néprajzi lemezeink vannak legnagyobb mennyiségben, mert a rádiótársaság időnként készített ilyen felvételeket. Éppen a tizenkettedik órában jött az ilyen megörökítéssorozat, értéke és érdeme vitathatatlan. Gyakorlati haszna jóval csekélyebb, néprajzi előadásokon kívül a közönség nem óhajtja őket. Célszerű volna ezeket nyelv-

járási felvételekkel is kiegészíteni, mert éppen a gépművészetek hatására a nyelvjárások jellegzetességei rohamosan tüne-
deznek.

A szinte kiáltó magyar művészlemezhiányon a magyar rádió, mint legfőbb lemez-fogyasztó iparkodik segíteni tervszerű, gondos és lelkiismeretes stúdióbeli felvételekkel.

* *

Végigmentünk a gépművészetek életén könyvünk fejezetei során. Célunk az volt, hogy megvilágítsuk a gépművészetek szerepét a mai és jövőendő emberek szellemi világának kialakításában. Megmértünk minden fontosabb tényezőt, mely ezt az új kultúréletet viszi. Kultúrák érintkezésének határvonalán tisztázni igyekeztünk új művészitörekvéseket és lehetőségeket. Gondolkoztunk szellemi életünk átformálásának és szebbétételének gépi eszközein, érzékeink kitágításának és kifinomításának művészetté magasodott új tevékenységi ágain. Függetlenítettük magunkat minden régitől, századunk legjellegzetesebb művészeti jelenségeit vizsgáltuk merész és új távlatokból. Ha értékes gondolatokat és vitákat fakasztottunk, elértünk ahhoz, amit könyvünkkel akartunk: a gépművészeti közgondolkodás és köztudat emeléséhez.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A gépművészet lényege és fajtái.

A gépművészet meghatározása. — Hang- és képrögzítő eljárások. — A három közismert gépművészeti fajta: film, rádió, hanglemez és történetük. — Híradó-, trükk-, játék-, reklám- és kultúrfilmek. — Hangrádió és hangosképesrádió. — Hanglemezek és fajtáik. — Szelenofon-, filmszalag-, acélszalag-, magnettonhangfelvételek. — Kettős gépiség: a rádió és a hangrögzítő eljárások kapcsolata 5

2. Az esztétika tudománya és a gépművészetek.

Az önálló filmdramaturgia és filmesztétika kialakulása. — A filmkritika fejlődési útjai. — A színházi dramaturgia ellenszenve a film iránt és lassú behódolása. — A zeneesztétika és a film. — Van-e önálló filmzene operai értelemben? — Csak gépi közvetítés-e a rádió, vagy önálló művészet? — A hanglemezesztétika kezdetlegessége, a rendszeres bírálat hiánya. — Az általános elgiccsesedés vádja a gépművészetek ellen. — Izlés- és értékelésváltozások a gépművészetek folytán. — Az esztétikai tudomány lassú alkalmazkodása s a gépművészetek rendkívül gyors fejlődése 30

3. Gépművészet és kultúra.

Gépművészet és egyetemes kultúra. — Gépművészet és nemzeti kultúra. — Előnyök és károk a nemzeti kultúra szempontjából. —

Elnemzetietlenítő és hagyományeilenes gépművészeti hatások. — A művészeti érdeklődés elterelése idegen tárgykörök, idegen életformák és idegen előadó személyek felé. — Nyelvrontó hatások. — Néprajzi megőrzítések filmen és lemezen. — Kis nemzetek a gépművészetek sodrában. — A katolikus kultúra megőrzése és fejlesztése a gépművészetekben 55

4. Az alkotó szépíró és alkotó zeneköltő háttérbe szorulása a gépművészetekben.

A közönség kultúráltabb, az alkotó kultúra maga szegényebb lett átmenetileg a gépművészetek által. — Rendezők, karnagyok, átírók, feldolgozók eluralkodása a teremtlélek rovására. — A gépművészetek kollektív műfajokat teremtenek. — Miért nem érik el a gépművészeti alkotások a színmű, opera és könyv viszonylagos halhatatlanságát? — Korszerű rádióvezetés..... 80

5. Gépművészet és más művészeti ágak.

A gépművészetek feldolgozó, kiaknázó jellege más művészeti ágakkal szemben. — Konzervzene és konzervdráma. — Rövidoperett és rövidopera. — Irodalmi hanglemezek. — Gépművészet az élő művészek színházában. — Gépművészet és képzőművészet. — Gépművészet és építészet. — Ifjúsági gépművészet 107

6. Gépművészet és Egyház.

Egyházi filmek. — Rádióvallás, rádió-istentiszteletek. — Egyházi zene lemezeken. —

Népének és egyházi zenemű a gépművészetben. — Hangszóró a templomokban. — Nagy egyházi rádiószónokok. — Studio-istentisztelet vagy templomi közvetítés? — Vallási csevegések. — Nagyböjti rádiólelkigyakorlatok. — Gépművészeti műsorok egyházi ellenőrzése. — A vatikáni rádió világszerepe. — Katolikus rádiók a Föld különböző helyein	129
---	-----

7. Gépművészet, politika, történelem.

A levéltárak mellé filmtárak és hangtárak kerültek. — Okmányok helyett államférfiak hangfelvételei a propagandában s a nép tájékoztatásában. — Politikai propaganda-filmek és lemezek. — Híradófilmek a baráti államok nyelvén. — A film és rádió a legújabb háborúban. — Gépművészeti propaganda-csapattestek. — Gépművészet és honvédelem	154
---	-----

8. Az élet átalakulása a gépművészetek folytán.

Az előadóművészek kultusza a gépművészetben. — Filmszillagok utánzása. — A filmszerű látás terjedése. — Rádió- és filmkifejezések eláltalánosodása. — Filmreklám. — Házi gépzenélés. — Gépművészet és gazdasági élet. — A film és a rádió jövője....	180
--	-----

9. Gépművészeti kultúrpolitika.

A nemzet legnagyobb része immár gépi úton jut művészetélvezéshez. — Ez az eddigi kultúrpolitikai feladatok átszervezését	
--	--

követeli. — Állami nagyfilmek kellenek a nagy magyar közösségi feladatok szolgálatában. — A rádió nemzetnevelési lehetőségei és korlátai. — Művésznevelés gépi úton. — Állami hanglemezgyártási feladatok	207
--	------------

